

Bijlage 2:
Overzicht van waardevol cultureel erfgoed en aardkundige waarden
in de gemeente Valkenswaard
Versie 2026

Gemeentelijk monument Molenaarswoning Bergstraat 3 in Dommelen en onder rijksmonument de Venbergse watermolen (foto's gemeente Valkenswaard).

Inhoudsopgave

1. RIJKSMONUMENTEN	3
1.1. Overzicht van gebouwde rijksmonumenten	3
1.2. Overzicht van archeologische rijksmonumenten	7
2. GEMEENTELIJKE MONUMENTEN	12
2.1. Overzicht van gemeentelijke monumenten	12
2.2. Overzicht van beschermde gemeentelijke dorpsgezichten	15
1. Buurtschap Achterste Brug	15
2. Tuindorp Merellaan 1 t/m 13 en 15 Eksterlaan 1 t/m 12	22
3. CULTUURHISTORISCH WAARDEVOL ERFGOED	27
3.1. Overzicht van objecten of gebieden met een zeer hoge cultuurhistorische waarde	27
3.2. Overzicht van archeologisch waardevolle gebieden	34
3.3. Overzicht van cultuurhistorische ensembles	58
E8.001 Jonge ontginning De Plateaux	58
E8.002 Jonge Heideontginning Beekerheide	62
E8.003 Beekdal van de Dommel	65
E8.004 De Malpie	72
E8.005 Schaft	76
E8.006 Oude dorpskern Dommelen	81
E8.007 Oud Kerkhof Valkenswaard	85
E8.008 Viskwekerijen Tongelreep	89
E8.009 Landgoed Valkenhorst	96
E8.010 Agnetendal	100
E8.011 Borkel	103
E8.012 Akkercomplex Loonse Akkers	107
E8.013 Beekdal Keersop	111
E8.014 Markt Valkenswaard	113
E8.015 Achterste Brug	119
3.4. Overzicht van aardkundige waarden	122
1. De Malpie	123
2. Leenderbos, Tongelreep, Groote Heide, Het Goor	126
3. Peelrandbreukenstelsel	129

1. RIJKSMONUMENTEN

1.1. Overzicht van gebouwde rijksmonumenten

De gegevens in dit overzicht zijn ontleend aan het Rijksmonumentenregister zoals beheerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en opgenomen in de Objecten Databank (ODB). Uit de ODB zijn alleen de volgende gegevens overgenomen: rijksmonumentnummer, straat en huisnummer en de inleiding van de redengevende omschrijving. Voor een uitgebreide (redengevende) omschrijving en waardering van het gebouwde erfgoed in de gemeente Valkenswaard, zie de catalogus bij de gemeentelijke erfgoedkaart.

Uniek nr.	Rijks nr.	Naam - adres	Type	Omschrijving
8.16.1.001	36874	St. Antonius Abt Borkel	windmolen	Ronde stenen bergkorenmolen, herbouwd na brand in 1936
8.16.2.001	36873	Watermolen Dommelen	watermolen	Dubbele waterradmolen op de Dommel; molenhuis deels van baksteen, deels van hout.
8.16.2.002	36872	Venbergse watermolen	watermolen	Oorspronkelijke graan-, olie- en schorsmolen, met slagrad op de Dommel. Houten molenhuis.
8.24.5.007	518668	Derde raadhuis Valkenswaard, Markt 23	raadhuis	Raadhuis gebouwd in 1927 naar de plannen van architect Taen Err Toung uit Amsterdam in samenwerking met Ant. Bogers uit Eindhoven. Het vertoont sterke invloed van de Um 1800-stijl. Na samenvoeging van de gemeenten Borkel en Schaft, Dommelen en Valkenswaard in 1934 werd het noodzakelijk het bestaande raadhuis te vergroten. Architectenbureau Ed. Cuijpers uit Amsterdam ontwierp een in dezelfde stijl uitgevoerde westelijke vleugel die de gebogen rooilijn van de Markt volgde. Het pand heeft inmiddels een nieuwe functie gekregen. Bij de verbouwing en aanpassing heeft men de oorspronkelijke dispositie gevolgd en is de vleugel van 1935 gesloopt.
8.25.5.001	518673	De Bunker Nieuwe Waalreseweg 189 Valkenswaard	kazemat	In 1942 werd ten noorden van het dorp, aan de weg naar Waalre, een bunker met manschappenverblijven gebouwd. Het pand werd gecamoufleerd als boerderij, welke als een bakstenen schil om de bunker werd opgetrokken. Het exterieur vertoont qua type en stijl grote overeenkomsten met de in Duitse Ambachtelijk-Traditionele bouwtrant door de bezetter opgetrokken gebouwen. Het gebouw had als functie het ontvangen en doorzenden van allerlei radiografische berichten, met name die van de Duitse marine en heeft een belangrijke rol gespeeld als af luisterpost van het geallieerde berichtenverkeer binnen het 'Englandspiel'.
8.26.1.004	518671	St. Nicolaaskerk, Markt 53 Valkenswaard	kerk	Door Jan Stuyt in 1927 ontworpen Sint Nicolaaskerk. Deze verving haar voorganger van architect Weber uit 1858-1860. Een deel van de toren van Weber werd ommanteld opgenomen in de nieuwbouw. De kerk is opgetrokken in een decoratieve Expressionistische baksteenstijl met verwijzingen naar de Neo-Gotiek.
8.26.1.006	518661	N.H. Kerk Het Weerderhuys,	kerk	Aan de westzijde van de zogeheten 'Kleine Markt' werd in 1890 de Neo-Gotische

		Markt 1 Valkenswaard		Nederlandse Hervormde kerk gebouwd op de plaats waar in 1809 het eerste protestantse kerkgebouw was verzeen. Aannemer was Van der Struyk uit Oisterwijk. Het gebouw, dat in 1969 werd overgedragen aan de gemeente Valkenswaard en de functie van trouwzaal kreeg, staat sinds 1973 bekend onder de naam "Weerderhuis".
8.26.13.00 1	518674	Pastorie Markt 55 Valkenswaard	pastorie	Aan de zuidzijde van de Markt, ten westen van de Sint Nicolaas-kerk, staat de pastorie uit 1882 met Eclectische elementen. Aan de achterzijde is een nieuwe metalen pui geplaatst en heeft het voormalige koetshuis een vaste verbinding gekregen met de pastorie.
8.26.13.00 3	36870	Oude Pastorie Huize Agnetendal, Dommelstraat 41 Dommelen	pastorie	Voormalige pastorie op terrein van het voormalige klooster St.Agnietendal. Tegen het huis aangebouwd een 19e eeuwse, witgepleisterd koetshuis. Op het terrein een bijbehorende inrijhek en een restant van een laatmiddeleeuwse muur, die afkomstig zou zijn van het klooster.
8.26.4.001	518659	Grafkapel Maas-Leën Valkenswaard	Graf	Op het kerkhof, dat is gesitueerd op het terrein van de voormalige middeleeuwse kerk, bevindt zich een neogotische grafkapel voor de familie Maas-Leen, omstreeks 1883 vervaardigd door de firma Barette te Eindhoven.
8.27.19.00 4	526652	Grote Leijenhuijsing e Peperstraat 54a-56 Valkenswaard	winkel	Winkel-woonhuis, oorspronkelijk valkeniershuis, bekend als "Leyenhuysing" en daterend uit 1664. Gewijzigd in XIXB en tot winkel verbouwd ca. 1925. Het huis ligt aan een driehoekig pleintje en is gebouwd in Ambachtelijk-traditionele stijl. Achter het pand een notenboom met een stamomtrek van ca. 150 cm.
8.29.2.001	526221	De Oranjeboom Westerhovens weg 2 Dommelen	brouwerij	Langgevelboerderij annex voormalig dorpscafé met stallen en schuur, opgetrokken in Ambachtelijk-traditionele bouwtrant en daterend uit 1825. Voor het café-woonhuis een stoep met hardstenen stoeppalen en ijzeren stangen. Achter tegen het pand de fundering van de hier in 1744 gestichte brouwerij die ca. 1890 naar het buurperceel werd verplaatst. Het geheel ligt in het Keersopdal aan de rand van het dorp Dommelen. Naast de schuur een notenboom.
8.29.3.003	518667	Voormalige fabrikantenwo- ning, Markt 15-17 Valkenswaard	Directeurs woning	Het woonhuis werd in 1906 herbouwd met gebruikmaking van oudere muurdelen (ca. 1864) en laat invloed zien van de Jugendstil en Chaletstijl. Opdrachtgever was P. Gijrath die in de voormalige bakkerij/looierij achter het huis van 1895 tot 1904 sigaren produceerde. In 1904 verhuisde de productie naar een nieuwe fabriek in de toenmalige Fabriekstraat.
8.31.1.002	36871	Maastrichter- weg 16 Valkenswaard	Woonhuis	Pand uit het midden van de 19e eeuw.
8.31.1.027	518662	Markt 4 Valkenswaard	Woonhuis	Woonhuis uit 1884 in sobere Neo-Classicistische vormen, gelegen aan de zogeheten 'Kleine Markt', tegenover de voormalige Nederlandse Hervormde kerk.

8.31.2.001 + 8.31.7.001	526771	Achterste Brug 14 Borkel en Schaft	Boerderij en schuur	Kortgevelboerderij, opgetrokken in Ambachtelijk-traditionele bouwtrant en daterend uit XVIIIB. In XIXB ingrijpend gewijzigd en uitgebreid tot langgevelboerderij. Circa 1980 verbouwd tot woonhuis. Aan de weg enkele volwassen linden en een vrijstaande schuur, opgetrokken in Ambachtelijk- traditionele bouwtrant en daterend uit XVIIIB- XVIII. De schuur is gesitueerd aan een kruising van zandwegen in de afgelegen buurtschap Achterste Brug.
8.31.2.002 + 8.31.7.005	41952	Schafterdijk 40 Borkel en Schaft	Boerderij en schuur	Boerderij van het Kempische langgeveltype, onder rieten wolfdak, met korfbogig getoogde ingang en met kruiskozijn. Jaarankers. 1745
8.31.2.005	36875	Dorpsstraat 112 Borkel en Schaft	Boerderij	Boerderij van het Kempische langgeveltype op L-vormige plattegrond, onder rieten wolfdak met voet van pannen. Ramen met kleine roedenverdeling en luiken. Jaartalstenen 1771.
8.31.2.006	41951	Dorpsstraat 128;128A Borkel en Schaft	Boerderij	Boerderij van het Kempische langgeveltype, onder rieten wolfdak met voet van pannen; kruiskozijnen met luiken. Jaarstenen 1778.
8.31.3.001 + 8.31.8.001	518660	Leenderweg 1 Valkenswaard, Villa Robijnenhof	Villa en koetshuis	Op de samenkomst van de Leenderweg, Markt en Karel Mollenstraat liet gemeentelijk geneesheer dr. B.W.F. Dagevos in 1900 de Villa Robijnenhof bouwen, een woning annex praktijk. Het pand, dat tot 1980 dienst deed als dokterswoning, werd ontworpen door de Haagse architect G. de Groot. Villa Robijnenhof draagt Berlagiaanse kenmerken en Jugendstilornament. Het voormalige koetshuis is aan de westzijde een weinig ingekort en daarbij voorzien van een nieuwe muur met drie lichten.

Afbeelding: De Dommelse watermolen (Foto gemeente Valkenswaard).

Afbeelding: De Bunker aan de Nieuwe Waalreseweg 189 (Foto gemeente Valkenswaard).

Afbeelding: Dorpsstraat 112 in Borkel en Schaft (Foto Google streetview 2025).

Afbeelding: Markt 15-17 in Valkenswaard (Foto Monumenten.nl).

1.2. Overzicht van archeologische rijksmonumenten¹

De onderstaande archeologische rijksmonumenten zijn aangewezen door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De rijksmonumenten zijn ingeschreven in het Monumentenregister (vroeger artikel 1 Monumentenwet 1988, sinds 2015 artikel 3.3 van de Erfgoedwet), dat geautomatiseerd is te vinden in Monumentenregistratiesysteem (MRS), beheerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Valkenswaard (Gemeente Valkenswaard)

Rijksmonumentnr.	46133 (AMK 1492)
Uniek nr.	8.34.3.001
Plaats	Valkenswaard
Toponiem	Het Gegraaf
CAA	51D - 015
Coördinaten	x 159430 / y 375180
Thema	Begraving
Complextype1	Urnenveld
Datering	Bronstijd laat: 1100 - 800 v. Chr. - IJzertijd vroeg: 800 - 500 v. Chr.
Waarde	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd op basis van art. 3.1 van de Erfgoedwet
Omschrijving	Terrein met sporen van begraving (urnenveld) uit de late bronstijd - vroege ijzertijd. Waarschijnlijk zet het urnenveld zich in noordelijke richting voort. Na onderzoek vroeg in de 20e eeuw en plunderingen door urnendelvers, is in de eerste helft van de jaren '50 een groot deel van het urnenveld verloren gegaan door zandwinningsactiviteiten. Een deel van het urnenveld Het Gegraaf is op 24 januari 1966 voorlopig beschermd. Het betreft perceelnummers 48, 988, 992 en 1591. In 1966 ontvangt de ROB (huidige RCE) een brief van provinciaal archeoloog G. Beex met de mededeling dat de gemeente Valkenswaard op de locatie van het urnenveld van plan is om de sportaccommodatie uit te breiden en een zwembad aan te leggen. Enkel ter plaatse van het westelijke deel van perceel 992 zullen geen ontwikkelingen plaatsvinden. Uiteindelijk worden perceelnummers 48 en 1591 (tegenwoordig perceelnummer 2719) wettelijk beschermd. Ter plaatse zijn in het verleden reeds diverse onderzoeken uitgevoerd. 1908 – Ograving (Evelein en Brunsting): Het eerste onderzoek op het urnenveld vond plaats in 1908 door M.A. Evelein, assistent bij het Rijksmuseum voor Oudheden). Dit werd uitgevoerd aangezien er al meerdere urnen waren gevonden door 'urnenprikkers'. Er werd een put van 50 x 10 meter gegraven in perceel 48. Hij keek hierbij zowel naar vondsten als naar de grondverkleuringen die op greppels van grafmonumenten kunnen wijzen. 1954 – ograving (H. Brunsting): Doordat het urnenveld werd bedreigd door zandwinningsactiviteiten en mogelijke boomaanplant, werd in 1954 op initiatief van provinciaal archeoloog Beex een archeologisch onderzoek uitgevoerd door Brunsting. Ditmaal op perceel 989. Er werd circa 0,5 ha opgegraven. Hieruit bleek dat het grafveld goed bewaard was gebleven en op basis van het aangetroffen aardewerk kon worden gedateerd in de periode late bronstijd tot de vroege ijzertijd. Mogelijk was het al in de midden-bronstijd aangelegd. Beide

¹ Deze gegevens zijn deels overgenomen uit het Centrale Monumenten Archief (CMA) van de RCE en de Actualisering van het Monumentenregister d.d. 2001.

opgravingen werden uitgebreid besproken in een artikel uit 1975. Het betreft met name kleinere grafheuvels van 4 tot 6 meter doorsnede met een of meerdere urnen en crematieresten. Aan de westrand werd een grotere kringgreppel aangesneden met een diameter van circa 15 meter. De grafmonumenten hebben een ronde vorm of zijn langgerekt (langbedden) of hebben een ovale vorm. Hier werden heuveltjes opgeworpen. Centrale begravingen ontbraken veelal. Soms waren ook bijzettingen (al dan niet met urn) buiten de kringgreppel aanwezig. Opvallend was het grote aantal scherven dat in de vulling van de kringgreppel aanwezig was, waarschijnlijk dodenoffers waarbij de resten van gebroken vaatwerk uitgestrooid waren. Het betreft hier aardewerk uit de Nederrijnse grafcultuur. Er werden slechts twee metaalvondsten gedaan: een fragment van een bronzen ring en een bronzen speld.

In de jaren zestig werden meerdere vondsten gedaan nadat in 1961 tijdens de aanleg van de sportvelden al meerdere urnen werden gekraakt door de machinale bewerking van de gronden. Het is niet duidelijk of het hierbij ook om de tennisbanen gaat en/of alleen om de oostelijk en zuidoostelijk gelegen sportvelden. Op basis van de vondsten kan de totale, oorspronkelijke omvang van het urnenveld worden geschat als gelegen tussen de Nieuwe Waalreseweg, de Hazelaar, het Pastoorsven en de oude spoorbaan.

2001 – Booronderzoek en inspectie (ROB en RAAP) – Zaakidentificatie 3163044100: In 2001 voerde RAAP in het kader van het AMR-project een archeologisch booronderzoek en inspectie uit ter plaatse van grote delen van het monument. Voor het deel van het monument, gelegen binnen het huidige plangebied, werden geen boringen gezet, vermoedelijk gezien de perceel begrenzingen. Ondanks de aanwezigheid van verstoringen bleek het monument nog redelijk intact. Deze verstoringen zijn mogelijk veroorzaakt in 1908 ten tijde van de archeologische opgraving. Het deel waar nu het zwembad ligt bleek een van oorsprong nat gebied, waardoor de kans klein is dat binnen dit deel nog intacte resten aanwezig kunnen zijn. Hier bleek een sterk ontwikkelde inspoelingshorizont aanwezig. In het langwerpige deel kunnen sporen van een urnenveld aanwezig zijn, hoewel dit niet werd aangetoond middels het booronderzoek. In de hoek hiervan is een langwerpige antropogene ophoging aanwezig. Ter plaatse is een fossiel bodemprofiel aanwezig met een grijze inspoelingszone. Het heuvellichaam zelf bestaat uit vlekkelig, geelbruin zand waarin zich in de bovenste zone een bodemprofiel heeft gevormd. Geconcludeerd werd dat, mede gezien het aantal aangetroffen urnen (circa twintig) en enkele losse crematies, in de ondergrond mogelijk nog sporen van het urnenveld aanwezig kunnen zijn. De aanwezigheid van een deels nog zichtbare heuvel (mogelijk een langbed) wijst in die richting. Ter plaatse van het deel dat werd opgegraven, zal het zijn verstoord. De zone ten noorden van het monument was een nat gebied en zal niet geschikt zijn geweest voor begravingen. Het grafveld strekt zich mogelijk naar het westen uit.

Literatuur

- Evelein, M.A., 1909: Een urnenveld te Valkenswaard, in: Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden III, Leiden, p. 81-87.
- Brunsting, H./ G.J. Verwers, 1975, Het urnenveld bij Valkenswaard, Provincie Noord-Brabant, in: *Analecta Praehistoria Leidensia* 8, Leiden, p. 53-77.
- Berkvens, R., 2016: Quicksan archeologie, Het Gegraaf te Valkenswaard, Eindhoven.
- Hagens, D./ N.J.W. van der Feest, 2022: Archeologisch bureauonderzoek,

jasmijn te Valkenswaard, Aeres Milieu.

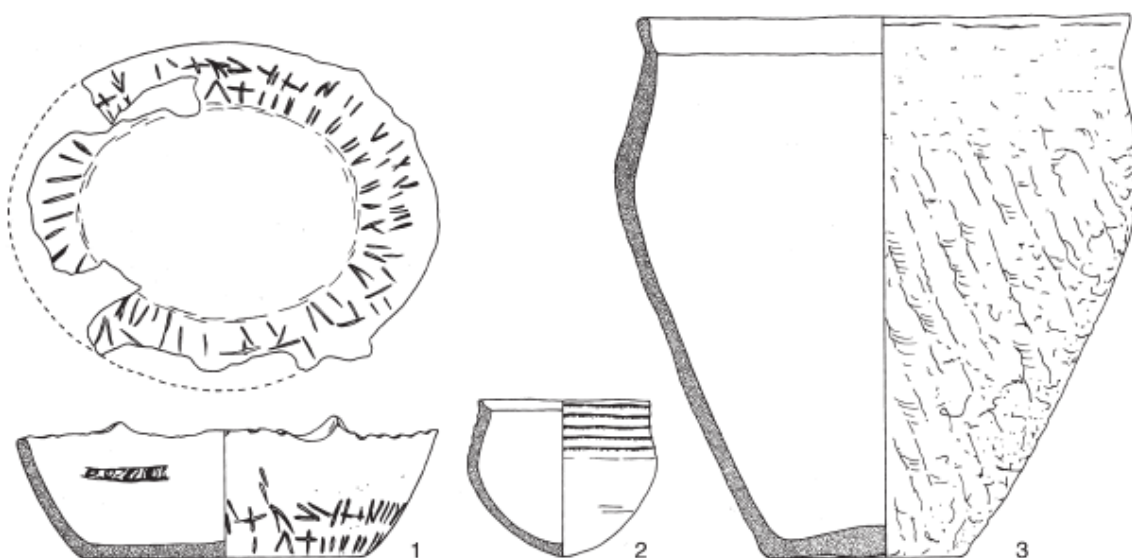
Ligging van het archeologisch rijksmonument 46133 Het Gegraaf op de topografische kaart. In rood het nummer van de vindplaats.

Afbeelding: kaart met de opgravingsgegevens van Evelein (1908) en Brunsting (1954) (bron: Berkvens 2016).

Afbeelding: Urnen gevonden bij de ontgraving van het urnenveld in Valkenswaard (Foto en collectie Rijksmuseum van Oudheden).

Afbeelding: Drie stuks grafaardewerk uit het urnenveld Valkenswaard-Het Gegraaf. De schaal en het bekertje lagen in de grote pot, die 27 cm hoog is (uit: Brunsting & Verwers 1975, fig. 7). De ovale schaal uit de late bronstijd die afkomstig is uit een crematiegraf te Valkenswaard toont naar de mening van Peter van den Broeke² elementen van een tekensysteem dat verder oostelijk in Europa in zwang was. Dat ook het aardewerk zelf (of de maker ervan) daar zijn oorsprong had, is aannemelijk, maar moet nog geverifieerd worden. Het is gissen welke indruk deze tekens op de lokale bevolking maakten.

² P. v.d. Broeke, 2019: Een proeve van protohistorie? Tekens op laat-prehistorisch aardewerk uit Valkenswaard en Lent, in: S. Arnoldussen, E.A.G. Ball, J. van Dijk, E. Norde & N. de Vries (red), Metaaltijden 6. Bijdragen in de studie van de metaaltijden, Leiden, p. 291-308.

Afbeelding: Deze foto is niet gedateerd, maar uit reisnotities van Holwerda is het duidelijk dat het 1905 moet zijn. In het urnenveld van Valkenswaard wordt een proefput door een arbeider gegraven onder het toeziend oog van mevrouw Holwerda en de Brabantse amateur-archeoloog J.N.A Panken. J.N.A. Panken is een neef van de beroemde Brabantse amateurarcheoloog P.N. Panken die kort hiervoor op 84 jarige leeftijd overleden was. Panken was ook beroemd om zijn bolhoed die hij nimmer afdeed. Zijn neef lijkt deze traditie overgenomen te hebben (foto Rijksmuseum van Oudheden).

2. GEMEENTELIJKE MONUMENTEN

2.1. Overzicht van gemeentelijke monumenten

Uniek nr.	Gemeentelijk monument nr.	Naam - adres	Type
8.19.16.001	25	Theehuis van Mevrouw Van Best, Molenstraat 210 Valkenswaard	overig
8.24.5.002	3	Oude gemeentehuisje, Dorpsstraat 51 Borkel	raadhuis
8.24.5.009	41	Voormalig raadhuis, Bergstraat 71 Dommelen	raadhuis
8.24.9.003	32	Brandweertoren, Maastrichterweg 51a Valkenswaard	Diversen
8.26.1.008	46	Gereformeerde kerk Julianastraat 12 Valkenswaard	kerk
8.26.1.009	58	Antoniuskerk Eindhovenseweg 71-73 Valkenswaard	kerk
8.26.1.010 + 8.26.13.007	31	Mariakerk Warande 8-10 Valkenswaard	kerk en pastorie
8.26.1.014 + 8.26.13.002 + 8.31.7.006	34	St. Servatiuskerk Mgr. Kuijpersplein 20 en Pastorie met schuur Dorpsstraat 72 Borkel	kerk, pastorie en schuur/bijgebouw
8.26.1.016 + 8.26.13.005	33	St. Martinuskerk en pastorie van Dommelen Bergstraat 15-17	kerk en pastorie
8.26.13.004	12	Domineeshuis Markt 3 Valkenswaard	pastorie
8.26.2.002 + 8.26.3.001 + 8.26.4.002	17	Kerkhof bij tweede parochiekerk van Valkenswaard, Kerkhofstraat ong. Inclusief calvarieberg en graf Richard Hamond	Begraafplaats, calvarieberg en graf
8.26.8.001	14	Carolus Oud Klooster Oranje Nassaustraat 8 Valkenswaard	klooster
8.27.19.002	30	Kruidenier Markt 45 Valkenswaard	winkel
8.27.19.004	1	Grote Leijenhuijsinge Peperstraat 58 Valkenswaard	winkel
8.27.19.008	29	Winkel Leenderweg 75 Valkenswaard	winkel
8.27.21.017	24	Herberg Leenderweg 42 Valkenswaard	herberg
8.27.21.018	13	Markt 20 Herberg De Sleutel Valkenswaard	herberg
8.27.22.007	23	Voormalig hotel De Valk, Markt 31 Valkenswaard	hotel/restaurant
8.27.3.003	55	Wandkleed Leven St. Willibrordus Luc van Hoek	Gedenkteken-Kunstwerk
8.27.3.004	56	Wandkleed Twee muzikanten Willi Martinali	Gedenkteken-Kunstwerk
8.29.17.001	26	Linnenfabriek Boot, Brakenstraat 10-12 Valkenswaard	weverij
8.29.2.002	39	Brouwerij Dommelsch Brouwerijplein 87 Dommelen	brouwerij
8.29.2.003	52	Brouwerij en Cafe Markt 51 Valkenswaard	brouwerij
8.29.3.001	16	Woning Sigarenfabrikant Moonen Markt 9 Valkenswaard	directeurswoning
8.29.3.004	40	Fabrikantenvilla "De Ruif", Brouwerijplein 88 Dommelen	Directeurswoning
8.29.4.003	19	Sigarenfabriek Neynens Bakkerstraat 57 Valkenswaard	fabrieksgebouw
8.29.4.004	43	Lord Carnavon Sigarenfabriek K. Mollenstraat Nrd. 6 Valkenswaard	fabrieksgebouw
8.29.4.012	59	Sigarenfabriek Firma Baten en Koppens, Meerstraat 8 Valkenswaard	fabrieksgebouw
8.29.4.018	35	Sigarenfabriek W. de Natris, Kromstraat 4 Valkenswaard	fabrieksgebouw

8.29.4.035	27	Bakkerij Hoekx, Leenderweg 44 Valkenswaard	fabrieksgebouw
8.29.4.036	45	Sigarenfabriek Kinjet, Kerkweg 21-21a Valkenswaard	fabrieksgebouw
8.29.4.037	48	Sigarenfabriek Van de Kerkhof, Leenderweg 89 Valkenswaard	fabrieksgebouw
8.31.1.001	22	Dorpsstraat 50a, Molenaarswoning, Borkel en Schaft	Woonhuis
8.31.1.008	36	Dommelseweg 19-19a Dommelen	Woonhuis
8.31.1.009	42	Dommelseweg 23 Dommelen	Woonhuis
8.31.1.011	49	Maastrichterweg 3 Valkenswaard	Woonhuis
8.31.1.016	28	Leenderweg 46 Valkenswaard	Woonhuis
8.31.1.020	47	Leenderweg 26 Valkenswaard	Woonhuis
8.31.1.021	50	Maastrichterweg 5 Valkenswaard	Woonhuis
8.31.1.023	5	Dommelseweg 141 Valkenswaard	Woonhuis
8.31.1.024	6	Bergstraat 3, Molenhuis	Woonhuis
8.31.1.025	11	Maastrichterweg 23 Valkenswaard	Woonhuis
8.31.1.026	15	Markt 13 Valkenswaard	Woonhuis
8.31.2.003	20	Mgr. Smetsstraat 29 Dommelen	Boerderij
8.31.2.004	2	Dorpsstraat 49 Borkel en Schaft	Boerderij
8.31.2.020	44	Dorpsstraat 22 Borkel en Schaft	Boerderij
8.31.2.022	4	Dorpsstraat 74 Borkel en Schaft	Boerderij
8.31.2.023	10	Keersop 32 Dommelen	Boerderij
8.31.2.065	54	Bergeijksedijk 26 Borkel en Schaft	Boerderij
8.31.3.004	37	Bakkerstraat 4 Valkenswaard	Villa
8.31.3.005	7	Bakkerstraat 1 -Hofstraat 2 Valkenswaard, Villa Den Hoek	Villa
8.31.3.006	9	Markt 5 Valkenswaard	Villa
8.31.3.008	18	Leenderweg 36 Valkenswaard	Villa
8.31.3.009	21	Leenderweg 7 Valkenswaard, Villa Zonnekant	Villa
8.31.3.019	38	Brouwerijplein 84, fabrikantenvilla De Berg, Dommelen	Villa
8.31.4.001	60	Markt 66 Valkenswaard	Cafe
8.31.4.006	51	Markt 49-49a-49b Valkenswaard	Cafe
8.31.5.004	8	Markt 31a-33 Valkenswaard	Woonhuis met bedrijfsruimte

Afbeelding: De Brandweertoren aan de Maastrichterweg 51a in Valkenswaard (foto Wikimedia)

Commons).

Afbeelding: Villa Den Hoek op de hoek van de Bakkerstraat – Hofstraat in Valkenswaard (foto Google streetview 2025).

Afbeelding: Voormalige Sigarenfabriek Kinjet aan de Kerkweg 21-21a in Valkenswaard (foto Wikimedia Commons).

2.2. Overzicht van beschermde gemeentelijke dorpsgezichten

1. Buurtschap Achterste Brug³

De buurtschap De Achterste Brug is gelegen op de plaats waar de weg met de naam Achterste Brug gekruist wordt door de Hoeverdijk. Aan de noordzijde van de weg Achterste Brug staat een cluster van agrarische bebouwing, die nog de uiterlijke kenmerken bezit die behoren bij het historische boerderijenlandschap met hun schuren en stallen in deze buurtschap. Uiterlijk vertonen deze bedrijfsgebouwen het kenmerk van de typische Brabantse langgevelboerderijen. Ze zijn gedeeltelijk met hun lange zijden aan de weg georiënteerd.

Vanaf het begin van de jaren zeventig zijn ook zuidelijk van de weg Achterste Brug diverse agrarische woon- en bedrijfsgebouwen gezet. Deze bebouwing wijkt qua volume en bouwstijl volkomen af van het uiterlijk van het noordelijk gelegen cluster van boerderijen.

Begrenzing van het beschermde dorpsgezicht Achterste Brug in Valkenswaard.

Ontstaansgeschiedenis

De buurtschappen Voorste Brug en Achterste Brug behoren tot de oude gemeente Borkel en Schaft en hebben momenteel nog een volledig agrarisch karakter. Uit oppervlakovondsten en een proefopgraving op de akkers in de omgeving van de buurtschap De Achterste Brug is gebleken, dat hier al ver voor het begin van onze jaartelling, in het Mesolithicum en gedurende de IJzertijd menselijke activiteiten hebben plaatsgevonden. De buurtschap De Achterste Brug zou tussen 1600 en 1800 zijn ontstaan uit een alleenstaande hoeve. De benamingen Voorste en Achterste Brug zijn volgens de overlevering gegeven wegens twee bruggen die over de Dommel liepen. Die bruggen zouden al lange tijd verdwenen zijn, maar op de kadastrale minuut van 1832 is een brug in het verlengde van de Achterste Brug zichtbaar. Beide buurtschappen werden in het verleden door heidevelden omgeven. De heide was al in de middeleeuwen door de plaatselijke machthebbers aan de diverse gemeenten geschonken of verkocht. In het begin van de negentiende eeuw en de decennia die daarop volgden, werd de omgeving grotendeels geschikt gemaakt voor landbouw. Dat gebeurde uiteraard eerst in de directe nabijheid van

³ De Achterste Brug. Cultuurhistorische waardering (Cultuurhistorisch Bureau Hüsken en Zoon) 2019; W. Peels, 2020: Landschapsbiografie Groene Entree. Beschrijving vanuit historisch perspectief (Heemkundekring Weerderheem), Valkenswaard.

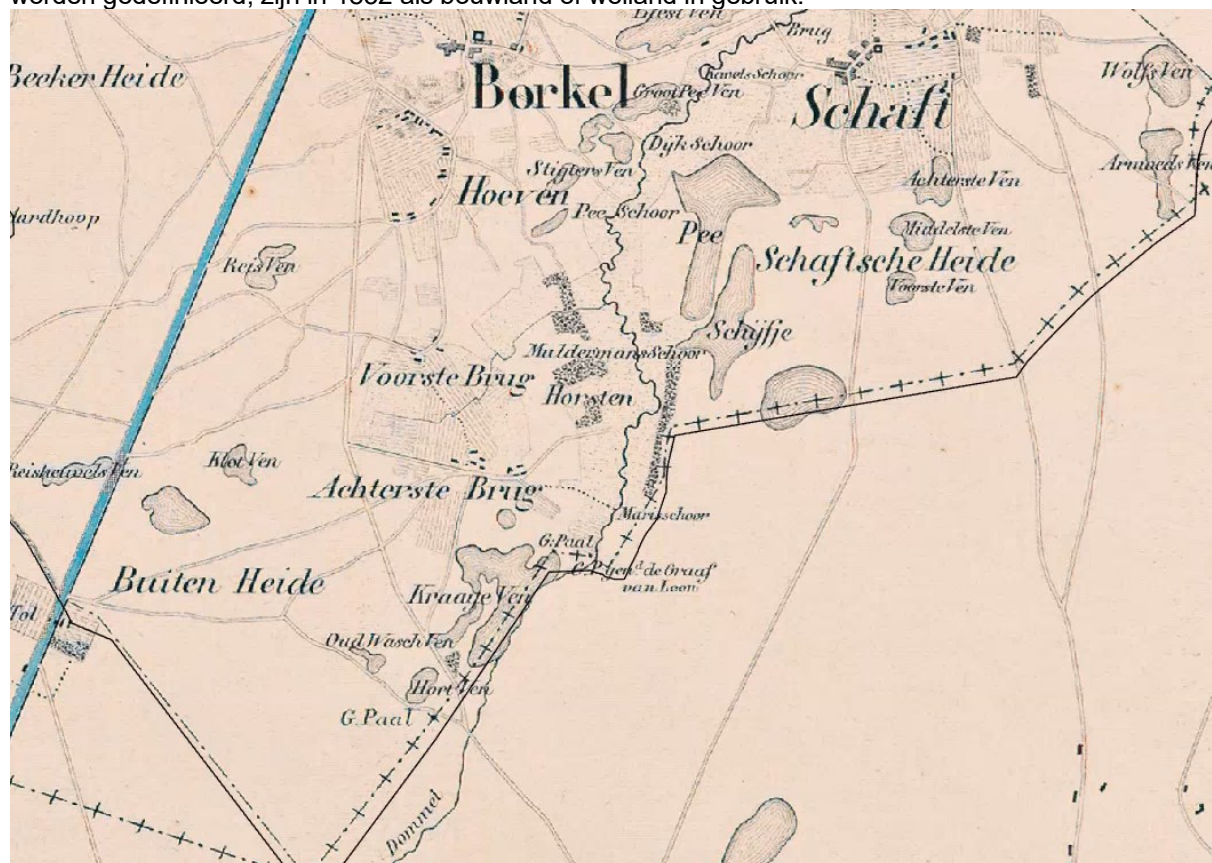
de openbare wegen. Bestaande vennen werden gedempt en in weide en akkerland omgezet. Ten zuiden van De Achterste Brug is het heidelandschap inclusief het Kraaieven nog deels aanwezig.

Historisch landschap

Het gebied rond de Achterste Brug lag eeuwenlang midden tussen de heidevelden met zijn vele vennen. Op deze heidevelden werden door de boeren heideplaggen gestoken, die samen met de mest van het vee werden gebruikt om de schrale landbouwgronden te bemesten.

In het zuidelijke deel van de sectie wordt onderscheid gemaakt tussen de (westelijk gelegen) Buitenheide en de zuidoostelijke Lage Heide. In beide heidegebieden liggen enkele vennen: het Reisven, het Klotven, het Zwartven en het Kraaieven.

De Lage Heide is voor een deel ontgonnen, wordt als bouwland gebruikt en is veelal eigendom van de boeren die in de buurtschap Achterste Brug wonen. De niet ontgonnen heide is dan eigendom van de gemeente Borkel en Schaft. In het noordoosten ligt het gebied het Broek, dat voornamelijk uit onontgonnen heide bestaat en eigendom van de gemeente is. Tegen de Dommel, oostelijk van de Achterste Brug, liggen de Overbroeksche Beemden. Deze gebieden bestaan uit hooi- en weilanden en zijn vooral in bezit van de bewoners aan De Achterste Brug. De percelen grond die niet als "heide" worden gedefinieerd, zijn in 1832 als bouwland of weiland in gebruik.

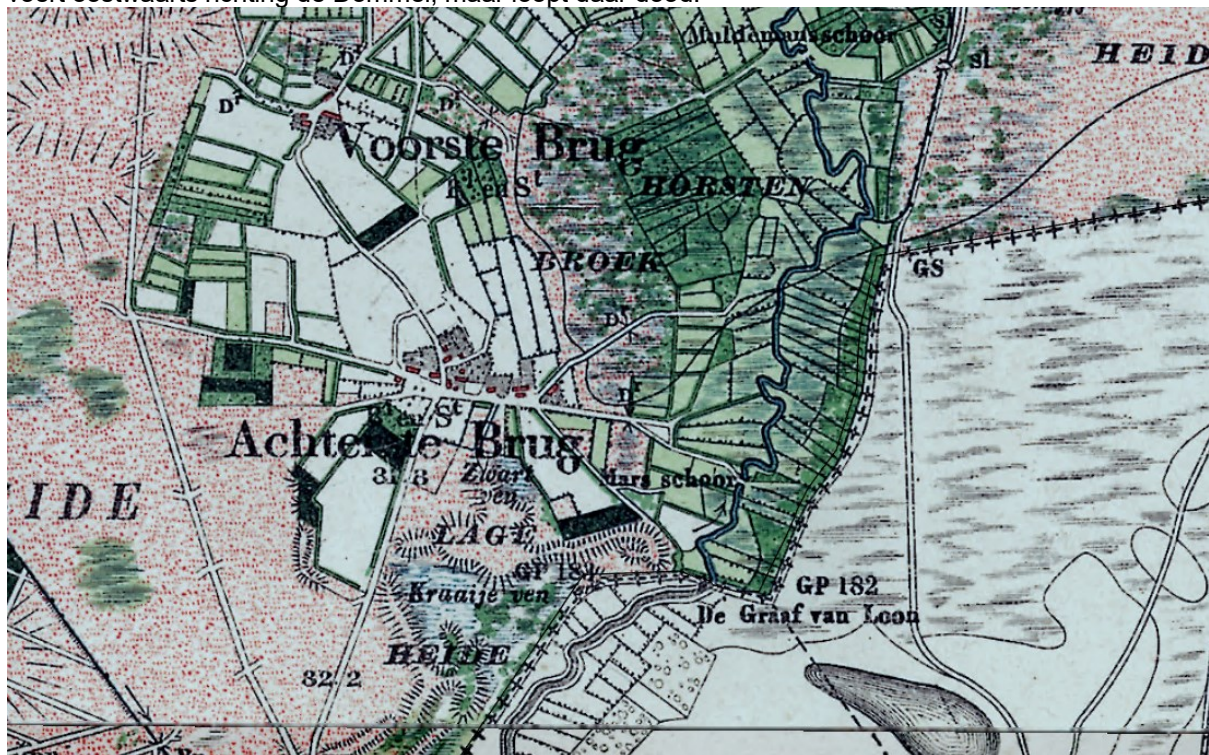
De Achterste Brug en omgeving op de kaart van Van der Voordt-Pieck uit 1840.

Historische wegenstructuur

Over de Buiten Heide leidt in 1832 een weg van Westerhoven naar Neerpelt. Dit zal niet meer dan een zandpad geweest zijn. De straat Achterste Brug loopt vanaf de Dommel door tot aan de genoemde weg tussen Westerhoven en Neerpelt. Op de kadastrale minuutkaart is duidelijk zichtbaar, dat de weg Achterste Brug zich in de richting van de Dommel splitste om langs de zuidelijke afslag via een brug over de Dommel te voeren. De noordelijke afslag leidde naar een meer noordelijk gelegen overgang over de Dommel. De namen Achterste Brug en Voorste Brug zijn daarmee meteen verklaard.

Aan de meeste grotere wegen staan slechts enkele bomen. De landweggetjes werden hoofdzakelijk gebruikt door de plaatselijke bevolking die het vee langs deze zandwegen verplaatsten. Tussen de verschillende akkers en weidevelden lagen kleine zandpaadjes, soms met bomen erlangs. Tussen het gebied van de Voorste Brug en de Achterste Brug ligt een waterscheiding (de Leiloop).

Het dorp Borkel en buurtschap Hoeve zijn via de noordelijke afslag, nu de Hoeverdijk, te bereiken. Verder lopen over de Buiten Heide enkele weggetjes die een verbinding vormen tussen de Voorste en Achterste Brug, Luyksgestel en de Hoef, de tegenwoordige buurtschap Hoeve. Over de Lage Heide lopen enkele zandwegen, die naar Lommel, Luyksgestel en Neerpelt leiden. De weg Achterste Brug voert oostwaarts richting de Dommel, maar loopt daar dood.

De Voorste en Achterste Brug op de Bonnekaart van rond 1900.

Rond 1900 lijkt het wegenpatroon in deze buurtschap nauwelijks gewijzigd. Richting het zuiden en de Belgische grens is de verbinding met de Luijkerweg rechtgetrokken. Op dezelfde detailkaart is zichtbaar dat de perceelsgrenzen in veel gevallen nog steeds door rijen bomen en bosschages werden gevormd. De bomen worden daar als puntjes naast de perceelsgrenzen ingetekend. Ten noorden van de weg de Achterste Brug zijn veel percelen op die wijze van elkaar gescheiden. In het westelijke deel van de buurtschap bestaat de perceelsgrens uit kleine begaanbare paadjes, en soms alleen uit struikgewas. Maar ook daar zien we de bomen langs de weggetjes staan.

Pas circa 1950 worden nog meer wegen in het gebied vernieuwd en rechtgetrokken. Ruilverkavelingen in de jaren zeventig zorgden voor grotere akkers en weiden. De Hoeverdijk krijgt dan een functie als doorgaande weg, echter alleen in noordelijke richting. Tot aan de Belgische grens is de weg als secundaire weg aangeduid en na het passeren van de grens wordt deze weg ook zo in het Belgische wegennetwerk opgenomen. Tegelijk met de Hoeverdijk wordt de straat Achterste Brug zowel in oostelijke als in westelijke richting geasfalteerd, maar het grootste deel van die verbinding met de Luijkerweg blijft tot op de dag van vandaag een zandpad. De infrastructuur in dit hele gebied is per saldo in 200 jaar nauwelijks gewijzigd.

Historische bebouwing

Op de minuutkaart uit 1832 is de verkaveling in het gebied van De Achterste Brug duidelijk ingetekend. Het hele gebied is in 101 percelen opgedeeld (B886 tot B986). In vergelijking met de akkers in de noordelijk gelegen buurtschap De Voorste Brug is het formaat van de percelen in de Achterste Brug erg klein. Hoewel beide gebieden ongeveer even groot zijn, telt de Voorste Brug "slechts" 41 percelen akker- en weidegronden (B845 tot B885).

De Hoeverdijk deelt het gebied in een oostelijk en een westelijk deel. Meer noordelijk aan deze weg staat op de kaart slechts één boerderij. Dat is de voorganger of wellicht nog dezelfde als de huidige boerderij Hoeverdijk 109.

In het oostelijke deel van de buurtschap staan drie boerderijen langs de weg. Een vierde staat iets verder van de weg verwijderd. Achterste Brug 14 is hier duidelijk afgebeeld met de boerderij, een vrijstaande schop en een schuur aan de weg. Twee percelen aan de weg (B949 en B950) zijn niet als

tuin of erf in gebruik, maar worden benoemd als gebied met "opgaande bomen". Deze zijn eigendom van de gemeente Borkel en Schaft.

Vorbij de splitsing die wellicht ooit naar de voorste brug over de Dommel leidde, ligt nóg een perceeltje met opgaande bomen. Het overige gebied ten oosten van dit boerderijencluster ligt in de Overbroeksche Beemden. Ook die gronden zijn eigendom van de gemeente en bestaan uit heide, bomen en veel weiland.

Ten westen van de Hoeverdijk staan in de buurtschap De Achterste Brug aan de weg slechts 2 boerderijen. Op de plaats van de rechterboerderij staat nu de boerderij van Achterste Brug 16. Westelijk en ten noorden van die twee boerderijen liggen, in een groot gebied tussen de weg naar Westerhoven en de buurtschap De Voorste Brug, tientallen percelen bouwland en weide van diverse grootte.

De Achterste Brug op de kadasterkaart van 1832.

Analyse van de huidige buurtschap

De Achterste Brug ligt in het buitengebied van Valkenswaard, vlakbij de Belgische grens en tegen de Dommel aan. De buurtschap wordt gekenmerkt door haar afgelegen ligging, het vele groen, de weiden en landbouwgronden, de bospercelen en de historische agrarische bebouwing aan de straat.

Om de kern van de buurtschap te bereiken, dient men via Borkel de lange en bochtige Hoeverdijk te volgen. Feitelijk is dit de enige doorgaande verbinding met deze buurtschap. De Hoeverdijk loopt door in zuidelijke richting en komt uiteindelijk uit in het Belgische Neerpelt. Oostelijk wordt de weg Achterste Brug bij de Dommel geblokkeerd, in het westen is een mogelijkheid om direct bij de Luikerweg te komen. Dat is een moeilijk begaanbare zandweg, die dan ook verre van uitnodigend is. De relatief slechte bereikbaarheid van de buurtschap is zonder twijfel de reden, waarom dit gehucht bewaard is zoals het nu nog is.

De buurtschap De Achterste Brug is in het verre verleden op een organische wijze ontstaan aan het kruispunt van twee doorgaande wegen. Oorspronkelijk zal dit kruispunt midden op de heide hebben gelegen. Het is niet onmogelijk dat hier vele eeuwen geleden als eerste een eenvoudige boerenwoning werd gebouwd die als basis en pleisterplaats gediend heeft voor reizigers en de post. De omringende heide werd in de voorbije eeuwen ontgonnen door boeren, die zich hier vestigden en die het gebied

voor akkerbouw in gebruik namen. Als gevolg daarvan zijn honderden akkertjes ontstaan. Dat is duidelijk zichtbaar op de kadastrale kaart van 1832. Het grote aantal percelen, dat toen nog eigendom van veel verschillende eigenaren was, werd verkleind om daar efficiënter gebruik van te kunnen maken. Door één of meer ruilverkavelingen is dit geëffectueerd.

Het grondgebruik van de percelen is in de loop van bijna tweehonderd jaar sterk gewijzigd. Dit heeft te maken met een andere manier van bemesting en een verdergaande mechanisering. De akkerlanden werden in het verleden vooral voor de verbouw van graan gebruikt, terwijl de nadruk later op de aardappel en nog later op de mais kwam te liggen. Gedurende de laatste eeuwen zijn nieuwe gewassen, zoals suikerbieten en mais, geïntroduceerd. Suikerbieten al in de negentiende eeuw, mais in de jaren '50 en '60 van de twintigste eeuw.

Waar voorheen de mest met paard en kar werd uitgedragen over de smalle landweggetjes en daarna met dezelfde middelen werd geoogst, wordt nu met trekkers kunstmest gestrooid of vloeibare mest met de veldspuit geïnjecteerd. De hoofdwegen moesten daarom worden verbreed.

Als de boer zelf die kostbare machines niet kon of wilde aanschaffen, werd het loonbedrijf ingeschakeld. Het gebruik van bijvoorbeeld de maishakselaar maakte het bewerken van grotere stukken land mogelijk. Wegens die mechanisering verdween de handarbeid steeds meer en verhuisden veel boerenzoons en -dochters naar elders. De bedrijfsopvolging werd dus na 1970 een probleem. De boerderijen kwamen leeg te staan. Het gevolg was, dat "niet-autochtonen" hun plaats met genoeg kwamen innemen. Zuidelijk van de weg ging de ontwikkeling veel trager. Pas na 1970 ontstond aan de weg in zuidelijke richting enige bedrijvigheid. Daar werden toen ook enkele bedrijven gesticht. Maar verder zuidwaarts hebben de heide en de vennen nog steeds de overhand.

De Hoeverdijk richting het noorden vanaf de Achterste Brug. Duidelijk zichtbaar is het vele groen in het gebied (Google streetview 2025).

Langs de straat en rondom de boerderijen valt vooral het vele groen op. Het groen en de bebouwing bepalen voor een groot deel de sfeer in De Achterste Brug. Tussen Achterste Brug 20 en 16 staan twee zomereiken, aan de Hoeverdijk, behorend bij Achterste Brug 14a staan twee winterlindes. De beukenhagen zijn al eeuwenlang op het platteland geliefde erfafscheidingen. Langs de Hoeverdijk, maar ook tussen de verschillende akkers is ook van greppels en houtwallen gebruik gemaakt. Langs de straat geen stoepen, maar bermen met groene planten en struiken. Hoge bomen zijn in het hele gebied aanwezig. Zoals gebruikelijk in een agrarisch gebied, waren deze bomen met een bepaald doel geplant. Bomen beschermen tegen zon en wind. Ook kon de boer het hout gebruiken om zijn woning te verstevigen (met bijvoorbeeld dakgebinten en -sporen) of als bouw materiaal voor hokken en schuren te gebruiken. Overtollig hout werd opgestookt in de haard. Vruchten van de noten-, appel- en perenbomen waren een luxe.

Typerend voor deze buurtschap zijn de kleine paden tussen de akkers en weiden. Ze zijn uitsluitend te gebruiken door de plaatselijke bevolking, die lange tijd uitsluitend bestond uit boeren. In de omgeving van de buurtschap liggen vooral verder in het noordoosten nabij de Dommeloovers diverse gebiedjes met bos. Ook in het gebied ten zuiden van de weg liggen enkele bospercelen.

Het landschap dat het gebied van De Achterste Brug domineert, is vooral agrarisch. De buurtschap ligt in een groene oase. Waar nu de heide bloeit stonden in het zeer verre verleden bossen. Al het overige

is hier door mensenhanden ontstaan, met uitzondering van de Dommel en de vennen in de omgeving. Omdat de moderne maatschappij hier niet de boventoon voert, wordt dit gebied als zeldzaam ervaren.

Analyse van de boerderijen

Typeringen van boerderijen

De boerderijen in De Achterste Brug zijn in het algemeen vlakbij de weg gelegen. De lange zijden van de boerderijen zijn vanaf de straatzijde zichtbaar. Door de bouw aan de straat kon men de ruimte voor akkerbouw en veeteelt in het verleden zo optimaal mogelijk benutten. Hoevedijk 109 vormt hierop een uitzondering, omdat de zijgevel aan de Hoevedijk staat.

In De Achterste Brug is een combinatie van historische architectuurvormen van boerderijen te vinden. Oorspronkelijk bestonden de boerderijen uit een samenstel van de boerenwoning die een geheel vormde met de stal en schuur: de zogenaamde hallenhuizen. Verankerde houten palen en dekbalken vormden het karkas van de boerderij, de wanden bestonden vaak uit een combinatie van twijgen en leem. De kapschilden waren aan beide zijden met houten sporen aan elkaar verbonden en werden dan bedekt met hooi, stro of riet. Aan één zijde van de boerderij was het woonhuis gebouwd dat door een brandmuur van de stal en schuur was gescheiden.

De vorm van de boerderij is kenmerkend voor de bouwtijd. Zodra sprake is van een wolfdak mag de bouwdatum geschat worden op een periode vóór 1850, uiterlijk tot 1900. Dan zou er eventueel sprake kunnen zijn van een oud hallenhuis. Maar dat kan alleen na bouwhistorisch onderzoek worden vastgesteld.

In het midden van de achttiende eeuw kregen veel nieuw gebouwde boerderijen bakstenen gevels. De houten (zolder)balken lagen op de muren waardoor de boerderijen op een later moment eenvoudig met een of meer segmenten konden worden verlengd. De langgevelboerderijen zijn zo ontstaan. Bestaande hallenhuizen werden soms ook “versteend” en na toevoeging van een extra bedrijfsgedeelte oogde dat dan als een langgevelboerderij.

Na circa 1850 kregen de “moderne” boerderijen topgevels en pas na 1910 worden in deze regio boerderijen met mansardedaken gebouwd. Als dakbedekking wordt in het algemeen gebruik gemaakt van stro, riet of dakpannen.

Overige zaken

In de loop van de tijd hebben aan alle boerderijen bouwwerkzaamheden plaatsgevonden. In veel gevallen is dit begrijpelijk, omdat de boer nu eenmaal zijn bedrijf aanpast aan zijn eigen behoefte. In de loop van de tijd bouwden boeren tegen, voor, achter of naast hun boerderij diverse bijgebouwen voor het vee, voor opslag van producten of voor stalling van werktuigen. Vooral in het midden van de negentiende eeuw werden bakhuisjes gebouwd, omdat het stoken op een groot open vuur in de woning niet meer gewenst was.

Al die vernieuwingen door de boeren hebben dan ook meestal al voor 1970 plaatsgevonden. Toen het aantal actieve boeren afnam en werd vervangen door bewoners, die vanwege de rust en de natuur hun intrek namen in die boerderijen, veranderde ook het uiterlijk van de boerderijen of hun bijgebouwen.

Nieuwe bewoners, die de boerderij alleen nog als woonhuis gebruiken, stellen weer andere eisen aan de boerderij. Maar gewoonlijk gaat een dergelijke verbouwing niet ten koste van de agrarische uitstraling van de buurtschap omdat de nieuwe bewoners juist voor dit natuurlijke en agrarische geheel hier zijn komen wonen. Toch zal ook hier veel aandacht moeten blijven bestaan voor moderne verstoringen.

Ook bij de nieuwbouw van langgevelboerderijen was het woonhuis nog onderdeel van het hele bedrijfsgebouw, maar in de loop van de tijd werden naast en achter de boerderijen ook vrijstaande schuren, stallen en bakhuisjes gebouwd.

Waterputten zullen de oorspronkelijke bewoners op hun eigen terreinen hebben aangelegd om in de drinkwaterbehoefte te voorzien. Met de aanleg van leidingwater zijn deze waterputten vaak verdwenen. In De Achterste brug zijn geen elementen opgenomen of ontstaan, die een ander dan agrarisch accent op deze buurt drukken. De bebouwing is van eenzelfde soort, overal in en om het gebied is veel groen te vinden. Grote akkers of weiden liggen aan de buitenranden van het gebied.

Een fenomeen dat meteen opvalt bij bezoek aan dit gebied is de stilte. Het dorpse leven uit Borkel en Schaft is hier niet waarneembaar. Autoverkeer is er nauwelijks, omdat alleen de bewoners van De Achterste Brug van of naar hun woning gaan. Landbouwvoertuigen maken af en toe gebruik van de wegen. Toeristen die hier op bezoek komen, verplaatsen zich bij voorkeur per (elektrische) fiets.

De boerderijen

De boerderijen die momenteel in De Achterste Brug staan, zullen hierna voor wat hun ontstaan en voornaamste kenmerken betreft, beknopt worden beschreven.

- De Achterste Brug 6-8: Deze opvallend langgestrekte boerderij, gebouwd in 1877, heeft een met blauwe pannen gedekt zadeldak en kan beschouwd worden als een typisch voorbeeld van een langgevelboerderij. Vermoedelijk al sinds de zestiger of zeventiger jaren is de agrarische functie verdwenen.
- De Achterste Brug 12: Deze boerderij uit 1878 heeft twee topgevels en een met blauwe pannen gedekt zadeldak. De boerderij is met zijn lange gevel schuin aan de straat gesitueerd.
- Hier is sprake van een traditionele langgevelboerderij. Het woonhuis en het bedrijfsgedeelte hebben nog de standaard-indeling. Vermoedelijk al sinds de zestiger of zeventiger jaren is de agrarische functie verdwenen. De boerderij staat op de gemeentelijke lijst cultuurhistorisch waardevolle objecten door middel van de "Sterstatus".
- De Achterste Brug 14: Deze boerderij met wolfdaken wordt getypeerd als een kortgevelboerderij, die sinds 19 september 2005 op de landelijke lijst van rijksmonumenten is opgenomen. (Monumentenregister.cultureel erfgoed.nl/monumenten,Nrs: 526770 & 526782) De boerderij en de daarbij staande schop zijn volgens de Rijksdienst in de tweede helft van de zeventiende eeuw gebouwd en in de tweede helft van de negentiende eeuw ingrijpend gewijzigd.
- De Achterste Brug 16-16a: Langgevelboerderij, in 1885 na een zware brand herbouwd, waarbij onder meer een zijgevel met het jaartal 1836 behouden bleef. Het pand heeft twee wolfeinden en is in de bovenste delen gedekt met riet, daaronder met blauwe pannen.
- In 1972 werd de boerderij verkocht aan een Eindhovense ontwerper, waarna de agrarische functie verdween. De voormalige schuur op de hoek met de Hoeverdijk dateert uit 1974.
- De boerderij staat op de gemeentelijke lijst cultuurhistorisch waardevolle objecten door middel van de "Sterstatus".
- De Achterste Brug 20: Langgevelboerderij met één wolfeind en een verlaagd eindschild, gedekt met rode en blauwe pannen. Het pand werd in 1864 gebouwd nadat een eerdere boerderij door brand was vernield. De boerderij staat op de gemeentelijke lijst cultuurhistorisch waardevolle objecten door middel van de "Sterstatus".
- Hoeverdijk 109: Langgevelboerderij die al op de kadastrale minuut van 1832 was ingetekend. Oostelijk is de boerderij in 1889 verlengd ten behoeve van het woonhuis. Het huidige uiterlijk van de boerderij kwam in 1960 tot stand. De boerderij ziet er op onderdelen, zoals bijvoorbeeld de schuurdeur, enigszins vervallen uit. Deze boerderij is momenteel nog als agrarisch/industriële bedrijf in gebruik.

Boerderij met schop aan de Hoeverdijk 14 (Google streetview 2025).

2. Tuindorp Merellaan 1 t/m 13 en 15 & Eksterlaan 1 t/m 12⁴

Het tuindorp Merellaan en Eksterlaan is gelegen in een geïsoleerd stukje Valkenswaard, tussen de Eindhovenseweg, de Geenhovensedreef en de Fazantlaan. De Eksterlaan sluit aan op de Merellaan en keert door middel van een lus in de weg weer terug naar die Merellaan. Tussen de Merellaan en de Eksterlaan liep in het verleden de spoorlijn van Eindhoven naar Hasselt. Tussen die spoorlijn en de Eindhovenseweg stonden de huizen aan de Eksterlaan. De Oostenrijkse woningen aan de Merellaan zijn, met uitzondering van één, vrijstaande woningen. De woning op de hoek van de Merellaan en de Nachtegaallaan heeft een uitbouw met steekkap, die origineel is. De woningen aan de Eksterlaan zijn van het type “twee-onder-een-kap”.

De huizen in deze straten zijn gebouwd in 1948 en vormen één typologisch geheel. Het zijn zogenaamde Oostenrijkse woningen, gebouwd voor in Valkenswaard woonachtig Philipspersoneel. Dit type woningen is omstreeks die tijd veelvuldig gebouwd in deze regio. In Eindhoven werden ruim honderd van dit soort huizen gebouwd in de wijk Doornakkers in het stadsdeel Tongelre. Vergelijkbare Zweedse woningen werden aan de Bezuidenhoutseweg in het Eindhovense stadsdeel Woensel gebouwd. De behoefte aan huizen was groot, omdat door oorlogsschade veel woningen in de regio waren vernield. De Philipsonderneming had deze houten woningen, die als een bouw pakket in elkaar gezet konden worden, met Oostenrijkse ondernemers geruild tegen levensmiddelen. Daaraan was in Oostenrijk toentertijd een grote behoefte.

De woningen werden verhuurd aan werknemers van het Philipsconcern. Onderhoud en renovatie werd door het Philips Woningbureau uitgevoerd. De meest in het oog springende renovatie vond plaats in 1965. In dat jaar kregen alle woningen in de Merellaan op de bovenverdieping een brede dakkapel. Van iedere woning werd één van de vensters aan de straatzijde verbreed. In de loop der tijd werd een aantal woningen verkocht. De gemeente nam in de jaren negentig ook een aantal woningen over en momenteel zijn (vrijwel?) alle woningen particulier eigendom.

Door de diverse eigenaren zijn alle woningen in de afgelopen twintig jaar op verschillende manieren verbouwd. Een groot aantal woningen is voorzien van een uitbouw tegen de zijkant van de woning, waarmee meer leefruimte op de begane grond is gecreëerd. Andere eigenaren hebben het pad naast het huis overdekt met een carport. De oorspronkelijke geschilderde kleur van het hout, (dof-bruin of grijs) is in de meeste gevallen gewijzigd. De kleuren zijn overwegend passend in de omgeving.

Be grenzing van het beschermde dorpsgezicht Merellaan en Eksterlaan in Valkenswaard.

⁴ Monumentenwaardestelling met matrix van de woningen aan de Merellaan en Eksterlaan Valkenswaard (Cultuurhistorisch Bureau Hüsken en Zoon) 2015.

Een van de woningen aan de Merellaan (foto Bureau Hüsken en Zoon 2015).

Merellaan

De 14 woningen in de Merellaan hebben één bouwlaag waarboven een spits zadeldak. De gevel aan de straatzijde is oorspronkelijk bedoeld als zijgevel. De onderzijde van de gevel bestaat uit een houten lat, die ter hoogte van de fundering loopt. De gevel bestaat uit schroten (vermoedelijk met groef en messing) en heeft een verticale geleding. De wanden zijn circa 10 centimeter dik en geïsoleerd. Zowel de buitenmuren als de binnenwanden zijn opgebouwd uit houten schroten. De indeling van de woning aan de straatzijde bestond oorspronkelijk uit een toegangsdeur rechts, in het midden een vierruits venster met klepraam als bovenraam en een vierkant venster links. De bovendorpel van de deur heeft eenvoudige houten sierlatten. De vensters links zijn in 1965 overal vervangen door brede drieledige vensters, waarvan de beide buitenramen kunnen worden geopend. Eenvoudige bakgoot. De kap heeft een (minimaal) geknikte dakvoet en is belegd met rode dubbele muldenpannen. Consequent zijn de daken op alle woningen beëindigd met kantpannen. Centraal in de kap is in alle woningen in 1965 een dakkapel gebouwd, die geleed is in drie delen. De wangen zijn met trespaplaten bekleed. Houten boeiboord meteen een dakje dat is belegd met bitumen.

Oorspronkelijk was de rechterzijgevel als voorgevel bestemd. De schroten in dit geveldeel vertonen een gelijk beeld als die van de huidige voorgevels. De planken zijn verticaal strak naast elkaar geordend. De oorspronkelijke indeling van de rechterzijgevel (op tekeningen dus aangeduid als voorgevel) op begane grondniveau bestond uit twee kleine raampjes aan de voorzijde en een deur in het centrale deel van de gevel. Het merendeel van de eigenaren van de woningen heeft inmiddels een of meer wijzigingen in deze gevel aangebracht. Ter hoogte van de keuken is meestal een groot venster geplaatst. In een enkel geval is de toegangsdeur verwijderd. Andere eigenaren hebben tegen zijmuur ter hoogte van de keuken een uitbouw toegevoegd. De wanden van het begane grondniveau en van de topgevel bestaan uit twee delen. Om te kier tussen de twee delen te verbergen, is op de plaats waar de topgevel begint, een houten lat (in een enkel geval een brede plank) aangebracht. De topgevel heeft twee geschakelde vensters. Beide vierruits vensters hebben één raampje, waarin vier horizontale glazen zijn opgenomen die als een geheel kunnen worden opengeklapt. Het bovenste deel van de topgevel (boven de vensters) is bekleed met houten schroten, (sponning- en groefschroten) waartussen dan enige ruimte bestaat. Die ruimte is door middel van smalle verticale latjes bedekt. In een enkel geval zijn in dit topgeveltje in een later stadium twee kleine vensters toegevoegd.

Achterzijde van een van de woningen aan de Merellaan (foto Bureau Hüsken en Zoon 2015).

De onderzijde van de achtergevel bestaat uit een houten lat, die ter hoogte van de fundering loopt. De schroten in dit geveldeel vertonen een gelijk beeld als die van de huidige voorgevels. De planken zijn verticaal strak naast elkaar geordend. De oorspronkelijk als achtergevel bedoelde zijgevel bevatte slechts één venster dat licht bracht in de keuken. In een enkel geval is dit venster gewijzigd in een dubbele openslaande deur. Om ook in de huiskamer meer verlichting te brengen, is daar vaak ook een venster toegevoegd. Eenvoudige bakgoot. Zadeldak met (minimale) geknikte dakvoet, die belegd is met rode dubbele muldenpannen. Centraal op de halve hoogte van het dak staat een smalle, hoge schoorsteen van geelkleurige bakstenen, die boven de nok van het dak uit steekt. Zowel voor als achter in de kap steken op verschillende plaatsen ventilatie- en ontluchtingspijpjes uit het dak. De linkerzijgevel was in het verleden als achtergevel getekend. In deze houten gevel op begane grondniveau één dubbele tuindeur, die via de woonkamer bereikbaar was. De rest van deze gevel had een houten afwerking, zoals in alle overige geveldelen. De afwerking in de geveltop is identiek aan de afwerking zoals aan de rechterzijde van de woning. Ook hier een lat of plank, die de kier tussen de twee wanddelen bedekt. In de topgevel was ook een dubbel venster aangebracht, zoals aan de andere zijde van de woning. De afwerking ervan was identiek.

Elke woning heeft een tuinhuisje annex schuur aan de achterzijde van de woning. Dit huisje heeft een eenvoudige toegangsdeur in de smalle zijde en een klein rechthoekig tweeledig venster in de lange gevel. Het huisje is met rode bakstenen gebouwd en heeft een zadeldakje, belegd met dubbele muldenpannen.

De woningen zijn gebouwd in een groen gebied, dat doet denken aan een tuindorp. Dat betekent, dat de woningen aan alle zijden tuinen hebben, die in de meeste gevallen erg goed onderhouden zijn.

Eksterlaan

De zes dubbele woningen aan de Eksterlaan zijn van het type “tweeonder-een-kap” en zijn gespiegeld. Een van de woningen heeft een I-vormige in plaats van een langwerpige oppervlakte. Bakstenen fundamenteën. Evenals aan de Merellaan, hebben de woningen houten gevels. Die zijn in deze straat bruin of blauwgrijs geverfd. De kap heeft een (minimaal) geknikte dakvoet en is met grijze of rode dubbele muldenpannen gedekt. Het dak is met kantpannen afgezet. In het dak is ten behoeve van elke woning een dakkapel gebouwd. Die lijken hier allemaal origineel en hebben een lessenaarsdakje. De wangen van de dakkapel zijn daardoor klein en smal.

De voorgevel is samengesteld uit horizontale rabatdelen. De oorspronkelijke indeling van de voorgevels is in alle gevallen gehandhaafd. De roedeverdeling in alle deuren en vensters is verdwenen en vervangen door ongedeelde ruiten. De voordeuren zijn in alle gevallen dus modern,

maar wel in alle woningen gelijk. Links en rechts van elke voordeur zijn vensters aangebracht. Het formaat van de kleine vensters (tussen de twee voordeuren) is origineel maar zonder roedeverdeling, de grote vensters zijn in latere jaren eveneens vernieuwd.

Twee van de woningen aan de Eksterlaan (foto Bureau Hüsken en Zoon 2015).

De huizen hebben een eenvoudige dakgoot. De grijze (soms rode) kap is evenals het lessenaarsdakje van de dakramen, belegd met muldenpannen. Net onder de nok van de dubbelwoning liggen per woning vier zwaluwpannen met een gebolde opening. Boven de nok van de kap steekt in het midden van elke woning een schoorsteen uit. Centraal in de nok van de kap, tussen de twee woningen, is een derde schoorsteen gemetseld, die vermoedelijk de warmte- en vochtafvoer uit keukens en badkamers voor beide huizen regelt.

De zijgevels van deze woningen zijn meestal gedeeltelijk door de aanbouw aan de zijkant van de woning bedekt. De houten rabatdelen zijn in het begane grondniveau horizontaal georiënteerd. In de onderste helft zijn diverse oplossingen bedacht om daglicht binnen te krijgen. Dubbele vensters (met louvre-delen) of openslaande (stolp)deuren.

In de topgevel zijn de planken verticaal bevestigd. De houten wandbekleding ligt daar niet op gelijke hoogte met het niveau eronder, maar steekt een paar centimeter uit. Daardoor kan men voorkomen dat het regenwater tussen de twee delen dringt. Boven in de topgevel is in de meeste gevallen een stolpvenster te zien. In enkele gevallen met een dunne horizontale roede, andere (kunststof)vensters zonder horizontale verdeling.

De aanbouw / schuur is aan alle woningen in latere jaren toegevoegd, want op oude foto's zijn deze uitbouwjes niet te zien. De aanbouwen zijn op verschillende manieren met de woningen verbonden. Een aantal staat direct naast de woningen, andere zijn half tegen de zijgevel gebouwd. Momenteel wordt die uitbouw door de verschillende bewoners voor diverse doeleinden gebruikt; zo is de aanbouw in een aantal gevallen als extra kamer bij het woonhuis getrokken. De aanbouwen hebben vaak drie of vier gekoppelde vensters, waaronder (trespa)-plaatwerk is aangebracht. Er zijn ook uitbouwen die een deur, gecombineerd met enkele vensters hebben. Deze uitbouwen hebben een zadeldakje met in de meeste gevallen rode holle pannen, waarin soms aan de bovenzijde de al eerder genoemde zwaluwpan is verwerkt. Enkele van deze uitbouwjes hebben een forse gemetselde schoorsteen. Een uniforme beschrijving van deze aanbouwen is dus niet te geven.

Evenals de huizen aan de Merellaan liggen deze woningen in een volledig groene omgeving. Tuinen en openbaar groen lopen in elkaar over.

Zijgevel van een woning aan de Eksterlaan (foto Bureau Hüsken en Zoon 2015).

Conclusie aangaande de woningen in de Merellaan en Eksterlaan

- de woningen bestaan uit pre-fab houten onderdelen op een bakstenen fundament. Van sierelementen is nauwelijks sprake. Alle onderdelen aan de buitenzijde zijn puur functioneel. Individueel zijn de woningen soms in latere jaren verfraaid.
- De woningen zijn kort na de Tweede Wereldoorlog opgebouwd. Het Philipsconcern, (waarvan ook in Valkenswaard een onderdeel gevestigd was, zorgde in ruil voor levensmiddelen voor een levering van houten pre-fab woningen. Er heerste schaarste aan bouwmaterialen in Nederland, de woningnood was groot.
- De originele woningen waren zeer eenvoudig. Met het stijgen van de welvaart werden ook nieuwe eisen gesteld aan het wonen. Uniforme wijzigingen zijn door de toenmalige verhuurder aangebracht (zoals ramen, deuren en (vermoedelijk ook) aanbouwen). Nieuwe eigenaren hebben in de loop van de tijd ook ingrijpende verbouwingen toegepast, zoals het aanbrengen van dakisolatie en vergroten van de leefruimte binnen door extra aanbouwen. Het uniforme oorspronkelijke uiterlijk van de woningen is daarmee voor een deel verdwenen.
- Omdat alleen de buitenzijde op een afstand is bekeken, kan daarover geen oordeel worden gegeven. In het algemeen zien de panden er uiterlijk goed uit.
- Ondanks de sociaal-economische armoede die er direct na 1945 bestond (weinig bouwmaterialen en geen geld), zijn dankzij plaatselijke initiatieven huizen gebouwd waar bewoners met plezier konden wonen en die nog steeds zeer gewild zijn.
- De woningen aan de Merellaan vormen duidelijk één geheel. Het uiterlijk van de woningen, met hout, topgevels en uniforme daken, laat deze woningen als een context/ensemble ervaren. Datzelfde kan gezegd worden van de huizen in de Eksterlaan. Ze vormen onmiskenbaar één geheel. De woningen in deze twee straten hebben, ondanks het verschillende uiterlijk ervan, samen een grote ensemblewaarde.
- De woningen zijn niet kenmerkend voor Valkenswaard of voor de na-oorlogse bouwstijl. Ze vertegenwoordigen (landelijk) echter samen met de Finse en Zweedse woningen de herkenning van de schaarste op de bouwmarkt en de wil om de woningnood op te lossen. Ondanks het feit, dat we hier spreken over noodwoningen, zijn deze huizen nog steeds goed bewoonbaar.

3. CULTUURHISTORISCH WAARDEVOL ERFGOED

3.1. Overzicht van objecten of gebieden met een zeer hoge cultuurhistorische waarde

Uniek nr.	Naam	Typering	Sterstatus?
8.31.1.005	Dorpsstraat 59 Borkel en Schaft, Huis van de laatste teut	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.2.009	Schafterdijk 34 Borkel en Schaft	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.010	Dorpsstraat 85 Borkel en Schaft	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.1.006	Bergstraat 57;59 Dommelen	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.3.002	Bergstraat 52 Dommelen	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.1.007	Dommelstraat 13 Dommelen	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.010	Dommelseweg 12 Dommelen	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.3.003	Luikerweg 54 Valkenswaard	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.2.071	Reisvennestraat 31 Valkenswaard	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.1.013	Eindhoveneweg 69;69A Valkenswaard	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.014	Maastrichterweg 20 Valkenswaard	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.083	Klappermanstraat 19 Valkenswaard	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.3.010	Eindhoveneweg 300 Valkenswaard	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.5.003	Luikerweg 50 Valkenswaard	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.2.045	Achterste Brug 12	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.046	Achterste Brug 20	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.027	Achterstebrug 16 Borkel en Schaft	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.050	Bergstraat 58 Dommelen	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.047	Buitenheide 4-4a Borkel en Schaft	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.053	Dommelseweg 148 Valkenswaard,	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.028	Dommelstraat 22 Dommelen	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.048	Dorpsstraat 13 Borkel en Schaft	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.049	Dorpsstraat 77 Borkel en Schaft	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.037	Hoge Akkers 60	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.051	Keersop 24 Dommelen	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.054	Kromstraat 55-57 Valkenswaard	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.043	Molenstraat 20-203a Valkenswaard	Boerderij	CHW object met sterstatus

8.31.2.031	Molenstraat 204	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.032	Molenstraat 207	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.033	Molenstraat 209	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.9.001	Molenstraat naast 204 Valkenswaard	Varia	CHW object met sterstatus
8.31.2.025	Pastoor Bolsiusstraat 12-12a	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.040	Schafersdijk 36	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.034	Zeelberg 35	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.056	Zeelberg 60 Valkenswaard	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.057	Zeelberg 72-72a Valkenswaard	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.1.003	Peperstraat 7-9	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.004	Peperstraat 52	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.022	Beelmanstraat 10 en 12	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.028	Bochtakker 2 en Reisvennestraat 21	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.029	Brakenstraat 43 en 45	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.030	Bunderstraat 28	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.031	Bakkerstraat 6 en 8	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.031	Bakkerstraat 6 en 8	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.032	Bakkerstraat 10 en 12	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.032	Bakkerstraat 10 en 12	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.033	Bakkerstraat 23 en 25	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.033	Bakkerstraat 23 en 25	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.037	Bakkerstraat 58, 60 en 62	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.036	Bakkerstraat 53 en 55	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.035	Bakkerstraat 51	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.034	Bakkerstraat 47	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.037	Bakkerstraat 58, 60 en 62	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.037	Bakkerstraat 58, 60 en 62	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.039	Dommelseweg 43 en 45	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.040	Frans van Beststraat 3 en 5	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.040	Frans van Beststraat 3 en 5	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.039	Dommelseweg 43 en 45	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.041	Hazestraat 81 en 83	Woonhuis	CHW object met sterstatus

8.31.1.041	Hazestraat 81 en 83	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.042	Hofstraat 8-8a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.043	Hofstraat 26 en 28	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.043	Hofstraat 26 en 28	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.044	Karel Mollenstraat Zuid 1, 3 en 5	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.044	Karel Mollenstraat Zuid 1, 3 en 5	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.046	Karel Mollenstraat Zuid 9, 9a en 11	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.046	Karel Mollenstraat Zuid 9, 9a en 11	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.045	Karel Mollenstraat Zuid 7	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.047	Karel Mollenstraat Zuid 13	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.048	Korenstraat 19 en 21	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.048	Korenstraat 19 en 21	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.049	Leenderweg 18	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.050	Leenderweg 20, 22 en 22a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.050	Leenderweg 20, 22 en 22a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.051	Leenderweg 73	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.052	Leenderweg 87	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.053	Luikerweg 53 en 55	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.053	Luikerweg 53 en 55	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.054	Luikerweg 73a en 73b	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.054	Luikerweg 73a en 73b	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.055	Luikerweg 114	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.056	Maastrichterweg 7 en 9	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.056	Maastrichterweg 7 en 9	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.057	Markt 6	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.058	Markt 8	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.059	Markt 10	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.060	Markt 14	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.061	Molenstraat 6 en 6a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.061	Molenstraat 6 en 6a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.062	Molenstraat 8 en 8a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.062	Molenstraat 8 en 8a	Woonhuis	CHW object met sterstatus

8.31.1.063	Molenstraat 10 en 10a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.063	Molenstraat 10 en 10a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.064	Molenstraat 12 en 12a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.064	Molenstraat 12 en 12a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.065	Molenstraat 14	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.066	Molenstraat 16 en 18	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.066	Molenstraat 16 en 18	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.067	Molenstraat 20 en 22	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.067	Molenstraat 20 en 22	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.068	Molenstraat 44, 46 en 48	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.068	Molenstraat 44, 46 en 48	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.068	Molenstraat 44, 46 en 48	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.069	Ooistraat 1	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.070	Bergstraat 5	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.071	Bergstraat 31	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.073	Bergstraat 41	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.074	Bergstraat 54	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.077	Bergstraat 60	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.078	Mgr. Smetsstraat 1 en 3	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.078	Mgr. Smetsstraat 1 en 3	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.079	Dorpsstraat 98	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.080	Dorpsstraat 75	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.081	Dorpsstraat 73-73a	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.082	Dorpsstraat 61	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.2.030	Grevenschutweg 15	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.061	Zeelberg 56	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.060	Zeelberg 33a	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.059	Zeelberg 33	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.007	Hovernierwei 18	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.016	Mgr. Smetsstraat 15	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.018	Past. Bolsiusstraat 10 Dommelen	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.026	Schafterdijk 19	Boerderij	CHW object met sterstatus

8.31.2.041	Poterseind 7	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.044	Dorpsstraat 130	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.062	Dorpsstraat 89	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.064	Dorpsstraat 30	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.063	Dorpsstraat 83	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.3.011	Eindhoveneweg 308, Landhuis Het Heihuis	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.3.012	Brakenstraat 14, Villa De Bongerd	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.3.013	Eindhoveneweg 271, Villa 'Casa Cara'	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.3.014	Luikerweg 56	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.3.015	Luikerweg 69	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.3.016	Maastrichterweg 19	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.3.017	Maastrichterweg 21	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.4.002	Dommelseweg 38-40, Voormalig Cafe In 't Ven	Cafe	CHW object met sterstatus
8.31.4.003	Markt 16	Cafe	CHW object met sterstatus
8.31.4.004	Markt 22	Cafe	CHW object met sterstatus
8.31.4.005	Markt 26	Cafe	CHW object met sterstatus
8.31.5.005	Luikerweg 14-14a	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.5.006	Luikerweg 20 en 22	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.5.007	Leenderweg 28 en 30	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.5.007	Leenderweg 28 en 30	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.5.006	Luikerweg 20 en 22	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.5.002	Reisvennestraat 22	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.5.008	Parallelweg West 18	Woonhuis met bedrijfsruimte	CHW object met sterstatus
8.31.7.004	Molenstraat 204	Schuur/bijgebouw	CHW object met sterstatus
8.31.1.084	Dommelseweg 4	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.085	Leenderweg 121	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.086	Nieuwstraat 69	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.1.087	Meerstraat 6	Woonhuis	CHW object met sterstatus
8.31.2.066	Waalreseweg 136	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.067	Dorpsstraat 15	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.068	Dorpsstraat 18	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.2.069	Hoeverdijk 94	Boerderij	CHW object met sterstatus

8.31.2.070	Leenderweg 219	Boerderij	CHW object met sterstatus
8.31.3.007	Eindhoveneweg 203	Villa	CHW object met sterstatus
8.31.7.007	Keersop 24	Schuur/bijgebouw	CHW object met sterstatus
8.31.7.008	Achterste Brug 16	Schuur/bijgebouw	CHW object met sterstatus
8.31.7.009	Buitenheide 4-4a	Schuur/bijgebouw	CHW object met sterstatus
8.31.7.010	Dorpsstraat 18	Schuur/bijgebouw	CHW object met sterstatus
8.29.04.005	Stoomzuivelfabriek de Nijverheid Borkel	fabrieksgebouw	CHW object met sterstatus
8.29.04.021	Sigarenfabriek Tinga	fabrieksgebouw	CHW object met sterstatus
8.29.04.023	Van der Mast en Van Mol	fabrieksgebouw	CHW object met sterstatus
8.29.04.013	Stoomschoenfabriek De Komeet	fabrieksgebouw	CHW object met sterstatus
8.29.04.038	Sigarenfabriek Leenderweg 84	fabrieksgebouw	CHW object met sterstatus
8.29.04.039	Sigarenfabriek St. Antoniusstraat 3a-5	fabrieksgebouw	CHW object met sterstatus
8.26.7.005	Mariakapelletje hoek Luikerweg - Dommelseweg	kapelleke	CHW object met sterstatus
8.26.7.004	Mariakapel dommelen	kapelleke	CHW object met sterstatus
8.26.7.006	Mariakapel op de Zeelberg	kapelleke	CHW object met sterstatus
8.26.13.008	Pastorie Antoniuskerk	pastorie	CHW object met sterstatus
8.27.19.001	Drogisterij de Vijzel, Luikerweg 2	winkel	CHW object met sterstatus
8.27.22.001	Hotel de Valk	hotel/restaurant	CHW object met sterstatus
8.27.22.002	Dommelstroom cafe	hotel/restaurant	CHW object met sterstatus
8.27.22.003	Cafe op de Markt 28	hotel/restaurant	CHW object met sterstatus
8.27.22.004	Eindhoveneweg 264	hotel/restaurant	CHW object met sterstatus
8.27.22.006	Markt 35 Le Troubadour	hotel/restaurant	CHW object met sterstatus
8.27.19.003	Winkel in textiel en kruidenierswaren Leenderweg 38-40	winkel	CHW object met sterstatus
8.27.21.004	Cafe Rustoord	herberg	CHW object met sterstatus
8.27.9.027	Martinusschool, Brouwerijplein 85-86	school	CHW object met sterstatus
8.27.19.009	Winkel, Dommelseweg 52	winkel	CHW object met sterstatus
8.27.19.010	Winkel, Karel Mollenstraat Zuid 44A en 46	winkel	CHW object met sterstatus
8.27.19.011	Winkel, Luikerweg 16-16a	winkel	CHW object met sterstatus
8.27.19.012	Winkel-horecapand, Luikerweg 18	winkel	CHW object met sterstatus
8.27.10.003	Muur met loketten a.d. Leenderweg	sportterrein	CHW object met sterstatus
8.27.19.013	Winkel Eindhoveneweg 24B-26	winkel	CHW object met sterstatus
8.27.19.014	Winkel Leenderweg 11a-13	winkel	CHW object met sterstatus

8.27.19.015	Winkel Leenderweg 15	winkel	CHW object met sterstatus
8.25.1.001	Valkenswaard War Cemetery	begraafplaats	CHW object met sterstatus
8.30.1.001	Eindhoveneweg 134-134a-136 Valkenswaard	Arbeidersbuurt	CHW object met sterstatus
8.26.1.003	Derde parochiekerk van Valkenswaard	kerk	Onderdeel rijksmonument
8.23.12.001	Vloeiweide Pelterheggen, Bergeijk, Lommel	Vloeiweiden	
24.4.085	Graaf van Loon	grensmarkering	
8.13.1.001	Dorpsstraat	doorgaande weg	
8.13.1.002	Luikerweg - Steenweg	doorgaande weg	
8.13.1.009	Maastrichterweg	doorgaande weg	
8.13.1.021	Kromstraat - Weg naar Borkel	doorgaande weg	
8.13.1.018	Weg van Kluis naar Schaft en Dommelen	doorgaande weg	
8.13.8.006	Plein Zeelberg	plein	
8.15.3.001	Wetering Pelterheggen	sloot	
8.15.3.014	Wetering Pelterheggen	sloot	
8.15.5.001	Boomgracht	gracht	
8.15.3.024	Weteringsloot of Witte sloot	sloot	
8.15.3.014	Wetering Pelterheggen	sloot	
8.28.15.001	Viskwekerijen Tongelreep	visvijvers	
8.26.2.004	Begraafplaats Sint Martinuskerkhof Dommelen	begraafplaats	
8.26.2.007	R.K. begraafplaats St. Servatius Borkel	begraafplaats	
8.26.9.001	Klooster Agnetendal	kloosterterrein	
8.26.15.003	Sint Martinuskerkhof en pastorietaan Dommelen	religieus groen	
8.26.15.001	Tuin bij Agnetendal vml. Klooster	religieus groen	
8.26.15.002	Pastorietaan Dorpsstraat 72, Borkel	religieus groen	
8.26.15.001	Oude begraafplaats - DonBoscoopark Valkenswaard	religieus groen	
8.14.1.107	Kapellerpad	lokale weg	
8.14.1.117	Grensweg	lokale weg	
8.25.17.001	Boomgracht	landweer	
8.16.6.001	Molenbiotoop St. Antonius Abt	molenbiotoop	
10.16.8.001	Dommelsche Watermolen	molenwiel	
8.16.8.002	Venbergse Watermolen	molenwiel	
8.16.6.002	Venbergse watermolen	molenbiotoop	
8.21.3.002	Schaft, De Schaftse Akker	Open akker	
8.21.4.005	Valkenswaard, Geenhoven	Steilrand	
8.21.4.006	Valkenswaard, Geenhoven	Steilrand	
8.21.3.007	Valkenswaard, Geenhoven	Open akker	
8.21.3.015	Dommelen, Hoge Akkers	Open akker	
8.21.2.094	Borkel, om de Borkelse Akker	Besloten akker	

3.2. Overzicht van archeologisch waardevolle gebieden

De onderstaande archeologische monumenten zijn niet beschermd vanuit de Erfgoedwet, maar zijn wel opgenomen op de landelijke Archeologische Monumenten Kaart (AMK). De terreinen zijn beoordeeld op verschillende criteria in samenwerking met provinciale en gemeentelijke archeologen en op grond daarvan zijn de terreinen ingedeeld in categorieën met archeologische waarde, hoge archeologische waarde en zeer hoge archeologische waarde. Na 2014 is dit overzicht niet meer bijgewerkt en daarmee historisch. De archeologische terreinen zijn op de archeologische verwachtingen- en waardenkaart opgenomen als gebieden van zeer hoge, hoge of archeologische waarde.

Monumentnr.	4992
Plaats	Borkel en Schaft
Bron	AMK
Unieke nrs.	8.32.6.003, 8.32.6.016 en 8.34.5.001
Coördinaten	x 157526 y 367934
Toponiem	Hooge Akkers, Borkel
Thema 1	Bewoning (inclusief verdediging)
Complextype 1	Nederzetting, onbepaald
Datering 1	IJzertijd: 800 - 12 v.. Chr.
Thema 2	Begraving
Complextype 2	Graf, onbepaald
Datering 2	Middeleeuwen vroeg: 450 - 1050 na Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Terrein met sporen van bewoning uit de ijzertijd en mogelijk sporen van begraving uit de vroege middeleeuwen. In het Noordbrabants Museum bevinden zich enkele (o.a.) vroegmiddeleeuwse scherven die hier door Beex zijn verzameld. Mogelijk is ook de kartelrandurn uit de late ijzertijd in deze collectie aanwezig. Bij de ontgroning zijn (waarschijnlijk ijzertijd) waterputten, paalsporen e.a. grondsporen aangetroffen. Tevens 'zwarte vlekken', waarvan er slechts één kon worden onderzocht. Bleek een rechthoekige, met planken afgezette kuil te zijn die 'sterk deed denken aan een Merovingisch graf'. Bevatte geen eenduidig bevestigend vondstmateriaal. Er werden nog 2 andere rechthoekige kuilen waargenomen; echter niet onderzocht.

Diverse urnen waaronder met kartelrand en een bijpotje uit de collectie van het Noordbrabants Museum. Mogelijk zijn deze afkomstig van de Hooge Akkers in Borkel.

Literatuur

G. Beex 1971: Valkenswaard, in: Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond nov. 1971, jrg. 70, afl. 4, Nieuwsbulletin Aflevering 11/12, p. 5.

Ligging van het terrein van hoge archeologische waarde nr. 4992 op de Hooge Akkers van Borkel. In rood de bekende archeologische vindplaatsen.

Monumentnr. 4988

Plaats Achterste Brug (Borkel en Schaft)

Bron AMK

Unieke nrs. 8.32.6.011

Coördinaten x 157640

y 365176

Toponiem Plateux-Hageven

Thema Bewoning

Complextype Nederzetting, onbepaald

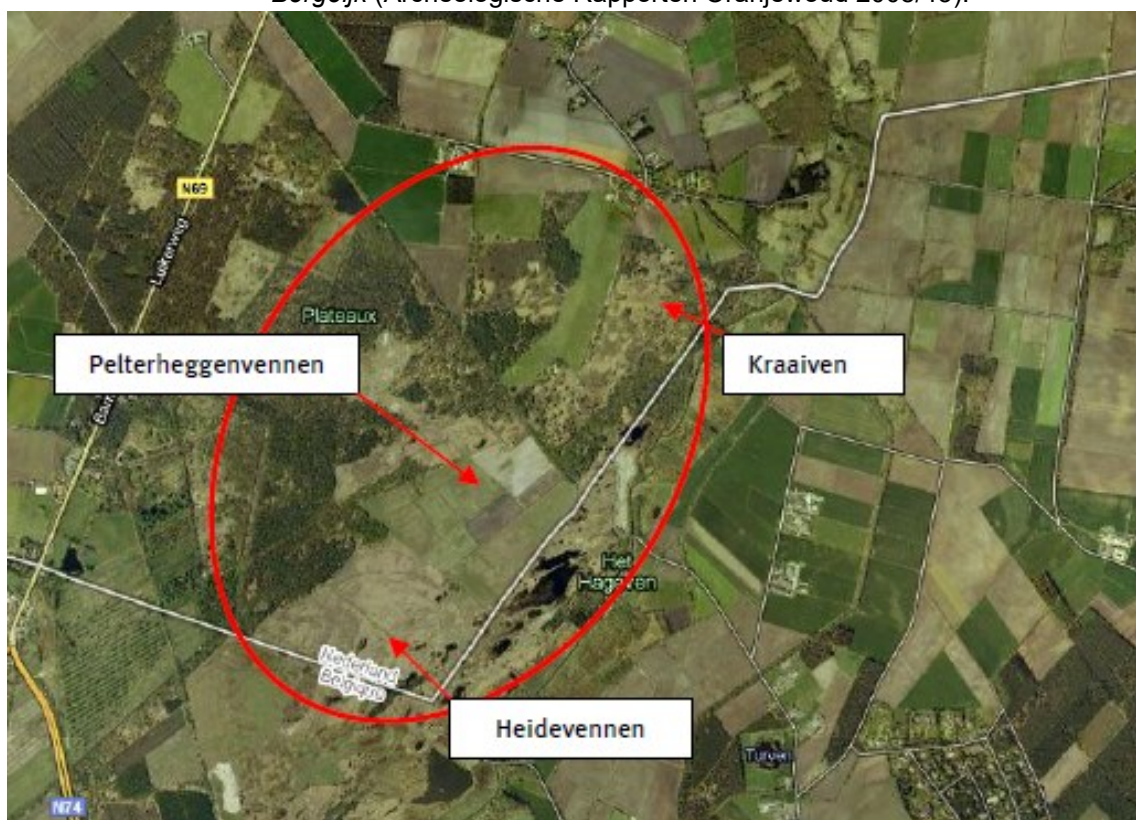
Datering Mesolithicum: 8800 - 4900 v. Chr.

Waarde Terrein van hoge archeologische waarde

Omschrijving Terrein met sporen van bewoning (vuursteenvindplaats) uit het Mesolithicum. Er zijn twee vindplaatsen bekend van waar bewerkt vuursteen (ruim 100 stuks) is gevonden; dat zou zijn gedaan in 1964 en 1974. Het zou gaan bij één van de sites gaan om een concentraties van mesolithische artefacten die werden aangetroffen. in kleine "zandkuilen".

In 2009 is het terrein samen met het omringende gebied ontwikkeld tot nieuwe natuur door middel van ontgroning en afplaggen. Het ging hierbij om de Kraaienvan, Pelterheggenvannen en de Heidevannen. Extensieve archeologische begeleiding bij het archeologisch monument wees uit dat er geen archeologische waarden aanwezig waren in het gebied. Het advies aan de RCE hierop was om het terrein als archeologisch monument af te schrijven.

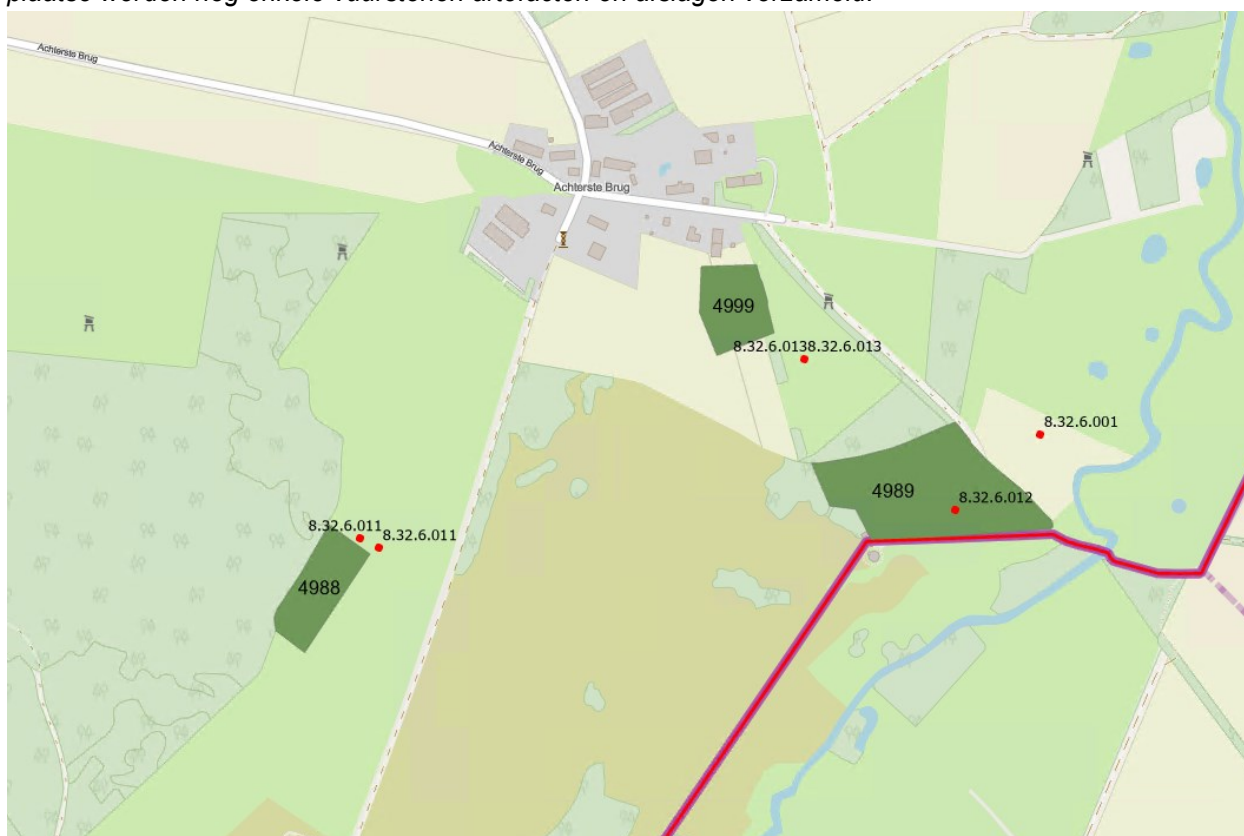
Literatuur J.A.M. Oude Rengerink & A. Vissinga, 2010: *Een Archeologische Begeleiding van bodemingrepen met beperkte verstoring Plateaux Hageven, gemeente Bergeijk* (Archeologische Rapporten Oranjewoud 2008/43).

De extensief archeologisch onderzochte delen van plangebied Plateaux-Hageven (uit rapport Oranjewoud).

Het afgeplagde archeologische monument 4988 bij Lage Heide (R. Berkvens, november 2010). Ter plaatse werden nog enkele vuurstenen artefacten en afslagen verzameld.

Ligging van de drie terreinen van hoge archeologische waarde nrs. 4988, 4989 en 4999 nabij de Achterste Brug.

Monumentnr. 4989

Plaats	Achterste Brug
Bron	AMK
Unieke nrs.	8.32.6.012
Coördinaten	x 158285 y 365289
Toponiem	Achterste Brug, Graaf van Loon; Kraaieven
Thema	Bewoning
Complextype	Nederzetting, onbepaald
Datering	Mesolithicum: 8800 - 4900 v. Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Terrein met sporen van bewoning (vuursteenvindplaats) uit het mesolithicum. Het gaat om een vindplaats waar bewerkt vuursteenmateriaal is aangetroffen. Eén van de mesolithische concentraties van artefacten zou in kleine "zandkuilen" zijn aangetroffen.
Literatuur	Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (BKNOB) 1964 xxx; Archeologisch Nieuws, p. 285-286.

Monumentnr. 4999

Plaats	Achterste Brug
Bron	AMK
Unieke nrs.	8.32.6.013
Coördinaten	x 158079 y 365471
Toponiem	Achterste Brug, Kraaieven
Thema	Bewoning
Complextype	Nederzetting, onbepaald
Datering	Mesolithicum: 8800 - 4900 v. Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Terrein met waarschijnlijk sporen van bewoning uit het mesolithicum. Op een akker werd een concentratie van Mesolithische vuursteen-artefacten gevonden, waaronder een aantal A.B. en C Spitsen, enkele geretoucheerde ongelijkbenige driehoeken, schrabbers, klingen, kernstukken en afslag.
Literatuur	Beex 1973: Valkenswaard, Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond 72, *15. Arts 1996: Archeologie in Valkenswaard, in: Merckenswaert, jaarboek 1996; Heemkundekring "Weerderheem" Valkenswaard 5, 52-75.

Monumentnr. 4990

Plaats	Valkenswaard
Bron	AMK
Unieke nrs.	8.32.6.006
Coördinaten	x 159831 y 369755
Toponiem	De Malpie; Groot Malpieven
Thema	Bewoning
Complextype	Nederzetting, onbepaald
Datering	Paleolithicum laat: 35000 C14 - 8800 v. Chr. - Neolithicum: 5300 - 2000 v. Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Terrein met sporen van bewoning (vuursteenvindplaats) uit het late paleolithicum - neolithicum. Het monument is gebaseerd op een lijst met vondstmeldingen van Beex ca 1966: Vindplaats van vuursteenartefacten in

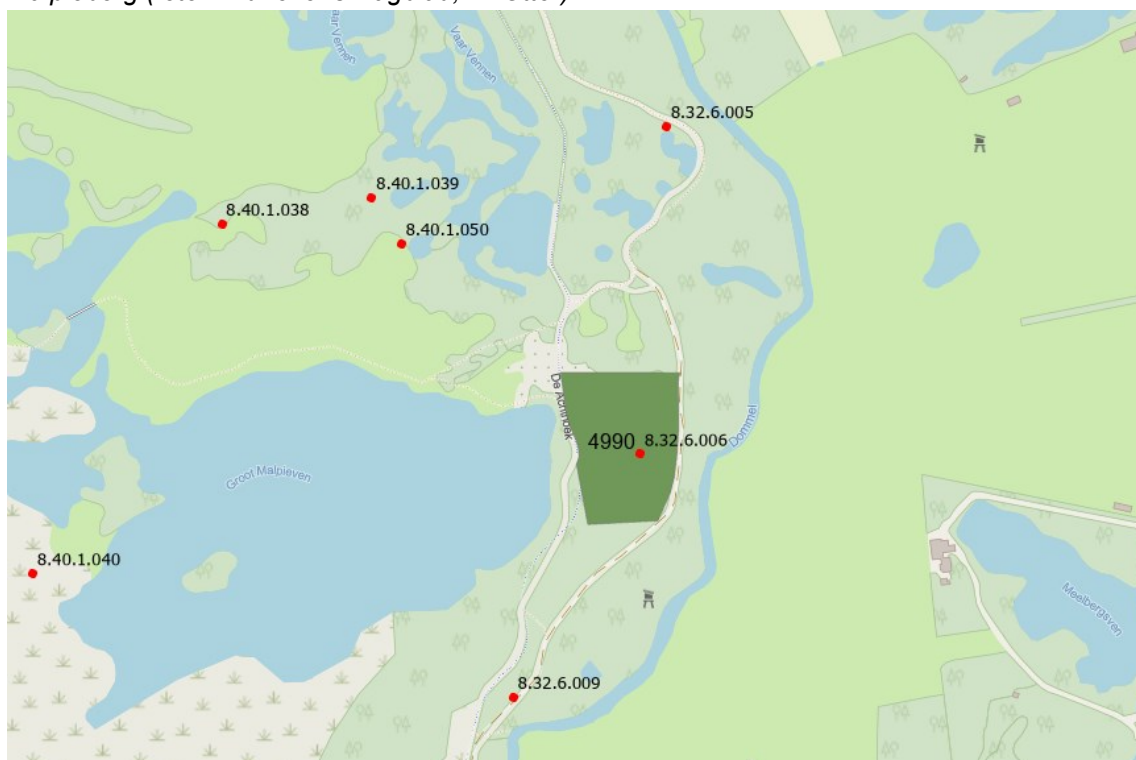
stuifzandterrein. De vindplaats ligt op een hoogte (de Malpieberg) tussen een ven en het riviertje de Dommel. De locatie maakt aannemelijk dat het om een nederzetting gaat. Aanvullende informatie zoals datering e.d. ontbreekt, hoewel bij de hierbij behorende waarneming wel een datering is ingevuld: laat paleolithicum B - Neolithicum.

Literatuur

--

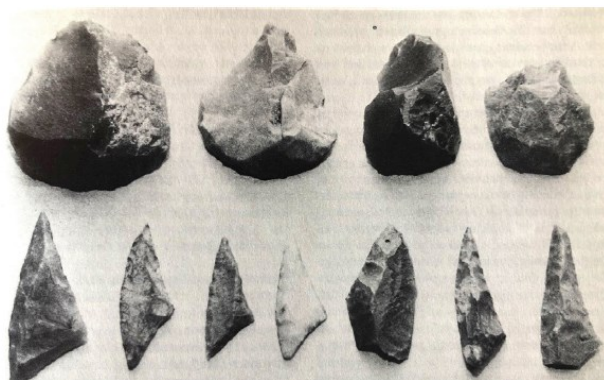

Zicht op het Groot Malpieven vanaf het oosten. In de groene bomenzone meandert de Dommel. Het archeologisch waardevolle gebied 4990 ligt tussen de Dommel en het Malpieven op de hoog gelegen Malpieberg (foto Eindhovens Dagblad, R. Otter).

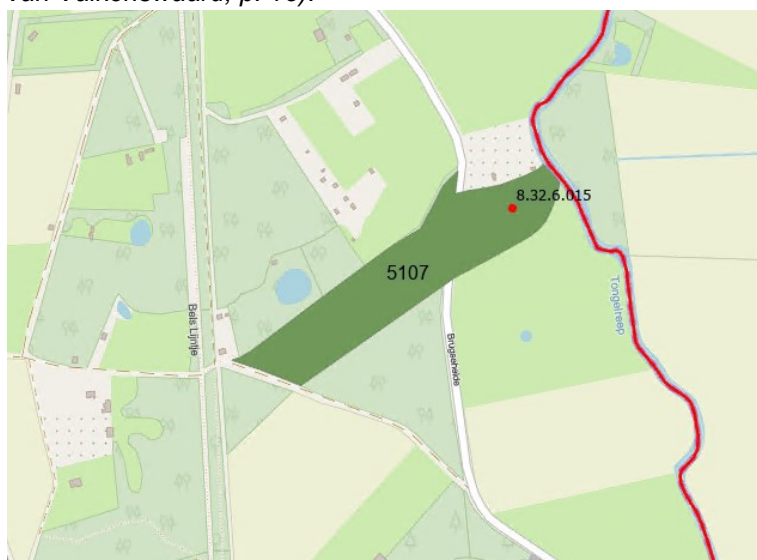

Ligging van het terrein van hoge archeologische waarde nr. 4990 op de Malpie. In rood de bekende archeologische vindplaatsen.

Monumentnr.	5107
Plaats	Valkenswaard
Bron	AMK
Unieke nrs.	8.32.6.015
Coördinaten	x 160878 y 371480
Toponiem	Stepkesweg
Thema	Bewoning
Complextype	Nederzetting, onbepaald
Datering	Paleolithicum laat: 35000 C14 - 8800 v. Chr. - Mesolithicum: 8800 - 4900 v.Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Terrein met sporen van bewoning (vuursteenvondsten) uit het Laat-Paleolithicum en/of mesolithicum. Het betreft een hoge zandrug (5 m boven de omgeving) langs het riviertje de Tongelreep. Beex vond eerst wat afslagen (waarschijnlijk aan het oppervlak), enkele jaren voor de ontdekking van de vindplaats door dhr. Kuenen. Later heeft Kuenen in een kleine zandafgraving een flinke verzameling mesolithisch materiaal verzameld. Tijdens de opgraving zijn zo'n 220 voorwerpen aangetroffen. Ook werden enkele houtskoolplekken aangetroffen die vermoedelijk een restant zijn van haardplaatsen.
Literatuur	Beex, 1967: Valkenswaard, Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond 66, *58.

Archeologische opgraving Stepkesberg met enkele vondsten uit 1967 (coll. H.C. Kuenen) (Uit Canon van Valkenswaard, p. 15).

Ligging van het terrein van hoge archeologische waarde nr. 5107 Stepkesberg. In rood de bekende archeologische vindplaatsen.

Monumentnr.	5108
Plaats	Valkenswaard
Bron	AMK
Unieke nrs.	8.32.6.014
Coördinaten	x 161622 y 372470
Toponiem	Wolberg, Zeelberg-Oost
Thema	Bewoning
Complextype	Nederzetting, onbepaald
Datering	Neolithicum: 5300 - 2000 v. Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Terrein met sporen van bewoning (vuursteenvondsten) uit het neolithicum. Het monument ligt op hoge zandrug in moerassig gebied langs de Tongelreep. Volgens Beex gaat het om Neolithische vuursteenartefacten waarbij enige fraai getoucheerde klingen. Uit de analyse van Bosman in 2023 kwam naar voren dat de archeologische waarden zich niet beperken tot het aangeduide archeologisch waardevolle gebied, maar dat deze doorlopen in zuidelijke richting. Hierop wijzen de archeologische vondsten uit de steentijd, die aan de overzijde van de Witsloot zijn gedaan. Geadviseerd werd daarom om het archeologisch waardevolle gebied uit te breiden richting het zuiden, tot aan de Tongelreep (afb. 10).
Literatuur	- Bulletin KNOB 1967:58. - J. Bosman, 2023: Advies behoud in situ Wolberg/ Zeelberg-Oost Valkenswaard (ODZOB Advies AMZ 2023-nr. 168).

Locatie van het archeologisch waardevolle gebied nr. 5108 de Wolberg.

Monumentnr.	16009
Plaats	Valkenswaard
Bron	AMK
Bron	AMK
Unieke nrs.	8.33.1.002
Coördinaten	x 159597 y 373797
Toponiem	Kerkhof; Kerkhofstraat
Thema	Religie
Complextype	Kerk
Datering	Middeleeuwen laat B: 1250 - 1500 na Chr. - Nieuwe Tijd C: 1800-1950 na Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Terrein met resten van een kerk en kerkhof uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Voor het ontstaan van het oude kerkhof schetst Coolen (2003) twee mogelijke scenario's: In het ene geval zou Wedert rond 1100 een eigen begraafplaats hebben gesticht, maar nog elders ter kerke zijn gegaan. Als men uitgaat van een ontwikkelingspatroon zoals in Dommelen, zou continuïteit van de begraafplaats een gegeven zijn en mag een nederzetting in de directe omgeving van het kerkhof worden verondersteld. De oudste vermelding van een kerk (mogelijk een houten 'dependance') te Valkenswaard stamt uit 1321. De oorspronkelijke nederzetting zou als gevolg van 'uitwaaiering' naar nieuw gestichte nederzettingen op de (vrij gekomen) lagere gronden zijn verlaten; de kerk met het kerkhof bleven achter. In het andere geval wordt uitgegaan van een eerste kerk op de splitsing Dommelsweg- Kromstraat, dus iets zuidelijker. Rond 1497 werd (binnen de grenzen van het monument) een nieuwe kerk gebouwd, waaruit in 1565 een zelfstandige parochie ontstond; het is dan de vraag of zich op deze nieuwe locatie al een begraafplaats bevond. Hoe het ook zij: vanaf circa 1500 moeten op het oude kerkhof doden zijn bijgezet. De kerk uit 1497 werd na 1860 in fasen gesloopt, toen men aan de Markt een nieuwe St. Nicolaaskerk bouwde. In 1889 verdween het laatste restant van de toren. De begraafplaats bleef bestaan en is aan het eind van de 19e en in de 20e eeuw verder uitgebreid. In de zuidwesthoek van dit kerkhof bevinden zich nog de fundamenten van de oude kerk. Coolen (2003:12): "Slechts de ondergrondse funderingsresten zijn ontsnapt aan de opruimwoede omdat het materiaal niet geschikt zou zijn voor hergebruik. Met name kan dat blijkens onderzoek in 2002 worden gesteld voor de fundering van de traptoren. Slechts enkele decimeters onder het maaiveld bevindt zich een enorm blok metselwerk in diagonaal gemetseld verband". De contouren van de kerk en het kerkhof zijn in 2001/2002 zichtbaar gemaakt in baksteen waar men deze veronderstelde nog aanwezig te zijn. In 2018 is er door de Werkgroep Innovatieve Meettechnieken in de Archeologie een grondradaronderzoek uitgevoerd om meer inzicht te krijgen in de aanwezigheid van mogelijke restanten van de voormalige St. Nicolaas kerk. Hieruit werd duidelijk dat de fundamenten van de contouren van het koor, schip en de toren voormalige St. Nikolaaskerk nog duidelijk herkenbaar in de bodem aanwezig zijn. Zowel in het koor als schip zijn duidelijk herkenbare geometrieën en structuren die wijzen op een begraving. Ook buiten de kerk zijn sporen van begravingen aanwezig. Het schip laat duidelijk fragmenterende objecten zien mogelijk restanten van begravingen maar ook puin en dergelijke. Op basis van de historische prenten en archieven wordt het aannemelijk gemaakt dat de verwachtingen buiten de kerk in verband staan met de eeuwenlange begravingen rondom de kerk. Van een voorganger of aanwezige

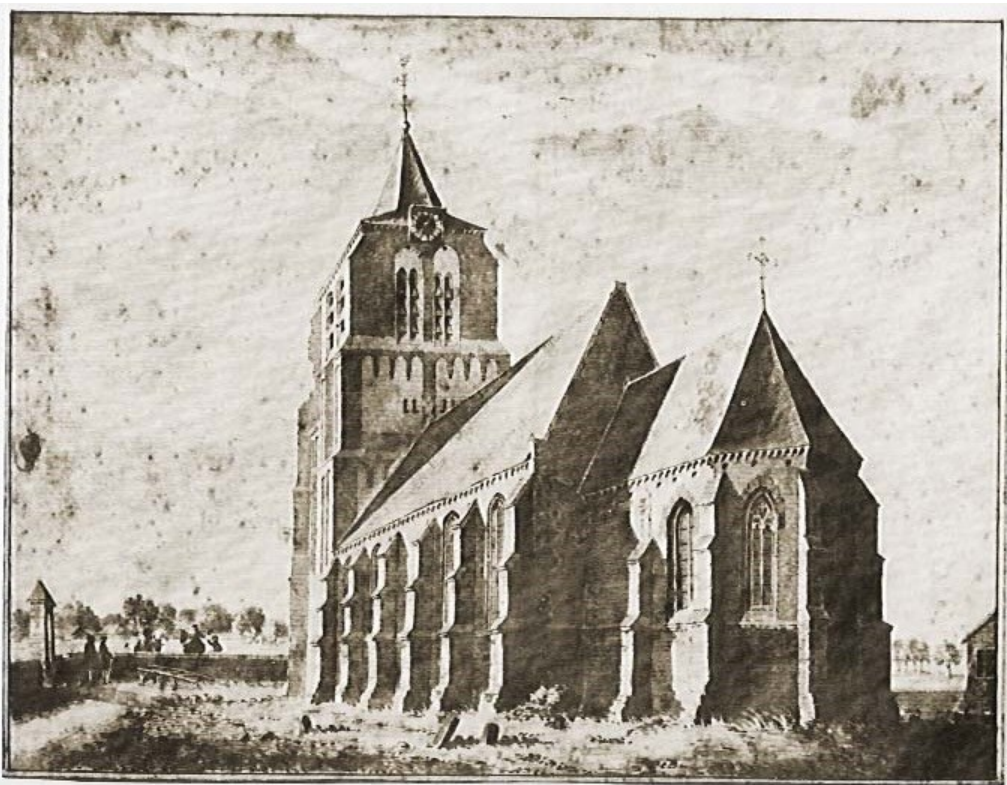
Literatuur

nederzettingen zijn geen verwachtingen aangetroffen.

- Coolen, W.L.P. 2003 , in: Het oude kerkhof van Valkenswaard.
- B. Verbeek, 2018: Erfgoedradaronderzoek Oude Begraafplaats “Op den Rösheuvel”.

Het archeologisch waardevolle gebied nr. 16009 in Valkenswaard.

De laatmiddeleeuwse kerk van Valkenswaard opgetekend door J. de Beyer in 1738 (bron: opdenrosheuvel.nl).

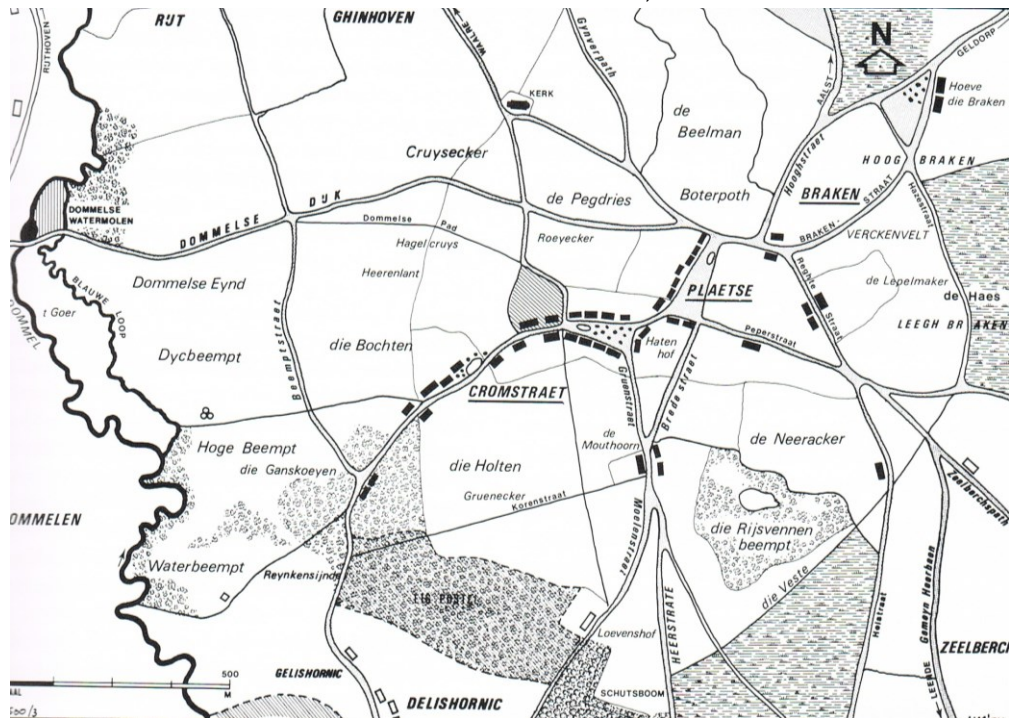
Contouren van de oude kerk op het oude kerkhof van Valkenswaard en AMK terrein 16009 (opdenrosheuvel.nl).

Monumentnr.	16805
Plaats	Valkenswaard
Bron	AMK
Unieke nrs.	Diversen, zie kaart hieronder.
Coördinaten	x 160127 y 373603
Toponiem	Valkenswaard
Thema	Bewoning
Complextype	Nederzetting, onbepaald
Datering	Middeleeuwen laat A: 1050-1250 na Chr. - Nieuwe tijd: 1500 na Chr. - heden
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Oude dorpskern van Valkenswaard. Op de AMK-Noord Brabant zijn historische stads- en dorpskernen en clusters oude bebouwing als gebieden van hoge archeologische waarde aangegeven. Dit is op grond van het belang van deze locaties, waar de wortels van de huidige dorpen of steden kunnen liggen. De selectie en begrenzing van deze kernen is gebaseerd op 16e-eeuwse (Van Deventer) en vroeg 20e-eeuwse kaarten (Bonnekaarten). Binnen deze contouren kunnen in de bodem resten van vroegmoderne en waarschijnlijk ook van laatmiddeleeuwse (vanaf circa 1300 AD) bewoning aangetroffen worden. Ook sporen van oudere bewoning kunnen aanwezig zijn. Bedacht dient echter te worden dat de bewoning in de vroege en volle middeleeuwen (tot circa 1300 AD) een meer dynamisch karakter gehad kan hebben en dat de plaats en grens ervan niet perse hoeft samen te vallen met die van de latere bewoning. De contour van Valkenswaard op de AMK was enkele gebaseerd op de vroeg 20e-eeuwse kaarten (Bonnekaarten). Omdat de bewoning van Valkenswaard eind 19^e eeuw flink is gegroeid, zijn hier vooral meer recente resten van

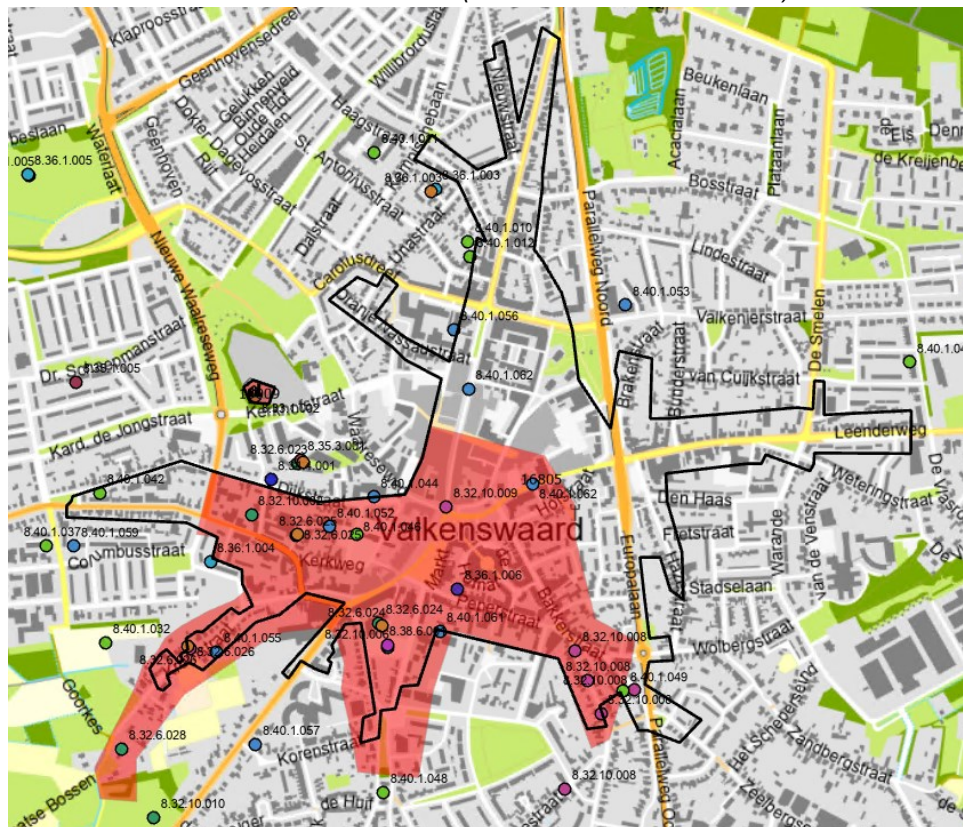
bewoning en gebruik te verwachten. De contour van het archeologisch waardevolle gebied is aangepast naar die van de bewoning op de kadasterkaart van 1830 die veel verder in de tijd teruggaat en daarmee meer recht doet aan de aanduiding archeologisch waardevol.

Literatuur

Canon van Valkenswaard 2023, divers.

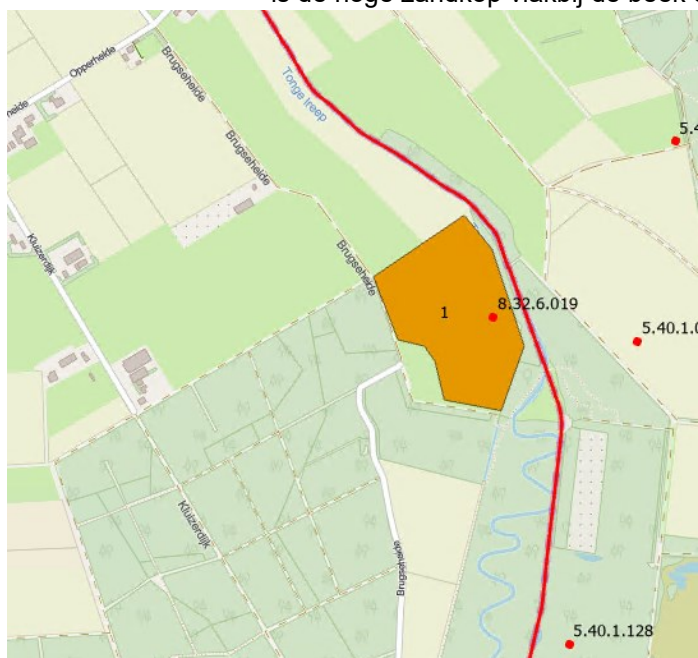
De kern van Valkenswaard rond 1500 (naar Bots en Melotte 1977).

Het aangepaste AMK terrein 16805 kern Valkenswaard op de topografische kaart (TOP10NL). In zwarte contour zoals het is opgenomen op de landelijke AMK-kaart en in rood zoals het op de gemeentelijke verwachtingen- en waardenkaart is opgenomen.

De onderstaande gebieden zijn op de archeologische verwachtingen- en waardenkaart en archeologische beleidskaart opgenomen als gebieden van archeologische waarde. Ze zijn een aanvulling op de landelijk geregistreerde archeologische monumenten en archeologisch waardevolle gebieden.

Monumentnr.	1 Opperheide Tongelreep
Plaats	Borkel en Schaft
Bron	Cultuurhistorische inventarisatie erfgoedkaart
Uniek nummer	3.32.6.019
Coördinaten	x 162100 y 369700
Toponiem	Opperheide Tongelreep
Complextype	Nederzetting, onbepaald
Datering	Neolithicum: 5300 - 2000 v. Chr.
Waarde	Terrein van archeologische waarde
Omschrijving	Hier werden enkele duizenden stuks vuursteen (Michelsberg) gevonden door o.a. P. Dijkstra op de overgang van de Tongelreep naar een hogere dekzandkop. De site genaamd A.K., is gelegen aan de rand van de Sterkselformatie, op zo'n 300 m ten oosten van de Feldbiss-breuk. Het terrein is in gebruik als akker; aan de oostzijde is deel ingericht als EVZ Tongelreep. Noordelijk deel nog niet. De eigenaar van de grond heeft in de loop der jaren een deel van de hoge zandrug in oostelijke richting geschoven naar het lager gelegen beekdal. Wat later is de site door een sloot in tweeën gedeeld. De vondsten lijken te behoren tot de Michelsberg-cultuur, hoewel er ook Wommersom kwartsiet bij zit. De site lijkt in eerste instantie in gebruik te zijn als een nederzetting van de Michelsberg-cultuur en dat later de site nog eens werd bezocht door een groep uit het Laat-Neolithicum.
Literatuur	F. Somers, M. Reijers & P. Dijkstra, 2000/2001: De vindplaats A.K. bij Valkenswaard (N.-B.): een vondstmelding, in: Archeologie nr. 10, p. 150-156.
Opmerkingen	Bij een veldloop door R. Berkvens in november 2010 werd een klein vuurstenen afslagje op het perceel gevonden. Duidelijk zichtbaar in het terrein is de hoge zandkop vlakbij de beek de Tongelreep.

Ligging van het terrein van archeologische waarde nr. 1 Opperheide Tongelreep. In rood de bekende archeologische vindplaatsen.

Zicht op de hoge dekzandrug naast het beekdal van de Tongelreep wat hier erg smal is. Hier werden vele duizenden stuks vuursteen opgeraapt die duidelijk maken dat hier een nederzetting uit het Neolithicum verstopt ligt (november 2010).

Diverse artefacten van de vindplaats A.K.: diverse typen neolithische spitsen (1–3 en 22–24), diverse typen mesolithische spitsen (4, 7–9 en 17–18), transversale spitsen (5, 6), steil geretoucheerde klingen (10–12), micro-stekers (13, 14), afgeknotte, gebroken klingetjes (15, 16), bifaciaal geretoucheerde messen (19, 20), (steil) geretoucheerd mes (unifaciaal) (21), joins van twee afslagen van een gepolijste bijl, waarvan een als schrabber bewerkt (25), eenvoudige afslagschrabbers (26–30) (schaal 1:1) (Uit Archeologie nr. 10).

Monumentnr. 2 Agnetendal

Plaats	Dommelen
Bron	Cultuurhistorische inventarisatie erfgoedkaart
Uniek nummer	8.33.3.001 en 8.34.6.003
Coördinaten	x 158490 y 374000
Toponiem	Agnetendal
Complextype	Klooster en Kerkhof
Datering	Middeleeuwen laat A: 1050-1250 na Chr. - Nieuwe tijd: 1500 na Chr. - heden
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Aan de Dommelstraat ligt het voormalige kloostercomplex Agnetendal. De kloostergemeenschap is in 1452 gesticht door een aantal zusters, afkomstig van het klooster 'Catharinadal' uit het naburige Achel. Dat klooster heeft een grote bloei doorgemaakt in de voorgaande twintig jaar van zijn bestaan (opgericht in 1432) en ziet in Dommelen kans om een nieuw klooster te stichten. Dit gebeurt op initiatief van pastoor Bruininx van Achel. Die vraagt daarvoor toestemming aan pastoor Groy van Bergeijk waar Dommelen als parochie onder valt. De zusters betrekken een huis met hof, een schaapsstal en een stuk land vlak bij de Dommel, via een gift van Willem de Bruheze, Heer van Bergeijk. Het wordt 'Sint Agneeten daele' genoemd, of, zoals wij het nu kennen, Agnetendal. Het is genoemd naar de patrones Sint Agnes, de heilige met het schaapje. Volgens overlevering wonen er in 1526 zo'n 72 personen in het klooster. Het dorp Dommelen telt dan hooguit 300 zielen. Het klooster kent slotzusters, die een streng beschouwend leven leiden en lekenzusters die wel de kloostergeloften afleggen maar niet aan het slot verbonden zijn. Slotzusters brengen een bruidsschat mee, een dote, die uit geld of onroerend goed bestaat. Ze leiden een teruggetrokken bestaan in het klooster. Lekenzusters daarentegen zijn werkzaam op de boerderij, op het land en waar hun inzet zoal nodig is. De werkzaamheden van deze zusters zijn zeer gevarieerd. Niet alleen geven zij gratis (catechismus) onderwijs aan de meisjes uit Dommelen en uit de naburige dorpen, maar zij dragen ook zorg voor de armen en noodlijdenden. Ze maken kleding voor zichzelf en voor anderen, borduren kerkornamenten, zorgen voor hun eigen veestapel van schapen, varkens en koeien. Ze houden daarnaast ook bijen. Verder brouwen ze hun eigen bier en maken ze kaarsen voor in de kerk. Maar bovenal: de zusters verbouwen hun eigen voedsel op de steeds verder uitdijende landerijen. Met geld dat jaarlijks overblijft kopen ze meer gronden en ook het aantal gebouwen neemt flink toe. Na verloop van tijd beschikt het klooster over zo'n twintig hectare grond. De naam Kloosterakkers in het huidige Dommelen herinnert daar aan. Volgens de aantekeningen van zuster Domilita, Franciscanes van de congregatie van Oirschot, lagen er 13 zusters begraven in de kloosterkerk. Bij de sloop van de kerk in 1821 zouden de zerken zijn overgebracht naar de oude parochiekerk in de Kerkakkers en daar in de vloer zijn verwerkt. Als in 1821 de kloosterkerk wordt afgebroken, worden de materialen hergebruikt om de oude parochiekerk in ere te herstellen. Alleen de rechter buitenmuur van de kloosterkerk blijft staan en is vanaf dan een tuinmuur tussen de pastorie en de naastliggende boerderijen. Behalve de 'kloostermuur' dateren de bestaande opstallen binnen het plangebied uit de 19e eeuw. Aan de noordwestzijde stond tot omstreeks 1970 een gebouw dat als boerderij werd gebruikt. Voor de sloop is het (globaal) onderzocht en in kaart gebracht. De conclusie was dat het geen gewone boerderij was, maar een gebouw dat tot het kloostercomplex behoorde. In 1815 laat pastoor Berkers een nieuwe

Literatuur

- Bots, J., H. E.M. Mélotte. Van Wedert tot Valkenswaard. Valkenswaard, 1977.
- Berkvens, R. 2013: Quickscan archeologie Agnetendal te Dommelen (ODZOB).

- Hovens, H. & S. Tooten, 2023: Klooster Sint Agnetendal. In T. Winters (red.), De canon van Valkenswaard: Het verhaal van een landschap en samenleving in vijftig vensters (pp. 66-69). Valkenswaard: Heemkundekring Weederheem.

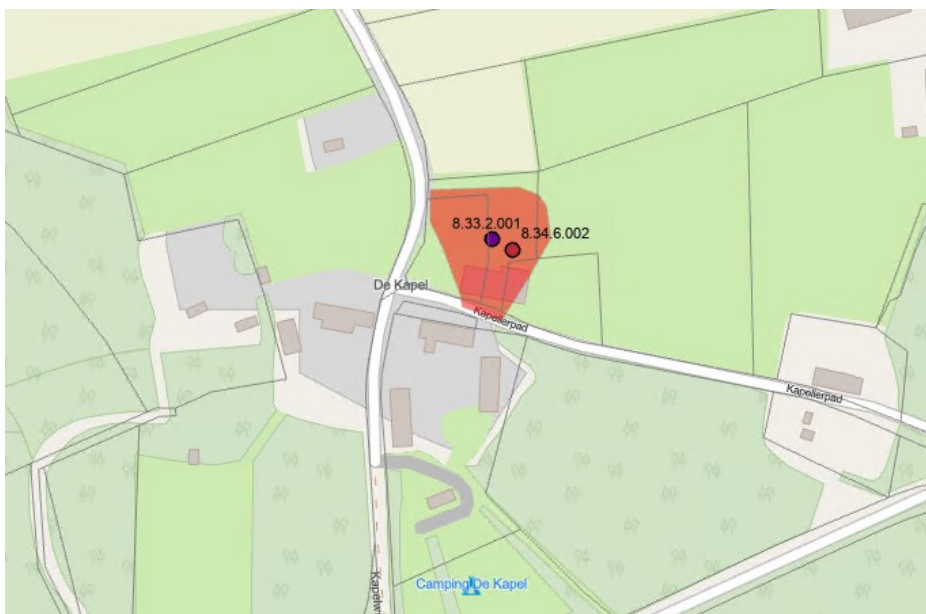

Ligging van het terrein van archeologische waarde nr. 2 Agnetendal.

Monumentnr. 3 Kapel Borkel

Plaats	Borkel
Bron	Cultuurhistorische inventarisatie erfgoedkaart
Uniek nummer	8.33.2.001 en 8.24.6.002
Coördinaten	x 157928 y 367679
Toponiem	Kapel Borkel
Complex type	kapel/kerk en kerkhof
Datering	Middeleeuwen laat A: 1050-1250 na Chr. - Nieuwe tijd: 1500 na Chr. - heden
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Het eerste bekende kerkgebouw van Borkel is de H. Antonius kapel en is gebouwd voor 1444. De kapel was toegewijd aan de H. Antonius Abt, met een altaar voor de H. Barbara. Hendrik Verhees maakte op 23 juni 1789 een schets van de 'Capel te Borkel met het Huijs van den pastoor tegens den gevel gebouwdt.' De pastorie heeft geen ramen en vormt samen met de kapel één geheel. Na de Tachtigjarige Oorlog sluit de kapel en dient dan als opslagplaats. Op de kadastrale kaart van 1828 staat de kapel ingetekend, maar in hetzelfde jaar vernoemd als 'Vervalle Kerk'. In 1837 is het gebouw geheel verdwenen. Vermoedelijk werd al vóór 1805, een kerkhof aangelegd. Het begraafboek van de pastoor opent op 22 maart 1805 met de begrafenis van Maria Catharina Snellens en sluit op 29 maart 1845 met de begrafenis van Maria van Geest. Het kerkhof is vanaf dat moment niet meer gebruikt omdat er bij de nieuwe gezamenlijke kerk, die in 1845 in gebruik werd genomen, ook een nieuw kerkhof werd aangelegd. Uit het in 2019 uitgevoerde grondradaronderzoek blijkt dat er op een diepte van -1.00m mv diverse geometrische structuren verschijnen die in verband kunnen staan met fundamente van de oude kapel en pastorie. Hoewel de kaarten niet gelijk passend zijn lijken met name enkele smalle rechte structuren symmetrie te vertonen met het silhouet van de oude kapel en pastorie. Wanneer we in detail kijken naar het gebied ten hoogte van de oude kapel dan lijken er naast de strakke structuren ook diverse losse objecten zichtbaar. Hoewel niet is uit te sluiten dat deze reflecties worden veroorzaakt door puin en dergelijke kunnen deze ook in relatie staan tot mogelijke begravingen.
Literatuur	- B. Verbeek, 2019: Erfgoedradaronderzoek Kapel Borkel. - https://www.opdenrosheuvel.nl/ en Begraven in Borkel versie 2.pdf - Verbeek & Peels 2023, p. 78-81.

Ligging van het terrein van archeologische waarde nr. 3 Kapel Borkel.

Monumentnr. 4 Kerk Dommelen

Plaats	Dommelen
Bron	Cultuurhistorische inventarisatie erfgoedkaart
Uniek nummer	8.34.7.001, 8.32.6.007, 8.38.1.001 en 8.34.6.001
Coördinaten	x 157819 y 373831
Toponiem	Kerkakkers
Complextype	Kerk en kerkhof
Datering	Middeleeuwen laat A: 1050-1250 na Chr. - Nieuwe tijd: 1500 na Chr. - heden
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Van 1978 tot en met 1983 doen archeologen onderzoek naar de restanten van de oude kerk gelegen aan de Kerkakkerstaat in Dommelen. Zij dateren aan de hand van de gevonden sporen de kerk tussen 1400 en 1460. Vermoedelijk is het terrein nog voor de bouw van een eerste houten kapel rond 1100 in gebruik genomen als begraafplaats. De middeleeuwse kapel in Dommelen is de derde die is opgegraven in de oude parochie van Bergeijk. Voor het eerst werd zij vermeld in 1350. De gotische kapel, die sinds de 13e eeuw geïsoleerd in de velden stond, werd in de 19e eeuw afgebroken en vervangen door een nieuwe kerk dicht bij de bewoning in Dommelen. De opgravingen op de locatie van het cultusgebouw brachten de funderingen van het gesloopte gotische gebouw aan het licht, evenals vele graven van een ouder kerkhof. Bovendien werden de resten van een Karolingisch erf ontdekt en een reeks paalgaten waarvan de functie onbekend is. Ten zuiden van het kerkhof bevond zich een hoeve uit de tweede helft van de 11e eeuw/begin 12e eeuw. Alle graven die in onderstaande afbeelding zijn aangegeven, zijn ouder dan de bakstenen gotische kapel, die in de late 14e of 15e eeuw werd gebouwd. Toch werd er al in 1350 een kerk vermeld, wat betekent dat er een oudere houten voorganger van de gotische kapel moet zijn geweest. We kunnen de resten van een houten kapel echter niet met zekerheid identificeren. Opvallend is hoe verschillend de conserveringsomstandigheden van houten cultusgebouwen op kerkterreinen in de Kempen zijn. Waarom dit zo is, kan niet worden vastgesteld zonder verder gedetailleerd vergelijkend onderzoek van de vindplaatsen. De graven hebben verschillende oriëntaties. De oriëntatie van een grote groep graven komt overeen met die van de hoeve direct ten zuiden van het kerkhof (de rode graven in onderstaande afbeelding), terwijl een andere groep

georiënteerd is zoals de latere gotische kapel (de groene graven). De gotische kapel was dus waarschijnlijk georiënteerd zoals haar houten voorganger, die de oriëntatie van de meeste opgegraven graven bepaalde. Hoewel de rode graven, georiënteerd op de hoeve, niet altijd de oudste zijn in stratigrafische zin, vermoed Theuws dat zij tot de oudste van het kerkhof behoren. De vroegste begravingen (11e eeuw) vonden waarschijnlijk plaats in het zuidelijke deel van het kerkhof, met graven georiënteerd op de hoeve. Met de bouw van een houten kapel, die een iets andere oriëntatie had – de ideale oriëntatie is oost-west – trad een verandering op. Vermoedelijk werd de kapel ten noorden van de oudste begravingen gebouwd. Het kerkhof groeide vervolgens rond deze kapel, met graven georiënteerd op de kapel.

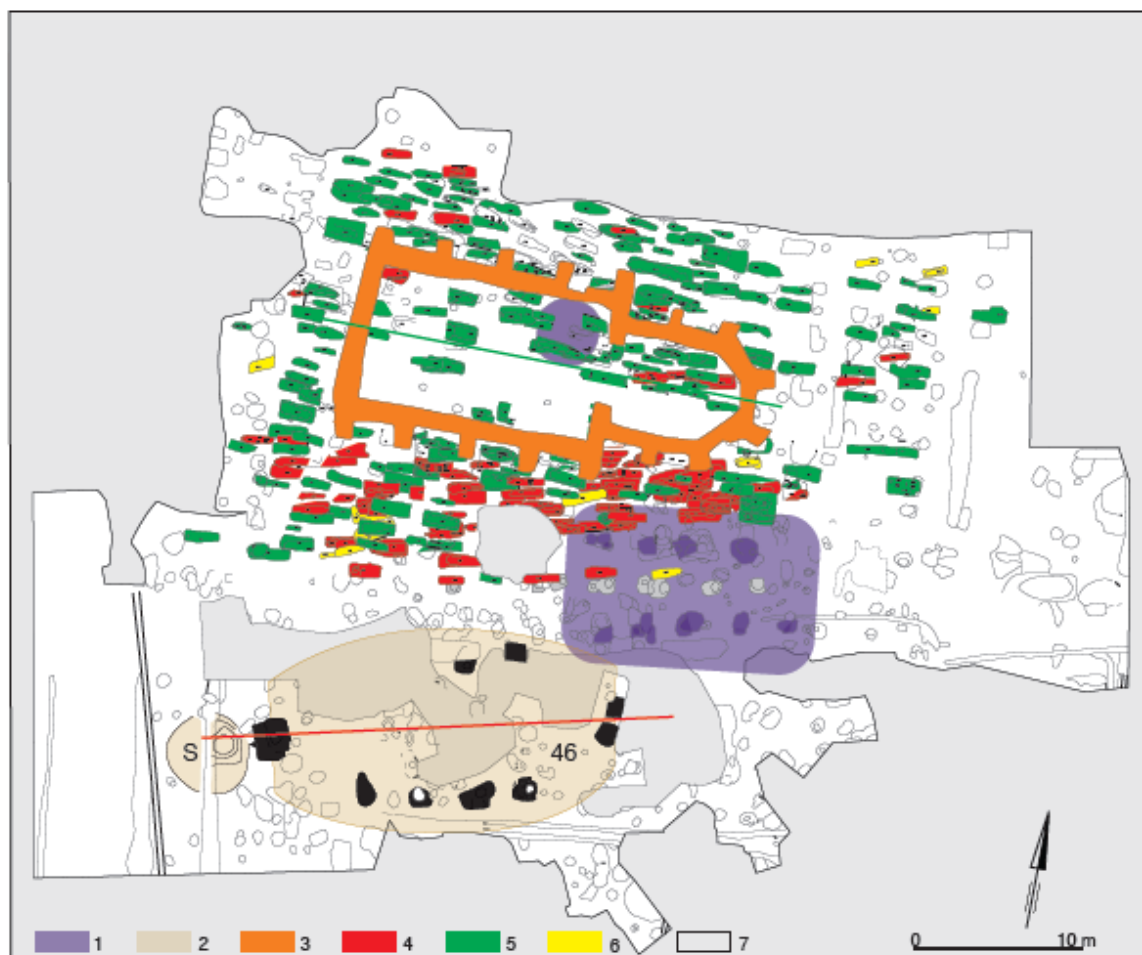
Een kleine schat van vier zilveren munten uit de jaren rond 1100 in een van de oudste graven wijst erop dat de begravingen mogelijk in de tweede helft van de 11e eeuw begonnen. Deze datering komt overeen met die van de hoeve net ten zuiden van het kerkhof. Voor zover we kunnen vaststellen, was er geen kapel verbonden aan het vroege kerkhof, wat erop wijst dat het een veldkerkhof was, dicht bij een van de hoeven van de lokale gemeenschap. Deze situatie lijkt op die in Luiksgestel. Was de aanleg van het veldkerkhof in Dommelen in de 11e eeuw een initiatief van lokale bewoners, of was de geestelijkheid of de Kerk erbij betrokken? Het ontbreken van een kapel suggereert dat we te maken hebben met een lokaal initiatief.

Literatuur

- Verbeek & Peels 2023, p. 78-81.
- H.H. van Regteren Alrena en F. Theuws, "Valkenswaard, Dommelen", in: W. Verwers, Archeologische Kroniek van Noord-Brabant 1981-1982, p. 48-53.
- Theuws et alii 1988: Medieval settlement at Dommelen Parts I and II , Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 38, 229-430.
- Theuws, F., 2018: Rural cemeteries, cult places and community identities in the Central Middle Ages in the Kempen region (southern Netherlands), in: Van Oosten, R.M.R., Schats, R., Fast, K., Arts, N. & H.M.P. Bouwmeester 2018: The Urban Graveyard. Archaeological perspectives, Leiden: Sidestone Press, p. 27-50.
- Theuws, F. (ed), 2023: Distributing the dead. Settlement burials in the pagus Texandrië and the transformation of Merovingian society c. 700 ad (Geldrop, Dommelen, Veldhoven, Mierlo) (Southern Netherlands).

Ligging van het terrein van archeologische waarde Valkenswaard nr. 4 Kerk Dommelen. In rood de bekende archeologische vindplaatsen.

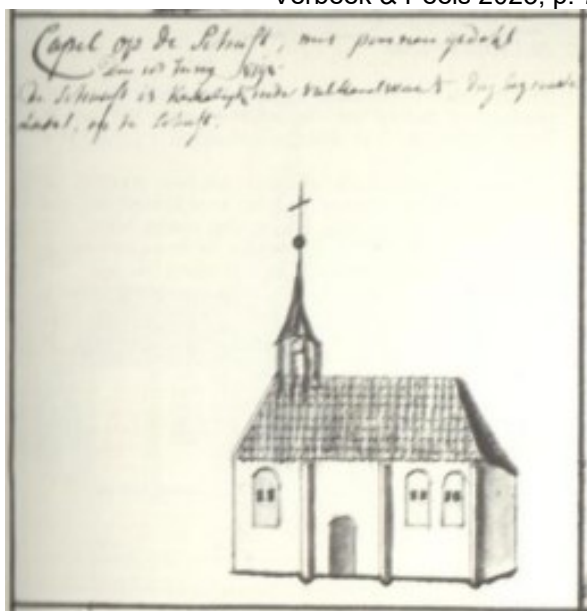
Dommelen, opgravingen kerkterrein 1982. Dit opgegraven gebied maakt deel uit van een grotere opgraving. 1 Karolingische hoeve en waterput. 2. Boerderij (nr. 46) en waterput (S) uit de tweede helft van de 11e eeuw. 3. Funderingen van de bakstenen gotische kapel. 4. Graven ouder dan de gotische kapel met dezelfde oriëntatie als de hoeve uit de 11e eeuw. 5. Graven ouder dan de gotische kapel met dezelfde oriëntatie als de kapel. 6. Graven ouder dan de gotische kapel met een andere oriëntatie. 7. Niet opgegraven gebied (uit Theuws 2018: Rural Cemeteries).

Monumentnr. 5 Kapel Schaft

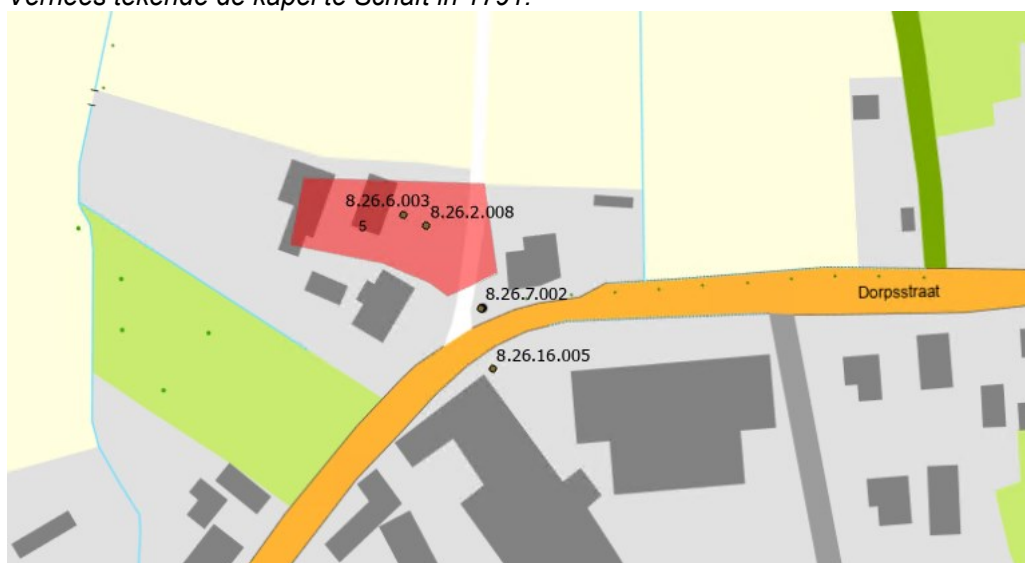
Plaats	Schaft
Bron	Cultuurhistorische inventarisatie erfgoedkaart
Uniek nummer	8.26.6.003 en 8.26.2.008
Coördinaten	x 159394 y 367631
Toponiem	Kapel Schaft
Complextype	kapel en kerkhof
Datering	Middeleeuwen laat A: 1050-1250 na Chr. - Nieuwe tijd: 1500 na Chr. - heden
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	De St. Petrus Banden-kapel van Schaft werd gesticht tussen 1500 en 1520 en viel onder de parochie van Waelre ende Weert. Ook deze kapel is in de Tachtigjarige Oorlog gesloten waardoor de gelovigen uitwijken naar de schuurkerken net over de grens bij onze zuiderburen. Tot 1770 werden de overledenen van Schaft naar Valkenswaard gebracht om daar te worden begraven. Op 14 mei 1770 richtten de bestuurders van Schaft met instemming van de dingbank van Bergeijk, waar Schaft toen bestuurlijk onder ressorteerde, een verzoekschrift aan de Raad van State om in hun dorp bij de kapel de doden te mogen begraven, waarop toestemming werd verkregen om hier te begraven.

Literatuur

- W. Coolen, 2013: Begraven op de Schaft.
- Verbeek & Peels 2023, p. 78-81.

Verhees tekende de kapel te Schaft in 1791.

Ligging van het terrein van archeologische waarde nr. 5 Kapel Schaft.

Monumentnr. 6 Schans van Weerde

Plaats	Valkenswaard
Bron	Cultuurhistorische inventarisatie erfgoedkaart
Uniek nummer	8.32.4.001
Coördinaten	x 159310 y 371753
Toponiem	Schans van Weerde
Complextype	Schans
Datering	Nieuwe tijd A: 1500 - 1700 na Chr.
Waarde	Terrein van hoge archeologische waarde
Omschrijving	Uit het proefsleuvenonderzoek blijkt dat de Schans van Weerde afgerond ovaal van vorm was met een oppervlak ongeveer 1,7 hectare. Daarmee wijkt de schans af van bekende schansen, die vaak vierkant of rechthoekig zijn. De schans was afgebakend door een gracht van ongeveer 1,5 tot 4,6 m breed en 1 m diep met een horizontale bodem. Uit historische informatie blijkt dat een

wallichaam aan de binnenzijde van de gracht was opgeworpen. In het noorden/noordoosten en het zuiden van de schans lag op het binnenterrein - achter deze wal - een ondiepe ontwateringsgreppel. Hier lag mogelijk zelfs een tweede ontwateringsgreppel vóór een tweede wal. Dit wijst erop dat het noorden en zuiden van de schans, juist de plekken waar mogelijk een toegang lag, het meest kwetsbaar werden geacht. Op basis van de beschikbare gegevens is de vorm, omvang en indeling van de Schans van Weerde bij benadering bepaald (figuur 5). Deze was afgerond ovaal van vorm met een stomp afgerond deel in het noorden/noordwesten en een spitser afgerond deel in het zuiden/zuidoosten. Met een lengte van 169 m en een breedte van 129 m bedroeg het oppervlak ongeveer 1,7 hectare; het binnenterrein was kleiner en verdeeld in een noordelijk en een zuidelijk deel met respectievelijk een oppervlak van circa 0,45 en 0,9 hectare. De scheiding bestond uit twee ca. 2 m brede greppels met daartussen een 4 m brede strook grond met vermoedelijk een wallichaam. Mogelijk waren er doorgangen tussen beide schansdelen langs de buitengracht. In dat geval was een brugverbinding tussen beide schansdelen niet noodzakelijk. Dit is echter archeologisch niet aangetoond. In het zuidwesten van het binnenterrein lag een reeks ontwateringsgreppeltjes. Deze kunnen ouder of jonger zijn dan de schans, maar ook zijn aangelegd ten behoeve van de bouw en/of het gebruik van de schans. In historische bronnen is sprake van 'Zeecker leechwater velt 't convent van Postel toebehorende hebben opgehoocht, met wallen omzingelt ende doorsloot tot een schanse'. Dus, de schans was aangelegd op een opgehoogd terrein en met (gedeeltelijk) meerdere wallen en een gracht omgeven en wellicht middels een greppel in twee delen gesplitst. Bij de ophoging zijn duizenden karren zand aangevoerd. De ophoging wordt bevestigd door de aanwezigheid van een intact bodemprofiel in een natuurlijke laagte in het noordoosten van de schans en een dun ophogingspakket in sleuf 5.

De schans is vrij arm aan vondsten. De keramiek is verspreid op de schans aangetroffen, vooral in de buitengracht, in de scheidingsgreppel en in de ontwateringsgreppeltjes op het binnenterrein. Het betreft behoorlijk versleten nederzettingsafval dat lastig te dateren is, maar enkele stukken zijn strakker te plaatsen in de perioden 1500-1625 en 1550-1650. De bouwkeramiek bestaat uit een breed scala samengeraapt materiaal. De datering sluit op hoofdlijnen aan bij die van de keramiek, hoewel de dakpannen en vloertegels eerder op de tweede helft van deze periode duiden. De grote baksteenstukken zijn vooral afkomstig uit de gracht en de waterkuil in het zuiden van de schans alsook de scheidingsgreppel - rond plekken waar in- of doorgangen worden verwacht. Een specifieke functie/gebruik van het materiaal is niet aan te wijzen. Dergelijk materiaal was rond het tweede kwart van de 17e eeuw gemeengoed, niet alleen in steden zoals Eindhoven, maar ook in Kempische dorpen zoals Valkenswaard en zelfs boerenvluchtschansen. Dit geldt ook voor leisteen, hoewel slechts een enkel fragment is gevonden. Vermoedelijk is kalksteen gebruikt om het betreffend perceel bouwland of (vloe)weide te bekalken, en bevestigen enkele vondsten het landbouwkundige karakter van het perceel nadat de schans in onbruik raakte.

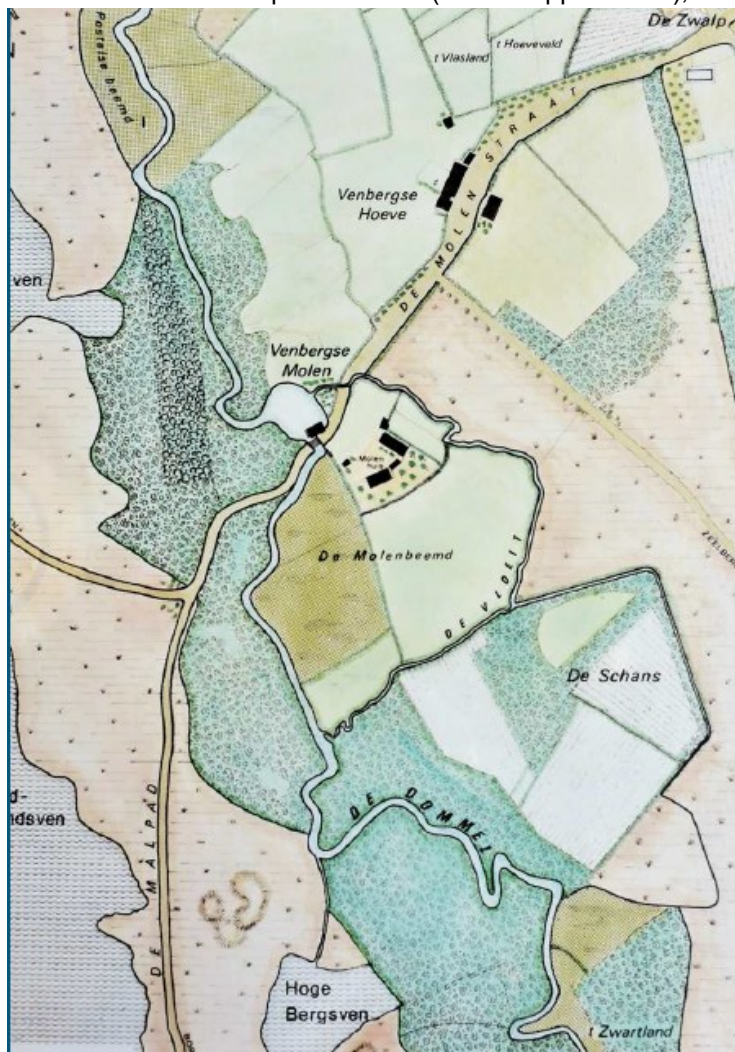
Op het binnenterrein zijn op enkele plekken paalkuilen en/of kuilen aangetroffen, vooral in de zuidelijke en de noordelijke randzones. Vanwege de geringe hoeveelheid grondsporen en vondsten is onduidelijk hoe deze moeten worden geïnterpreteerd en of ze überhaupt een relatie hebben met de Schans van Weerde. De algemene datering en de ligging wijzen echter wel op enige samenhang. Pal ten zuiden van de schans lag een forse waterkuil in (de tweede helft van) de 16e of (vroeg) 17e eeuw. Dit sluit aan bij de oprichting van de schans in 1629 zoals genoemd in de stichtingsakte.

Met de ronde vorm wijkt de Schans van Weerde sterk af van bekende

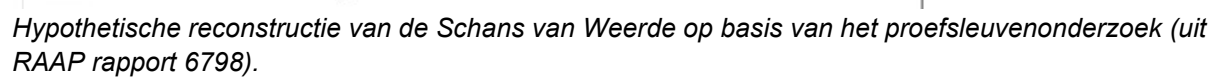
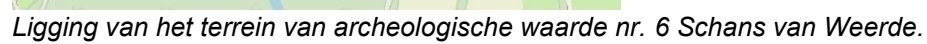
schansen, die een vierkante of rechthoekige vorm hebben en regelmatig op de hoeken zijn voorzien van uitbouwen die mogelijk dienden als bastions. De afwijkende vorm kan door één of juist diverse factoren zijn beïnvloed en/of bepaald. Onduidelijk is of de nabijheid van een tweede schans en verwachte gebruiksduur hier een rol in speelde. Dat 1629 geen rustig jaar was, blijkt wel uit de inname van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik en zijn Staatse troepen. Toch bleef de Schans van Weerde voor zover bekend onbereikbaar voor plunderende soldaten en vond de bevolking van Valkenswaard er een veilig onderkomen.

Literatuur

- Bots en Mélotte 1977.
- Berkvens, R. & J. van Gelinck, 2022. Archeologisch en cultuurhistorisch bureauonderzoek Schans van Weert, gemeente Valkenswaard (Rapport Projectnummer 296534), Omgevingsdienst Zuidoost Brabant, Eindhoven.
- X.C.C. van Dijk, 2023: Plangebied Schans van Weert te Valkenswaard, gemeente Valkenswaard. Een archeologisch vooronderzoek in de vorm van een karterend booronderzoek (RAAP-rapport 6259)
- X.C.C. van Dijk, 2024: Plangebied Schans van Weerde te Valkenswaard, gemeente Valkenswaard. Een archeologisch vooronderzoek in de vorm van proefsleuven (RAAP-rapport 6798),

Ligging van de Venbergse watermolen, Venbergse Hoeve en "De Schans van Weerde", haar situatie in 1832 (Top. kaart H.E.M. Mélotte).

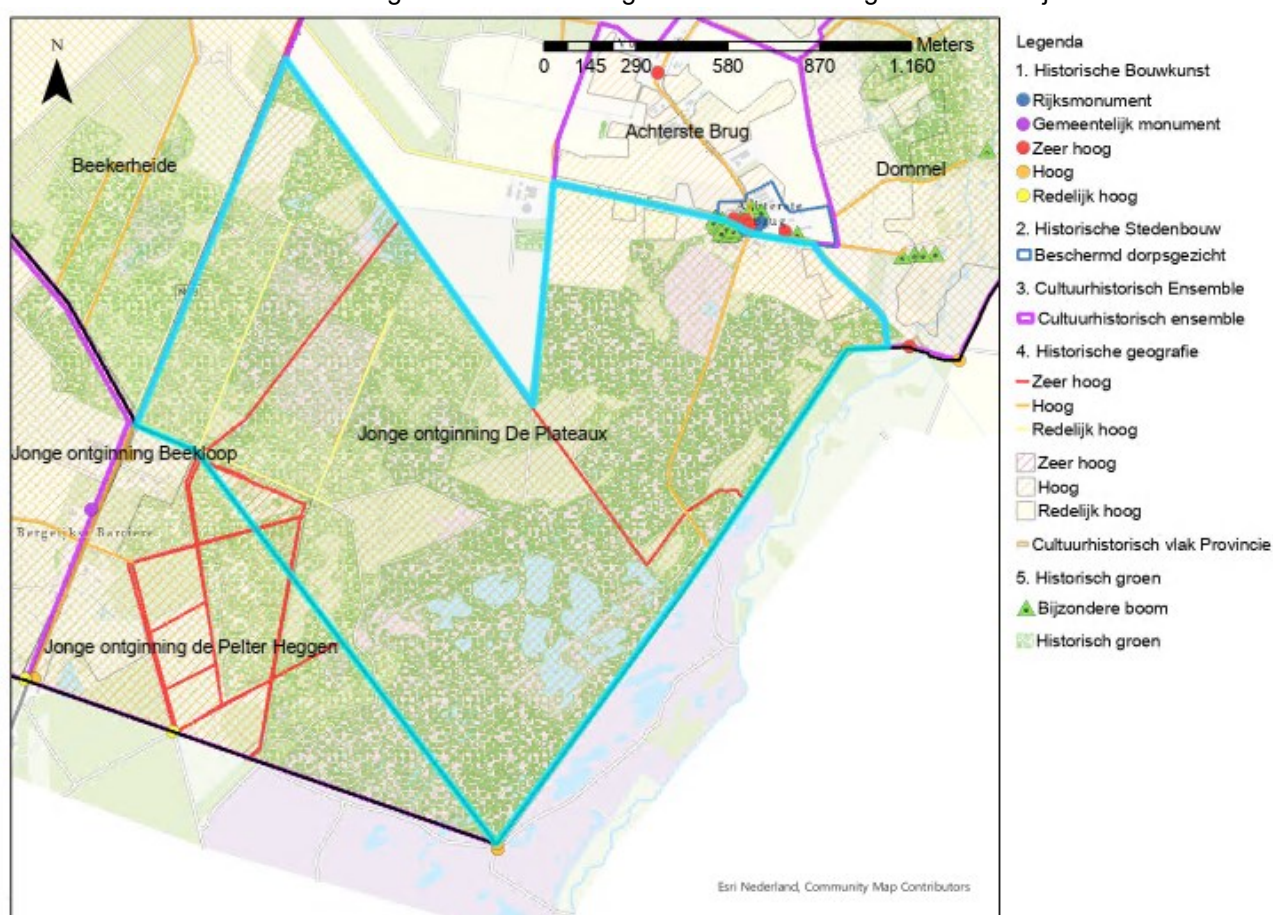
3.3. Overzicht van cultuurhistorische ensembles

E8.001 Jonge ontginning De Plateaux

Cultuurhistorisch vlak van provinciaal belang, CHW-code DO34

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde en zeer hoge historische groenwaarde.

De Plateaux is een gebied met heiderestanten, bossen en vloeiveiden, in verschillende fasen ontgonnen en ingericht vanaf ca 1800. Het gebied is vanwege de vloeiveiden van de Pelterheggen bijzonder voor Nederland en België. De vloeiveiden liggen hoog in het landschap en vanaf de 19^e eeuw voedt men het terrein met kalkrijk water uit het kanaal van Bocholt-Herentals. De flora is vanwege haar dotterbloemhooiland en glanshaverhooiland zeer bijzonder. Het gebied bestaat daarnaast uit naaldbos, heide en zandverstuivingen. Hier komt onder meer de kamsalamander voor. Zeldzaam is ook hier de aanwezigheid van de bedreigde vlindersoort het gentiaanblauwtje.⁵

Het cultuurhistorisch ensemble De Plateaux op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Het gebied Jonge ontginning De Plateaux is gesitueerd ten zuiden van Borkel en grenst over de hele zuidzijde aan de Belgische grens. In het noordoosten loopt het gebied door buurtschap Achterste Brug, de oostgrens wordt gevormd door een deel van de Luikerweg.

Vanaf de vroege middeleeuwen vond kleinschalige landbouw in het gebied plaats. In de volle middeleeuwen werd het gebied gebruikt voor het steken van plaggen en het weiden van vee, waardoor het bos geleidelijk in heidegebied veranderde.

⁵ Verbeek 2023, 206-209.

In het zuidwesten van de Plateaux werden in 1851 vloeiveiden aangelegd. Er was al eerder, in 1843, begonnen met het graven van het Afwateringskanaal. Deze nieuw ontgonnen delen van de heide werden gevoed met kalkrijk Maaswater waardoor ze konden worden omgezet in rijke hooilanden: de Pelterheggen. In de periode die volgde ontstond het afwisselende gebied met grote heidegebieden, hooi- en weilanden zoals vandaag te herkennen is in het landschap.

In 1982 zijn de Pelterheggen aangekocht door Natuurmonumenten, waarna de vloeiveiden zijn gerestaureerd en weer in werking zijn gesteld. De zandpaden die in 1851 werden aangelegd om het hooi droog af te voeren zijn nu nog te zien in het landschap.

In het zuidwesten van De Plateaux werd een grenspost gebouwd in 1790 genaamd de Bergeijkse Barrière. In 1843 verloor deze haar functie en is er in het aangrenzende gebied een nieuwe grenspost gebouwd: de Kleine Barrière. Aan de Luikerweg staat een grenspaal die de grensverlegging van België en Nederland markeert.

Materiële patronen, structuren en objecten:

- het gebied kent een verval van twee meter richting het noorden;
- de vloeiveiden van de Pelterheggen;
- heiderelicten met openheid;
- het zuidelijke deel van de buurtschap Achterste Brug;
- de Achterste Brug (straat);
- het Klotven.
- het Afwateringskanaal;
- de zoefjes;
- de afwateringssloten;
- de Luikerweg;
- de zandweggetjes daterend uit 1851;
- de waterpartijen in het zuidoosten.
- grenspaal 186 aan de Luikerweg.

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- Kraaijeven in het noordelijke deel van dit gebied, aan de Beekloop;
- Bergeijkse Barrière aan de Luikse weg als grenspost.

Uitzicht over het Plateaux (Google Maps, foto P. Dore d.d. dec. 2018).

Morfologische essentie

- de overgang van bos naar heide in de middeleeuwen;
- naast de beweiding, kleinschalige landbouw en veeteelt, werden heideplaggen gestoken;
- de bouw van de grenspost in 1790;
- het graven van het Afwateringskanaal tussen 1843 en 1855;

- de aanleg van vloeiveiden. Er ontstonden velden met zoefjes, afwateringsslootjes en weteringen. Later werden deze weteringen omzoomd met populieren. Deze werden in de 20e eeuw door Natuurmonumenten verwijderd en de vloeiveiden werden naar de oorspronkelijk staat teruggebracht.

Semantische essentie

- Naamgeving: Pelt komt vermoedelijk van 'paël' wat zoiets als poel of plas betekent. Dit heeft een verbinding met Neerpelt, waartoe deze grond tot 1843 behoorde. Het land noemde men vroeger 'heggen'. Samen betekent het poelen- of moeraslandschap. Het woord ontginning in de naam van dit gebied komt door de heideontginning die er omstreeks 1847 heeft plaatsgevonden. In diezelfde periode zijn er vloeiveiden aangelegd in een zuidwestelijk deel van het gebied. Voor deze vloeiveiden is de kalkminnende vegetatie kenmerkend.
- Typerende agrarische ontwikkelingen: op de vloeiveiden werd doordat er telkens water overheen geleid werd steeds een dun laagje slib afgezet. Hierdoor kon zich in de loop der jaren een vruchtbare bovenlaag vormen op De Plateaux. Dit maakte hooiproductie mogelijk in het gebied. Toen kunstmest populairder werd, verkoos men om de vloeiveiden te gebruiken voor populierenhout voor klompen en luciferproductie. Nadat die laatste industrie instortte, raakten de vloeiveiden in onbruik;
- Grenspost: Eeuwenlang is de Bergeijkse Barrière een grenspost geweest waar men kon samenkomen. In 1843 verloor deze diens functie van grenspost door de verlegging van de grens. In de Bergeijkse Barrière is thans een restaurant gevestigd.
- Vloeiveiden werelderfgoed: de percelen van het vloeiveidecomplex werden onderling gescheiden door bevoeiingssloten of weteringen, welke weer in verbinding stonden met het Afwateringskanaal. De zogeheten zoefjes zorgden voor een evenredige bevoeiing van de weiden. In december 2023 is het bevoeien van weiden toegevoegd aan de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van UNESCO;
- Flora en fauna: In 1982 zijn de Pelterheggen aangekocht door Natuurmonumenten, waarna de vloeiveiden zijn gerestaureerd, weer in werking gesteld en er ruimte is ontstaan voor nieuwe vormen van gebruik. Thans is De Plateaux geliefd is onder wandelaars en (amateur)fotografen door de unieke begroeiing van onder andere Tweerijige zegge, echte Koekoeksbloem of Addertong. Mede door deze bijzondere begroeiing maakt het gebied uit van een Natura 2000 gebied, samen met het Leenderbos en de Groote Heide.
- Samenhang: het gebied hangt samen met Achterste Brug (8.015), Jonge heideontginning Beekerheide (E8.002), Jonge ontginning Beekloop (E1.012) en Beekdal van de Dommel (8.003).

Uitzicht over het Plateaux (Google Maps, foto J. Huppertz d.d. sept. 2018).

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble De Plateaux:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
24.4.086	GP 183	Bestuurlijk	grensmarkering	Hoog
8.14.1.008	Achterste Brug	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.158t/m164	diversen	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.219	Wegen De Plateau	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.15.3.001	Wetering Pelterheggen	Gegraven waterlopen	sloot	Zeer hoog
8.21.2.103	Borkel, Achterste Brug	Oude akkers	Besloten akker	Redelijk hoog
8.21.2.104	Borkel, Achterste Brug	Oude akkers	Besloten akker	Redelijk hoog
8.21.2.107	Borkel, Achterste Brug	Oude akkers	Besloten akker	Hoog
8.11.1.175-176	restbos	Restbossen	restbos	Hoog
8.9.3.537	Beeker Heide	Hei	Hei in 1930	Hoog
8.9.2.368	Beeker Heide	Hei	Hei in 1900	Hoog
8.9.2.841	Beeker Heide	Hei	Hei in 1900	Hoog
8.20.4.169t/m182	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.20.3.140t/m155	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.2.134t/m149	bos	Bosbouw	1750-1850	Hoog
8.27.1	bomen	Meubilair	15x Bijzonder boom	Hoog

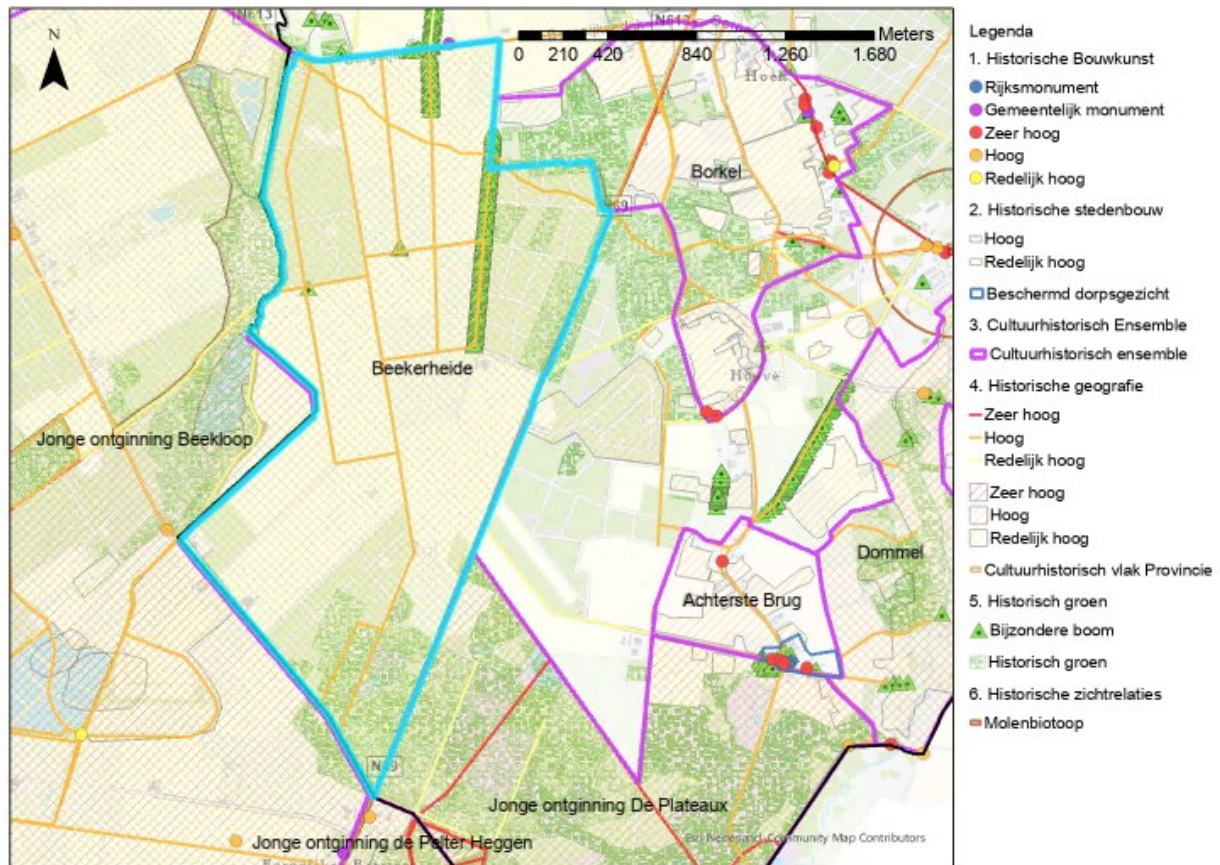

Luchtfoto 2021 van De Plateaux in het zuiden van Valkenswaard.

E8.002 Jonge Heideontginning Beekerheide

Cultuurhistorisch vlak van provinciaal belang, CHW-code DO29
Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

De Beekerheide is een jonge heideontginning uit het tweede kwart van 20e eeuw en bestaat uit landbouwgrond en bos.

Het cultuurhistorisch ensemble Beekerheide op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

De Beekerheide is een jonge heideontginning, met een kenmerkende rationele verkaveling, overwegend bestaande uit landbouwgronden met enkele productiebossen met naalddhout. Eveneens kenmerkend voor het gebied is het vrijwel ontbreken van bebouwing. Het gebied ligt ten westen van Borkel en wordt begrensd door Jonge heideontginning Enderheide en Maaierheide, Jonge ontginning De Plateaux en Jonge ontginning Beekloop.

Vanaf de late middeleeuwen bestond het gebied uit de Beekerheide, met enkele vennen zoals het Koolbliksvan. De noord- en oostgrens van het gebied worden gevormd door historische verbindingswegen die zijn ontstaan rond 1850.

Het gebied is verkaveld en ontgonnen in de periode 1930-1945. Uit deze periode stammen ook diverse rechte zandwegen, sommigen voorzien van laanbeplanting. Het hoger gelegen oostelijke en westelijke deel en de noordelijke punt werden beplant met overwegend naaldbomen voor houtproductie; de langgerekte middelste strook werd bewerkt tot langwerpige kavels landbouwgrond. In het ontgonnen gebied ontstonden enkele boerderijen, zoals de Odiliahoeve aan de Berkheuvels.

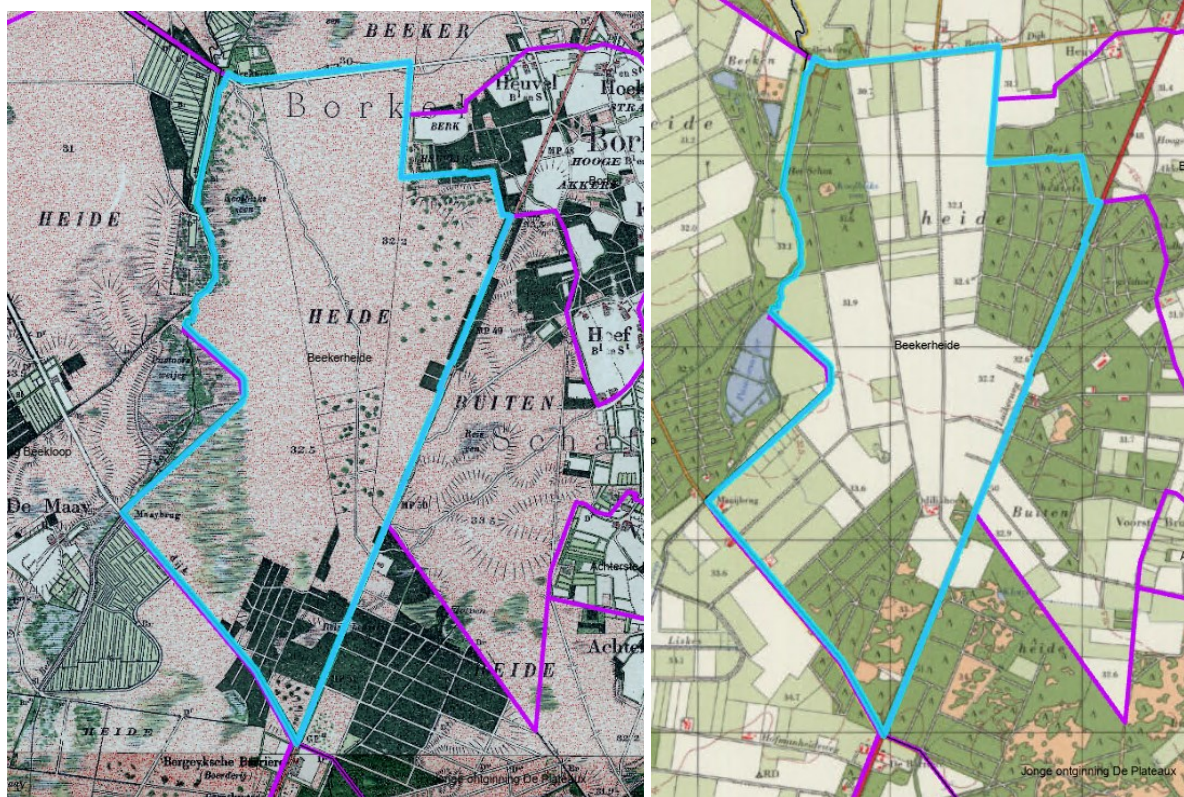
Materiële patronen, structuren en objecten:

- het patroon van een kenmerkende rationele verkaveling met landbouwgronden en productiebos;
- de openheid van het landschap.

- de opgehoogde verbindingswegen: de Bergeijkse Dijk (ook wel bekend als de Borkelse Dijk, tussen Borkel en Bergeijk) en de Luikerweg (tussen 's-Hertogenbosch en Luik);
- de laanstructuur;
- de rechte zandwegen, sommigen met laanbeplanting.
- het Koolbliksvan;
- de Odiliahoeve aan de Berkheuvels.

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- n.v.t.

De Beekerheide op de Bonnekaart van rond 1900 en op de topografische kaart van 1980.

Morfologische essentie

- Het ontstaan van de heide, stuifzanden en vennen in de late middeleeuwen.
- Het gebruik van de heide door het buurtschap Borkel voor het steken van plaggen en weiden van vee.
- Het aanleggen van de opgehoogde verbindingswegen over de Beekerheide: de Bergeijkse Dijk (ook wel bekend als de Borkelse Dijk, tussen Borkel en Bergeijk) en de Luikerweg (tussen 's-Hertogenbosch en Luik). Voor de aanleg van de wegen werd het drassige gebied opgehoogd, waardoor ze 'dijken' werden genoemd.
- De verkaveling en ontginning van het gebied tussen 1930 en 1945.

Semantische essentie

- De naamgeving: het voormalige heidegebied ontleent zijn naam aan de naastgelegen beekloop.
- Ontbreken van bebouwing: dit kenmerkte het gebied toen het nog uit heide bestond en bleef met uitzondering van de Odiliahoeve onveranderd na de ontginningswerkzaamheden.
- De ontginning als werkverschaffingsproject tijdens de crisisjaren: het gebied is ontgonnen en bebost in de periode 1930-1945. De werkzaamheden begonnen in het kader van de werkverschaffingsprojecten in de crisisjaren voor de Tweede Wereldoorlog.
- Samenhang: met de Jonge heideontginning Enderheide en Maaijerheide (D032), Borkel (E8.011), Jonge ontginning De Plateaux (E8.001), Jonge ontginning Beekloop (E1.012).

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Beekerheide:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.13.1.017	Bergeijksedijk	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Hoog
8.13.12.015	Luikerweg	Doorgaande wegen	holle weg	Hoog
8.14.1.179-180	zonder naam	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.213	Achterste Brug	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.214	Wegen Beekerheide	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.214	Wegen Beekerheide	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.9.3.509	Beeker Heide	Hei	Hei in 1930	Hoog
8.9.2.367	Beeker Heide	Hei	Hei in 1900	Hoog
8.9.1.001	Beeker Heide	Hei	Hei in 1840	Hoog
8.20.4.170t/m203	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.20.3.153t/m170	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.2.118	bos	Bosbouw	1750-1850	Hoog
8.27.1	bomen	Meubilair	xx Bijzonder boom	Hoog

Zicht op de Beekerheide ontginning vanaf de Bergeijksedijk (Google streetview 2019).

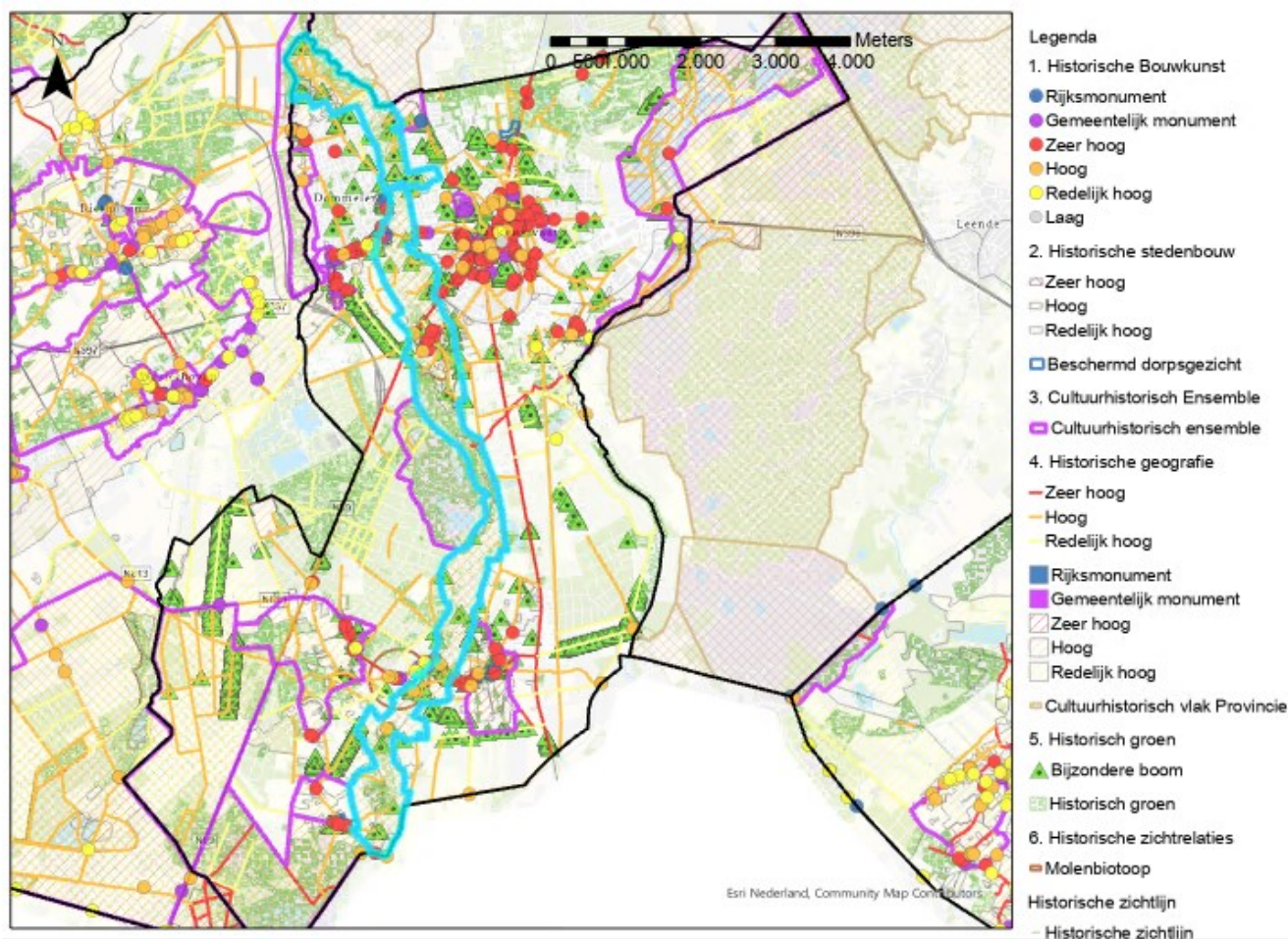
Een weids en open landschap bij de Berkheuvels (Google streetview 2021).

E8.003 Beekdal van de Dommel

Cultuurhistorisch vlak van provinciaal belang, CHW-code DO31

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde en zeer hoge historische groenwaarde.

Het Dommeldal is een beekdal met een redelijk gaaf bewaard gebleven percelering, hakhoutbosjes en watermolens. De oevers van de Dommel geven ruimte aan hooilanden, waar in de zomer van de roze gloed van de echte koekoeksbloemen en in het voorjaar van pinksterbloemen kan genieten. Een bijzondere plek in het landschap ligt in het Heike waar de Dommel en Keersop samenkomen. Het Heike dankt haar naam aan het oude heidegebied dat eens hier aanwezig was. In de loop der jaren is het gebied langzaamaan ontgonnen. Het is nu bedekt met broekbossen van elzen, afgewisseld met weilanden met prachtige boomsingels.⁶

Het cultuurhistorisch ensemble Dommel-beekdal op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Het Beekdal van de Dommel begint in het noordwesten onder Veldhoven en loopt door tot de Belgische grens onder Borkel in het zuiden. In het noorden grenst het gebied aan Akkercomplex Loonse Akkers. Halverwege het beekdal grenzen De woeste gronden van Malpie direct aan de westelijke zijde. Aan de zuidgrens ligt het beekdal in directe verbinding met gebied Jonge ontginning De Plateaux. Het Beekdal van de Dommel wordt gewaardeerd om de strookvormige beemden die haaks op de beek staan, welke deels worden gedateerd in de late Middeleeuwen (1250-1500). In het gebied zijn daarnaast enkele gaaf gebleven elzensingels en zandpaden.

Op de hoger gelegen zandruggen langs de Dommel vestigden de eerste boeren zich in de zesde eeuw. Hier hielden zij vee en werd de grond ontgonnen voor bouwland. Zo maakte het lageregelegen

⁶ Verbeek 2023, 206-209.

landschap met broekbos, langzaam plaats voor de eerste permanente kleinschalige akkers en beemden. In de late middeleeuwen werden vier molens in het gebied gebouwd om het waterpeil te kunnen controleren. Het gevolg van de molenbouw was dat het waterpeil vaak te hoog stond, met overstromingen tot gevolg.

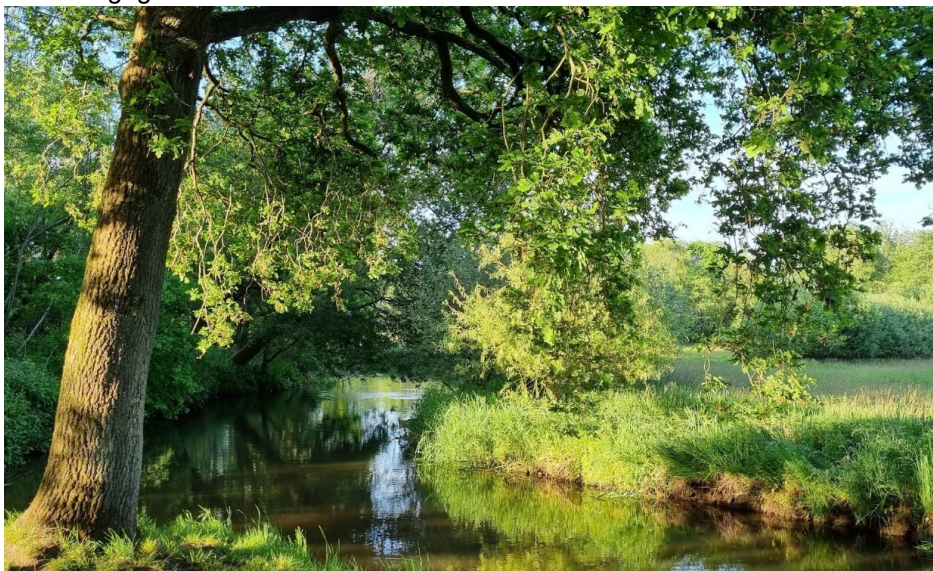
In 1863 werd het Waterschap de Dommel opgericht. Het Waterschap besloot om in 1890 te starten met het normaliseren van delen van de Dommel. Dit ging door tot na halverwege de twintigste eeuw. Hierdoor kon er meer land worden ontgonnen voor landbouw. Door de aanwezigheid van een zinkfabriek net over de grens met België werd vervuiling een groot probleem in het beekdal. Al vroeg in de eerste kwart van de eenentwintigste eeuw is besloten de Dommel waar mogelijk weer terug te brengen naar de oorspronkelijke loop, met oog voor verschoning van het water. Dit project loopt in 2024 nog steeds.

Materiële patronen, structuren en objecten:

- Het beekdal van de Dommel loopt benedenstrooms in hoogte naar beneden. Het gebied kent een verloop van 12 meter in zuid-noordelijke richting;
- Er zijn restanten van hakhoutbossen en broekbossen te vinden door het hele beekdal;
- Bij Loon, Borkel en Schaft en Achterste Brug zijn historische houtwallen te vinden en elzenbossen die oorspronkelijke smalle percelen markeren;
- Drie delen van laatmiddeleeuwse zandpaden (1250-1500), die via de noordoostelijke zijde het Beekdal van de Dommel in lopen;
- Strookvormige percelering haaks op de beek die worden gemarkeerd door sloten en greppels, zoals de voormalige Malpiebeemden;
- Op sommige plaatsen zijn restanten van elzensingels te herkennen als markering van de beemden.
- De Luikseweg (verhard rond 1780).
- Dommelse watermolen, dubbele waterradmolen op de Dommel. Rijksmonumentnummer: 36873;
- Een deel van de oude dorpskern van Dommelen met kerkhof, parkje en pastoretuin;
- Venbergsche Watermolen. Rijksmonumentnummer: 36872;
- Bestrating met gebakken klinkers tussen Borkel en Schaft, deels daterend uit 1890-1940;
- Grenspaal 182, Graaf van Loon die Limburg met Kempenland scheidde.

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- Nabij de Loondermolenbrug lagen vroeger het Kasteel Loon en de Loondermolen. Gesloopt in 1867;
- In het noorden van het beekdal (in Waalre) heeft op grote schaal herpercelering plaatsgevonden, waardoor originele smalle stroken die haaks op de beek stonden omstreeks 1950 verloren zijn gegaan;
- Malpiebeemden boven Borkel en Schaft: smalle percelen die haaks op de beek stonden zijn verloren gegaan omstreeks 1950.

Het Dommeldal bij De Malpie (Google Maps, foto M. Speeks 2022).

Morfologische essentie

- Vanaf de zesde eeuw wordt het beekdal geleidelijk ontgonnen. De lagergelegen gebieden worden ingezet voor hooi- en rietlanden. De drogere gebieden worden gebruikt om vee te weiden en bouwlanden aan te leggen waarop eenkorn, gerst, rogge en spelt worden verbouwd.
- Het beekdal overstroomt regelmatig, waardoor in 1863 het Waterschap de Dommel werd opgericht. In 1890 besloot het waterschap om de beek te normaliseren waardoor meer land kon worden ontgonnen voor landbouw aan de Dommel.
- Omstreeks 2000 is besloten de Dommel deels terug te brengen naar haar oorspronkelijke loop;
- In een aantal delen van het dal zijn er nog sporen te vinden van de oorspronkelijke percelering. Na de jaren vijftig van de vorige eeuw zijn de percelen wel vergroot, welke hier en daar nog worden geflankeerd door elzensingels. Een voorbeeld hiervan zijn de Malpiebeemden. Hier zijn verkavelde maar ook nog smallere percelen te vinden in het cultuurlandschap.

Semantische essentie

- De naamgeving: Het Beekdal van de Dommel dankt diens naam vermoedelijk aan de benaming die Bisschop Willibrord aan de rivier gaf halverwege de achtste eeuw. Hij noemde "super flavio Duthmala" in een verwijzing naar Waalre. In deze periode waren 'dom' en 'duth' de benamingen voor lisdodde (riet). Dit is een verwijzing naar de toenmalige begroeiing van het beekdal. Het tweede gedeelte -mel, stamt vermoedelijk af van het Oudhollandse 'mala', wat dal of lage vlakte betekent. Samengevoegd betekent de naam het 'dal van riet' of 'laaggelegen vlakte met riet';
- Eerste ontginningen: in de vroege middeleeuwen werd hier vee geweid en kleinschalige akkerbouw bedreven. Er stond vlas, hooi, riet, eenkorn, rogge of spelt op de landen. Een nieuwe ontginningsgolf in de volle middeleeuwen zorgde voor het verdwijnen van de broekbossen in het beekdal. Zo kon in de omliggende gebieden heide ontstaan met plaatselijk stuifzandgebieden. In deze periode is het afwisselende landschap ontstaan, dat hier en daar nu nog in het beekdal zichtbaar is. Hierin komen broekbossen, heide, gras- en hooilanden terug;
- Aantrekkingskracht op de mens: Het beekdal van de Dommel is een langgerekt gebied waarin verschillende landschapstypen voorkomen. De afwisseling tussen broekbossen, heidelandschappen en graslanden waardoor verschillende vormen van leven konden worden gecombineerd. Men kon er eeuwenlang jagen, vissen, vee- en landbouwbedrijven. De beek faciliteerde in het produceren van onder andere olie, meel en pigment voor leer uit eikenschors;
- Waterhuishouding: de afzetting van zand in de Dommel bemoeilijkt de doorstroom van het water, waardoor het beekdal regelmatig overstroomde. Geleidelijk werden in de late middeleeuwen er vier watermolens gebouwd, die de Dommel konden stuwen. Dit waren van noord naar zuid de Molenvloed watermolen bij Valkenswaard, de Volmolen en Loondermolen bij Waalre, de Dommelse watermolen, en de Venbergsche Watermolen. Van de Venbergsche watermolen is bekend dat deze een slagrad op de Dommel heeft en voornamelijk werd gebruikt om graan, olie en schors te verwerken. Het stuwen door watermolens zorgde door de jaren heen voor geregelde overstromingen. Dit duurde tot laat in de negentiende eeuw, waarna het Waterschap is opgericht. Bij het rechttrekken van de beek kwam er ruimte vrij voor verdere ontginningen, welke later zijn teruggedraaid en de oorspronkelijke loop waar mogelijk is hersteld. Dit maakt dat het gebied vandaag de dag populair is voor allerlei vormen van recreatie.
- Restanten karakteristieke bebouwing: een aantal oude elementen zijn nog aanwezig of teruggebracht. De Volmolen bij Waalre is weer opnieuw opgebouwd en heeft een nieuwe functie gekregen als waterkrachtcentrale. Het kasteel uit dezelfde plaats, Kasteel Loon, is in 1867 grotendeels afgebroken en omgevormd tot boerderij: 'Het Kasteel'. Dit kasteel heeft een verband met de oude Grenspaal onder Achterste Brug: Grenspaal 182 de Graaf van Loon. Een deel van de oude kasteelgracht is nog aanwezig, en in het woonhuis van de boerderij zijn kelders met gemetselde tongewelven. Er is opgaand muurwerk te zien met natuurstenen vensterneggen en kruiskozijnen met gekoppelde ontlastende korfboogjes erboven. Deze komen uit de zestiende eeuw. In het interieur van het woonhuis zijn enige gesneden sleutelstukken en een schouw te vinden. In het noorden loopt het beekdal door een deel van de oude dorpskern van Dommelen.
- Samenhang: Akkercomplex Loonse Akkers (E8.012), Agnetendal (E8.010), Woeste gronden De Malpie (E8.004), Achterste Brug (E8.015) en Jonge ontginning De Plateaux (E8.001).

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble De Dommel:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.13.7.002	De Peeschoor	Doorgaande wegen	Voorde / Brug	Hoog
8.13.7.004	Geitenschoor	Doorgaande wegen	Voorde / Brug	Hoog
8.13.7.009	Venbergse brug	Doorgaande wegen	Voorde / Brug	Hoog
8.13.7.012	Steenen Brug	Doorgaande wegen	Voorde / Brug	Hoog
8.13.7.001	Schaftsebrug	Doorgaande wegen	Voorde / Brug	Hoog
8.16.2.002	Venbergse watermolen	Molens	watermolen	Rijksmonument
8.16.2.001	Watermolen Dommelen	Molens	watermolen	Rijksmonument
8.19.16.001	theehuis van Mevrouw Van Bes	Landgoederen	overig	Gemeentelijk monument
8.31.1.024	Molenhuis	Historische bouwkunst	Woonhuis	Gemeentelijk monument
8.31.2.043	Molenstraat 203 en 203a Valkenswaard	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.031	Molenstraat 204	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.032	Molenstraat 207	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.033	Molenstraat 209	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.9.001	Molenstraat 204	Historische bouwkunst	Varia	Zeer hoog
8.31.1.070	Bergstraat 5 Dommelen	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.7.004	Molenstraat 204	Historische bouwkunst	Schuur/bijgebouw	Zeer hoog
8.13.1.015	Dommelstraat	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Hoog
8.13.1.005	Dommelsedijk	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Hoog
8.13.1.021	Kromstraat - Weg naar Borkel	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Zeer hoog
8.13.1.018	Weg van Kluis naar Schaft en Dommelen	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Zeer hoog
8.13.1.010	Weg van de Venbergse Molen naar de Leenderbrug	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Hoog
8.14.1.048	Hoppenbrouwer - Rijtstraat	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.057	De Kaatse Bossen	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.059	Kromstraat-Deelshurk	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.064	Molenstraat	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.065	De Hoeve	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.2.005	Venbergse Molen	lokale wegen	voorde	Hoog
8.14.1.123-126	diversen	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.062	Deelshurk-Hoeve	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.146-208	diversen	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.215	Wegen Voorste Brug	Lokale wegen	lokale weg	Hoog

8.14.1.216	zandwegen bij Peedijk	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.218	Zandweg Dommel Schaft	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.221	Sportparkdreef	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.237	pad bij Maastrichterweg	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.239	Paden Malpie	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.239	Paden Malpie	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.240	pad bij Dommel	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.242	Loonderweg	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.257	Deelshurk pad	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.263	Molenstraat	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.269	Pad bij Hoeve	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.2.013	Schafterbrug	Lokale wegen	voorde	Hoog
8.14.2.015	Dommelse watermolen	Lokale wegen	voorde	Hoog
8.14.2.016	Loondermolen	Lokale wegen	voorde	Hoog
8.15.5.001	Boomgracht	Gegraven waterlopen	gracht	Zeer hoog
8.15.3.023	Vloetije	Gegraven waterlopen	sloot	Hoog
8.25.17.001	Boomgracht	Militair	landweer	Zeer hoog
1.23.7.001	Keersopdal bij Waalrese watermolen	Beemden	hooiland	Hoog
8.21.2.001	Valkenswaard, Nieuwe Velden	Oude akkers	Besloten akker	Redelijk hoog
8.21.3.012	Valkenswaard, Deelshurkse Akkers	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.2.025	Valkenswaard, Deelshurkse Akkers	Oude akkers	Besloten akker	Hoog
8.21.2.027	Valkenswaard, Steenbrugse Velden	Oude akkers	Besloten akker	Hoog
8.21.3.033	Valkenswaard, Deelshurkse Akkers	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.1.059	Valkenswaard, Kerkakkers	Oude akkers	Akkerwal	Hoog
8.21.2.070/ m72	Dommelen, Heike	Oude akkers	Besloten akker	Hoog
8.21.2.113	Schaft, Hoge Beemden	Oude akkers	Besloten akker	Hoog
8.21.2.117	Valkenswaard, Deelshurkse Akkers	Oude akkers	Besloten akker	Hoog
8.21.1.068	Houtwallen Deelshurk	Oude akkers	akkerwal	Redelijk hoog
8.25.3.001	Boerenschans bij Venbergse Molen	Militair	boerenschans	Hoog
8.25.10.004	Schietterrein gilde St Catharina Valkenswaard	Militair	schietveld/berg	Redelijk hoog
8.23.7.003	Dommeldal Zuid	Beemden	hooiland	Hoog
8.13.15.001	Laanbeplanting Dorpsstraat	Doorgaande wegen	Laanbeplanting	Hoog
8.11.3.004	Dommeldal, Putten, Horsten	Restbossen	oude boskernen	Hoog
8.11.3.005	Dommeldal, Biestven, malpie	Restbossen	oude boskernen	Hoog
8.11.3.006	Dommeldal, De Malpie	Restbossen	oude boskernen	Hoog
8.11.3.009	Molenvan, Venbergen	Restbossen	oude boskernen	Middelhoog
8.11.3.010	Deelshurk, Dommelen	Restbossen	oude boskernen	Middelhoog
8.11.2.279	De Malpie	Restbossen	ecologisch oud bos	Hoog
8.11.2.285	Dommel / Putten	Restbossen	ecologisch oud bos	Hoog
8.11.2.286	Dommel / Horsten	Restbossen	ecologisch oud bos	Hoog

8.11.2.287	Dommel / Malpie / Biestven	Restbossen	ecologisch oud bos	Hoog
8.11.2.288	Dommel / De Malpie	Restbossen	ecologisch oud bos	Hoog
8.11.1.007t/ m174	restbos	Restbossen	restbos	Hoog
8.9.3.407	Schophorsche Heide	Hei	Hei in 1930	Hoog
8.9.3.428	Malpiebergsche Heide	Hei	Hei in 1930	Hoog
8.9.2.837	Venbergsche Heide	Hei	Hei in 1900	Hoog
8.9.2.845- 846	Malpiebergsche Heide	Hei	Hei in 1900	Hoog
8.9.1.013	Malpiebergsche Heide	Hei	Hei in 1840	Hoog
8.9.1.015	Borkelsche Heide	Hei	Hei in 1840	Hoog
8.9.1.019	Venbergsche Heide	Hei	Hei in 1840	Hoog
8.20.4.001t/ m168	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.20.3.067t/ m243	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.2.003t/ m146	bos	Bosbouw	1750-1850	Hoog
8.19.12.002	Tuin bij theehuis Molenstraat 210	Landgoederen	tuin	Hoog
8.26.15.003	Sint Martinuskerkhof en pastorietaan Dommelen	Kerkelijk	religieus groen	Zeer hoog
8.26.15.002	Pastorietaan Dorpsstraat 72, Borkel	Kerkelijk	religieus groen	Zeer hoog
8.27.1.215- 288	bomen	Meubilair	xx bijzondere boom	Hoog
8.17.4.006	Deelshurk	Gehuchten	Klein gehucht	Hoog
8.17.2.002	Dommelen	Gehuchten	Klein dorp	Hoog
8.17.6.003	Venbergse molen	Gehuchten	Verspreid aan de straat	Hoog
8.17.4.005	Kromstraat	Gehuchten	Klein gehucht	Hoog
8.16.6.001	Molenbiotoop St. Antonius Abt	Molens	molenbiotoop	Zeer hoog
10.16.8.001	Dommelsche Watermolen	Molens	molenwiel	Zeer hoog
8.16.8.002	Venbergse Watermolen	Molens	molenwiel	Zeer hoog
8.16.9.002	Venbergse watermolen	Molens	molenvloed	hoog
8.16.6.002	Venbergse watermolen	Molens	molenbiotoop	Zeer hoog

Het Dommeldal bij het Heike, helemaal in het noorden van de gemeente en hieronder helemaal in het zuiden bij de Achterste Brug (Google Maps, foto Joop 2017 en D. Dings 2022).

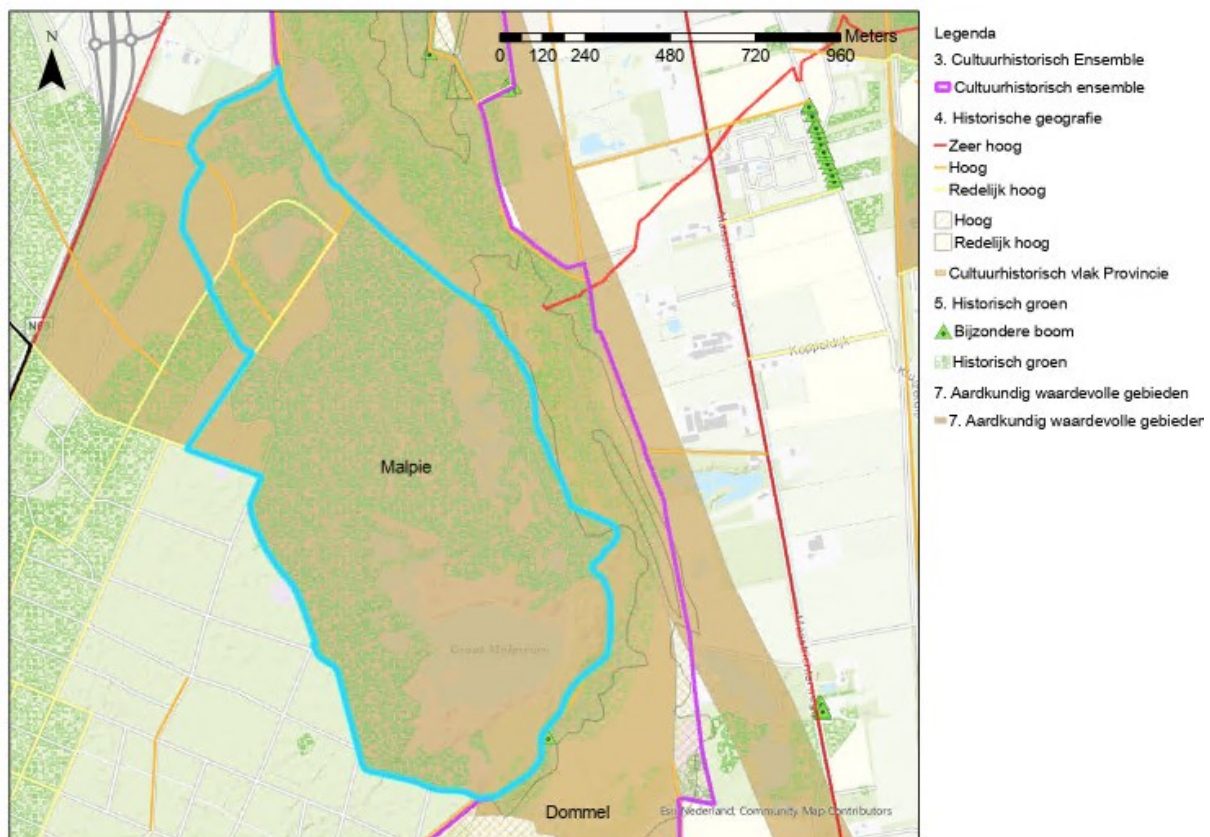

E8.004 De Malpie

Cultuurhistorisch vlak van provinciaal belang, CHW-code DO33

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde en zeer hoge historische groenwaarde.

De Malpie is een heiderestant met een groot aantal vennen. Het gebied kent een afwisselend landschap van bossen, vennen, heide, zandverstuivingen en de Malpiebeemden in het Dommeldal. De Malpie is uniek vanwege haar natuurwaarden. De aanwezigheid van vochtige heide in combinatie met droge heide en stuifzand. Hier vinden we de zeldzame vlindersoort het gentiaanblauwtje. Op plaatsen waar de heide in aanraking komt met kalkrijk grondwater ontstaan vochtige heischrale graslanden met o.a. heidekartelblad, gewone vleugeltjesbloem en blauwe zegge. De beheerders zetten voormalige graslandpercelen om naar veldrug-graslanden, waarop duizendknoopfonteinkruid, moerashertshooi en klein bronkruid groeien. Belangrijke trekpleisters zijn de vaarvennen en het Groot Malpieveen.⁷

Het cultuurhistorisch ensemble De Malpie op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Woeste gronden de Malpie is een heidegebied met een groot aantal vennen, o.a. Groot Malpieveen en de Vaarvennen. De Malpie grenst in het westen direct aan de Schopschoorsche en Malpiebergsche heide. In het noorden ligt Deelshurk en in het zuiden Borkel en Schaft. Langs de complete oostgrens volgt dit gebied het Beekdal van de Dommel. Kenmerkend voor dit gebied zijn delen met gefixeerd stuifzand, de vennen met nat grasland en de open heide.

Vanaf de vroege middeleeuwen werd het loofbos dat hier natuurlijk voorkwam, gekapt. Hierdoor ontstond in de loop van de eeuwen en steeds uitgestrekter heidegebied. Op de heide werden plaggen gestoken voor nabijgelegen akkers, dit had verstuivingen tot gevolg. In de lagere delen bevonden zich de Malpie Beemden, gelegen achter de Malpieberg, met natte grasland.

⁷ Verbeek 2023, 206-209.

Omstreeks 1940 werd besloten om de Malpiebergsche Heide te ontginnen en het gebied in te zetten voor de productie van naaldbomen, die nodig waren voor de mijnbouw. De naaldbossen zorgden ervoor dat het stuifzand van de heide werd gefixeerd. Daarnaast werd het Waschven ingericht als visvijver, waarna het omgedoopt werd tot het Pastoorsven. Aan de noordelijke randen van het gebied liggen vandaag de dag nog restanten van productiebossen van naalddhout. Jongere ontginningen van rond 1950 zijn grootschaliger en hebben rechte percelen. Nadat het beheer van de Malpie tijdens de laatste kwart van de twintigste eeuw in handen kwam van Natuurmonumenten, is het landschap gevarieerder geworden. Thans wisselen beemden, broekbossen en rietlanden elkaar af.

Materiële patronen, structuren en objecten:

- afwisselend reliëf met veenweide gebieden en heide;
- natte graslanden;
- voormalige visvijver het Pastoorsven;
- vennen: Groot Malpieven, Vaarvennen.
- zandwegen daterend uit omstreeks 1960-1970;
- de Luikerweg, N69, verhard in 1780;
- het gebied grenst aan de oostzijde aan de Dommel;
- zichtrelatie vanuit de heide, over het Groot Malpieven naar de Malpieberg.

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- het Klein Malpieven ten zuiden van het Groot Malpieven;
- voormalige functie van het Pastoorsven als ven waar schapen werden gewassen. Dit was vroeger het Waschven.

Het Pastoorsven op de Malpie (Google Maps, foto F. Pepper 2022).

Morfologische essentie

- Het kappen van bos en het ontstaan van de heide in de middeleeuwen.
- Tijdens de volle middeleeuwen werden bouwlanden aangelegd achter de Malpieberg, waarvoor heideplaggen moesten worden gestoken. In de gebieden die nog niet geplagd waren, kon vee grazen. Door overbegrazing en steken van plaggen ontstond stuifzand.

- De Luikerweg vormde een verbinding tussen 's-Hertogenbosch en Luik en was een van de eerste wegen in Nederland die in de achttiende eeuw werd verhard.
- De jonge ontginning van de heide in de eerste helft van de twintigste eeuw om naaldbossen te planten, zorgde voor fixatie van stuifzand. In dezelfde periode werd het Waschven omgedoopt tot Pastoorsven en veranderde deze van functie. Waar in het verleden de schapen werden gewassen, kon men hier nu gebruik maken van het ven om te vissen.
- Door actief en bewust natuurbeheer door Natuurmonumenten is het gebied nu een afwisseling van rietlandschappen, broekbossen heidevelden en veenweiden.

Semantische essentie

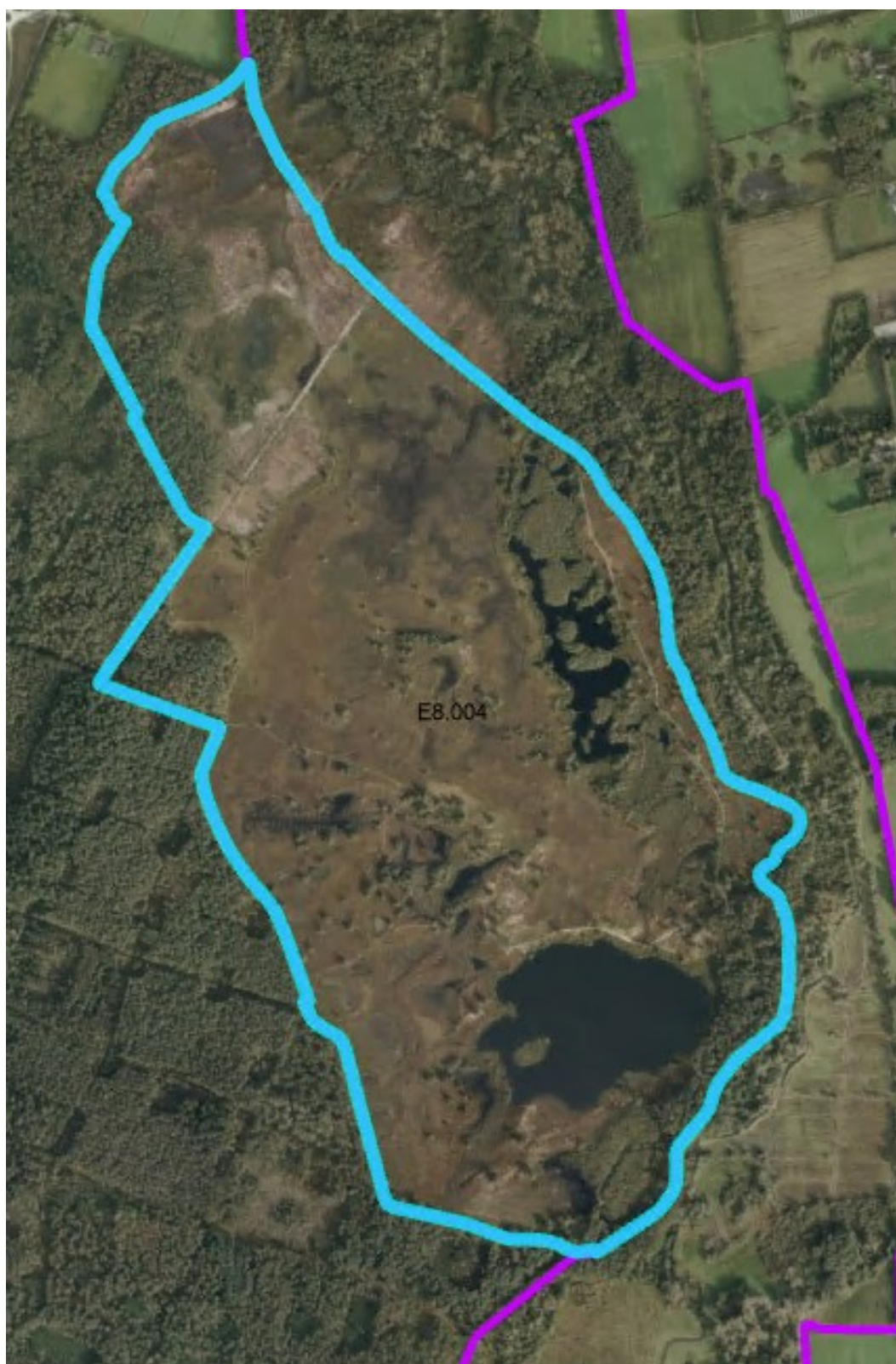
- Naamgeving: Malpie kan worden afgeleid uit het Middeleeuwse woord 'maal' wat de markering van een grens aanduidt, zoals grenspaal of grenssteen. Pee kan in dezelfde periode staan voor 'zandrug' maar ook 'pad'. Samen wordt er wellicht verwezen naar een zandweg die richting de grenspaal 'Graaf van Loon' liep. Tijdens de Franse bezetting komt 'Mal Pays' voor, wat kan worden herleid tot 'slecht land'. Vermoedelijk heeft dit relatie met de latere term 'woeste gronden' en wordt de onbegaanbaarheid van het gebied geduid;
- Gebruik: Eeuwenlang is dit gebied gebruikt voor het weiden van vee en het steken van heideplaggen. In de eerste helft van de 20e eeuw werden er naaldbossen aangeplant voor de werkverschaffing en de mijnbouw. In de laatste kwart van dezelfde eeuw werd het gebied aangekocht door Natuurmonumenten, waardoor het landschap weer terug is gebracht naar natte graslanden, veenweide en heide.
- Infrastructuur: De Luikerweg vormt een van de eerste verharde wegen van Nederland en dateert uit de 18e eeuw. Dit is thans de Luikerweg of N69.
- Samenhang: het gebied hangt samen met Achterste Brug (E8.015) en Beekdal van de Dommel (E8.003).

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble De Malpie:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.14.1.173t/m239	Zandpaden Malpie	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.20.4.107	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.20.3.200	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.3.202	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog

Heidelandschap op de Malpie (foto Wappie, Komoot.nl).

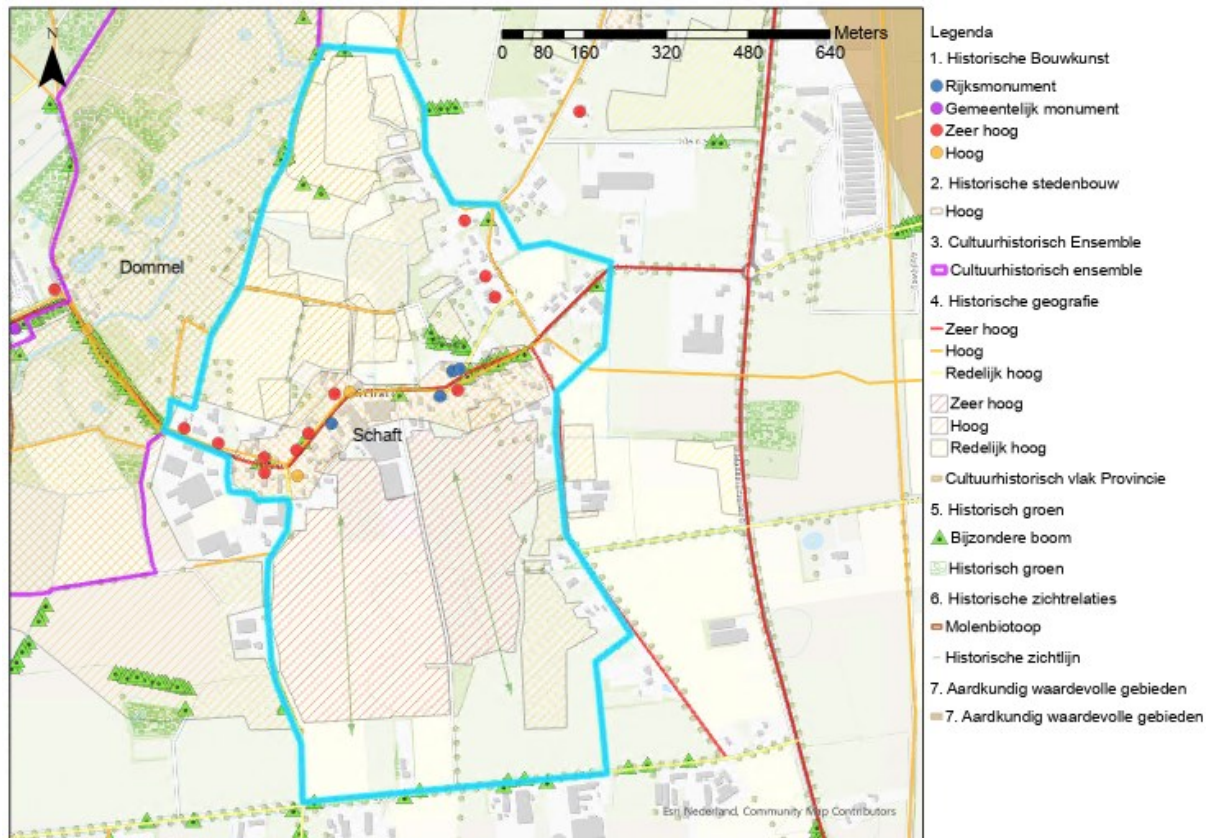

De Malpie op een luchtfoto van 2024.

E8.005 Schaft

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

Het gehucht Schaft is vermoedelijk pas eind 14e eeuw ontstaan. Naast de dorpskern van Schaft bestond dit gehucht uit Klein Schaft en het Potterseind. In Schaft leefden niet alleen boeren, maar ook Teuten. De jaarlijkse kermis heette de Teutenkermis: hier werd de terugkeer van deze reizende handelslieden gevierd.

Het cultuurhistorisch ensemble Schaft op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Buurtschap met lintbebouwingen en rudimenten van driehoekige pleinen. De structuur dateert grotendeels uit de Late Middeleeuwen (1250-1500), toen de oudtijds verspreide bewoning zich verplaatste naar de randen van de akkercomplexen en oude alleen gelegen hoeven of "einzelhöfe" werden opgesplitst en uitgroeiden tot buurtschappen. Het bebouwingsbeeld met overwegend langgevelboerderijen dateert met name uit de periode 1750-1950 en is nog niet aangetast door nieuwbouwwijken. Monumentale gebouwen zijn enkele langgevelboerderijen uit de 18e eeuw. Kenmerkend is verder de klinkerbestrating. Het buurtschap kent een samenhang met het Dommeldal. Aan de zuidzijde kent het buurtschap nog een zichtrelatie met een oude akker met een esdek.

Materiële patronen, structuren en objecten:

- Het nog intact aanwezige open akkercomplex van de Schaftse Akker
- Zichtlijnen over de open akker vanaf de Peeldijk naar het historische lint van Schaft.
- Ten noorden van Schaft overgang naar het Dommeldal met daar meer besloten akkers.
- Het wegen patroon komt nog grotendeels overeen met dat van 1830.
- Mariakapelleke aan de Dorpsstraat.
- Oude route Dorpsstraat
- Schaft als historisch lint.
- Potterseind als historische huizengroep.

- Rijksmonument nr. 36875 Dorpsstraat 112 te Schaft: boerderij uit 1771 van het Kempisch langgeveltype met L-vormige plattegrond.
- Rijksmonument nr. 41951 Dorpsstraat 128/128a te Schaft: boerderij van het Kempische langgeveltype. Jaarstenen 1778.
- Rijksmonument nr. 41952 Schafterdijk 40 te Schaft: 'De Drij Koningen' is een boerderij van het Kempische langgeveltype uit 1745. Op het terrein staat ook een gerestaureerde karschop met rieten schilddak en er staan enkele oudere lindebomen.
- Aan de Dorpsstraat en het Poterseind meerdere boerderijen van zeer hoge cultuurhistorische waarde, waaronder Dorpsstraat 130.

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- Het Achterste Ven
- Kapel en begraafplaats aan de Dorpsstraat
- Schuurkerk aan de Dorpsstraat

Zicht vanaf de Peedijk richting Schaft over de open akker (Google streetview 2025).

Morfologische essentie

- Het agrarische gebruik van het gebied en ontstaan van de zandwegen over de akkercomplexen in de volle middeleeuwen.
- Het verplaatsen van de voordien verspreide bevolking en het ontstaan van gehucht Schaft en Poterseind langs de oude doorgaande routes en aan de randen van de akkers op de overgang van de volle naar de late middeleeuwen.
- Het ophogen van het akkercomplex met pluggen waardoor het onderliggende kleinschaliger reliëf grotendeels werd afgedekt en een kunstmatige bodem, het plaggendek, is ontstaan. Het akkercomplex ten zuiden van Schaft was niet omheind met heggen of houtwallen in tegenstelling tot de besloten akkers ten noorden van Schaft, en kenmerken zich door openheid. De besloten akkers bestonden veelal uit kleinschalige percelen die met de nodige houtwallen waren omgeven, al zijn deze grotendeels verloren gegaan rond 1950.
- De laanbeplanting van de wegen in Schaft, daterend uit de periode 1880-1920.

Semantische essentie

- De naam Schaft is afkomstig van het oud-Germaanse woord Scaft, dat schacht, steng of staak betekent. Het toponiem staak is op meerdere plekken in deze regio terug te vinden waaronder in het toponiem stakenburg. Het woord staak verwijst naar de aanwezigheid van een grenspaal waar Schaft de grens was tussen het Hertogdom Brabant en het Graafschap Loon. Dat het woord Schaft van watriscafo is afgeleid is hoogst onwaarschijnlijk omdat de aanwezigheid van een watermolen op Schaft nooit is aangetoond. Tevens is een Romeaanse afleiding erg onwaarschijnlijk omdat Schaft pas na de 13e eeuw is ontstaan hierdoor betreft het dus een Germaanse afleiding.

- De St. Petrus Banden-kapel van Schaft werd gesticht tussen 1500 en 1520 en werd door de pastoor van Borkel bediend. St. Petrus-Banden verwijst naar de beproevingen van Petrus tijdens zijn verblijf in gevangenis te Jeruzalem. Een engel zou hem tijdens de nacht van zijn boeien (zijn banden) bevrijd hebben zodat hij kon vluchten.
- Tussen de woningen Dorpsstraat 89 en 91 loopt naast het veldkapelletje een pad. Dit pad vormde eertijds de toegang naar de kapel die in 1816 werd gesloopt. Daar tegenover, aan de zuidzijde van de Dorpsstraat, stond de schuurkerk die dienst bleef doen tot de ingebruikneming van de nieuwe kerk in 1845.
- Tot 1770 werden de overledenen van Schaft naar Valkenswaard gebracht om daar te worden begraven. Vanaf 1770 kreeg Schaft echter toestemming om in hun dorp bij de kapel de doden te mogen begraven.
- Het Mariakapelleke op de Schaft staat op de plek waar vroeger de ingang van het kerkhof van Schaft was. Net als het kapelleke van Borkel werd deze in 1951 gebouwd om een angstige belofte uit de bevrijdingstijd aan het eind van WO II in te lossen.
- De Dorpsstraat maakte deel uit van de middeleeuwse verkeersroute Antwerpen – Turnhoutervoorde – Eersel – Kattenrijt – Roermond. De weg komt binnen bij de Beekbrug en gaat via Borkel, en Schaft wat slingerend oostwaarts om bij de Kattenrijt de gemeente weer te verlaten.
- Het Poterseind bestond in 1830 uit 8 boerderijen aan het westzijde van het vervolg van de dorpsstraat van Schaft.
- De boerderij 'De Drij Koningen', ook wel AVW naar Adriaan Verweijen (1763-1837), een belangrijke teut, aan de Schafterdijk 40 is een zichtbare herinnering aan deze teuten.

Boerderij aan de Dorpsstraat 112 (juli 2011).

Boerderij aan de Dorpsstraat 130 in Borkel en Schaft.

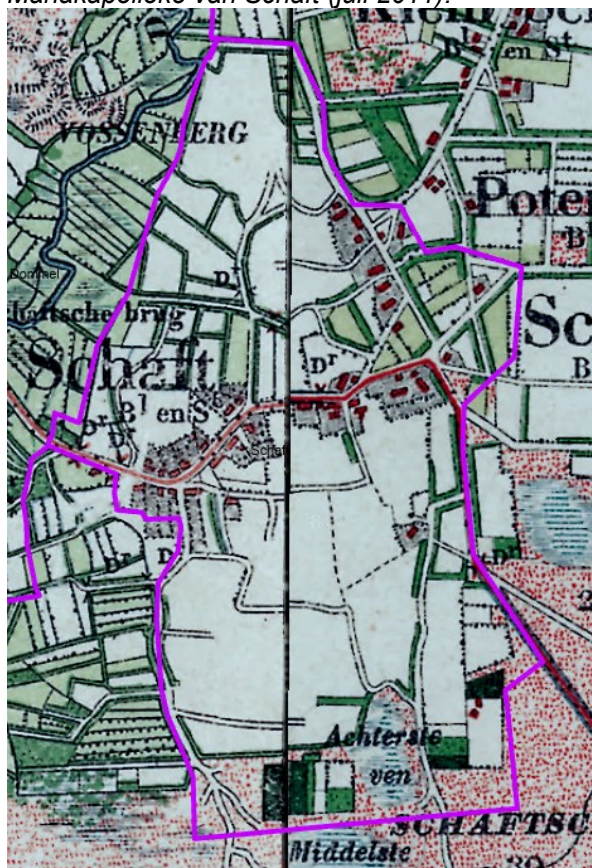
De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Schaft:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.26.7.002	Het Mariakapelleke van de Schaft	Kerkelijk	kapelleke	Hoog
8.31.2.006	Dorpsstraat 128/128a Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Rijksmonum ent
8.31.2.002	Schafterdijk 40 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Rijksmonum ent
8.31.2.005	Dorpsstraat 112 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Rijksmonum ent
8.31.2.009	Schafterdijk 34 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.010	Dorpsstraat 85 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.013	Dorpsstraat 102-102a Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Hoog
8.31.2.049	Dorpsstraat 77 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.040	Schaftersdijk 36	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.1.079	Dorpsstraat 98	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.080	Dorpsstraat 75	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.081	Dorpsstraat 73-73a	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.2.041	Poterseind 7	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.044	Dorpsstraat 130	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.062	Dorpsstraat 89	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.063	Dorpsstraat 83	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.7.005	Schafterdijk 40	Historische bouwkunst	Schuur/bijgebo uw	Rijksmonum ent
8.13.1.008	De Schafterekker	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Hoog
8.14.1.013	Schafterdijk	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.014	Schafterdijk	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.015	Poterseind	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.117	Grensweg	lokale wegen	lokale weg	zeer hoog
8.14.1.209	Zandpad	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.210	Zandpad	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.126	Schafterdijk	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.226	De Schafterekker	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.216	zandwegen bij Peedijk	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.21.3.002	Schaft, De Schaftse Akker	Oude akkers	Open akker	Zeer hoog
8.21.3.024	Schaft, Het Huur Eind	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.3.025	Schaft, De Polder	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.3.029	Schaft, De Polder	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.3.031	Schaft, Het Huur Eind	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.20.4.135	bos	Bosbouw	1900-1930	

8.20.3.130-133	bos	Bosbouw	1850-1900	
8.20.2.152	bos	Bosbouw	1750-1850	
8.27.1.233-288	bomen	Meubilair	bijzondere boom	Hoog
8.17.2.001	Schaft	Gehuchten	Klein dorp	Hoog
8.17.5.007	Poterseind	Gehuchten	Huizengroep	Hoog
8.19.10.003 en 004	Zichtlijn Schaftse open akker	Landgoederen	zichtlijn	Hoog

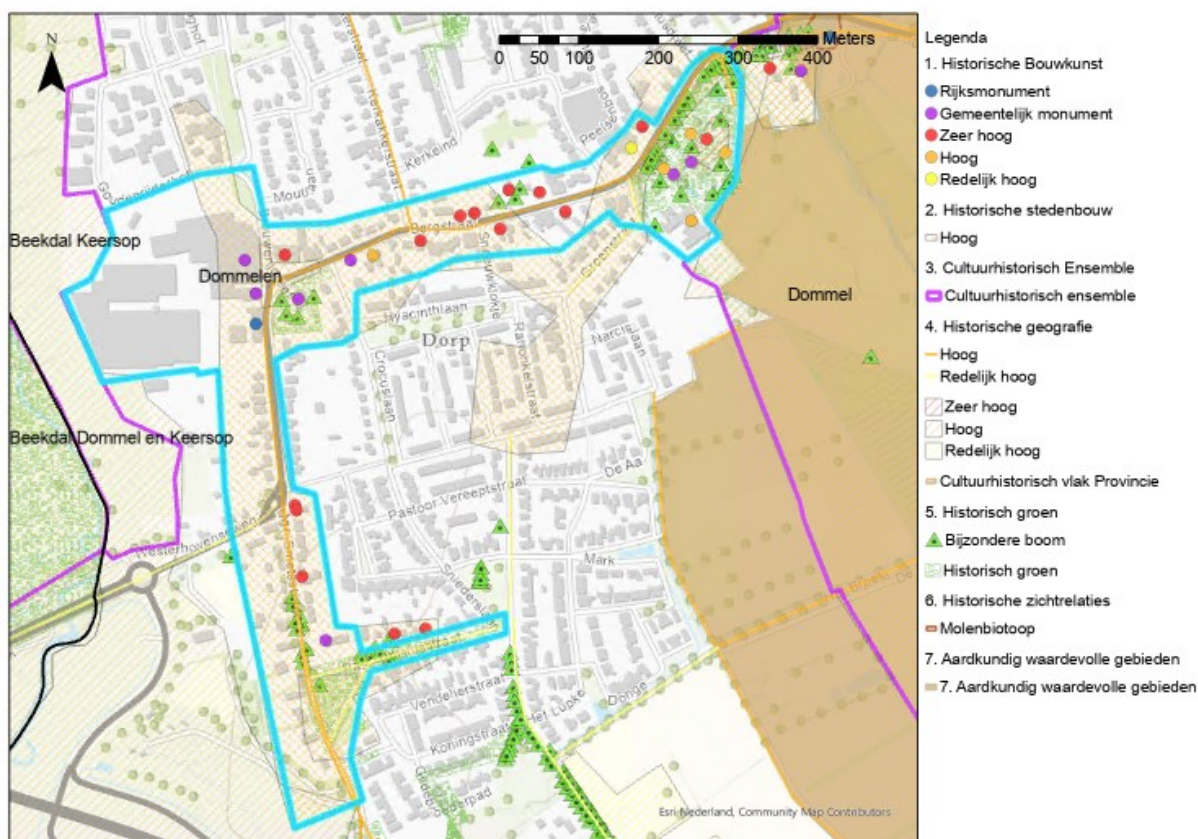
Mariakapelleke van Schaft (juli 2011).

Het ensemble Schaft op de Bonnekaart van 1900 en rechts op de luchtfoto van 2024. Rond 1900 zijn de open en besloten akkers nog goed te herkennen aan de al dan niet aanwezige perceelrandbegroeiingen.

E8.006 Oude dorpskern Dommelen

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

Het cultuurhistorisch ensemble dorpskern Dommelen op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Oude dorpskern met lintbebouwingen en een driehoekig plein. De structuur dateert grotendeels uit de Late Middeleeuwen (1250-1500), toen de oudtijds verspreide bewoning zich verplaatste naar de randen van de akkercomplexen en oude alleen gelegen hoeven of "einzelhöfe" werden opgesplitst en uitgroeiden tot buurtschappen. De huidige kern van Dommelen is ontstaan uit de vroegere buurtschappen Berg, Groenstraat en Hei. Het centrum van Dommelen, met de kerk, lag in de Middeleeuwen in de Kerkakkers, ter hoogte van de huidige kruising Kerkakkerstraat-Helenadal. De kerk werd in 1882-1883 verplaatst van de Kerkakkers naar de Groenstraat. Dommelen maakte vanaf 1203 deel uit van het Hertogdom Brabant en stond voor die tijd onder gezag van de Hertog van Gelre.

Het bebouwingsbeeld, met overwegend eenlaags bebouwing, waaronder (verbouwde) langgevelboerderijen, dateert met name uit de periode 1850-1950. Monumentale gebouwen zijn onder meer de R.K. kerk van de H. Martinus (1882-1883), de Dommelse watermolen, een dubbele onderslagmolen (17e eeuw en jonger, molenaarshuis uit 1843), het voormalige raadhuis (1918), villa De Berg (1925), De Oranjeboom en De Dommelsche bierbrouwerij (1870 en jonger). Oude bomen in het processiepark bij de kerk, in de tuin bij villa De Berg en op en bij het driehoekig plein aan de Pastoor Bolsiusstraat. Bos, houtwallen en overige beplanting in een beekdal. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, zwarte els, es, populier, wilde lijsterbes, vogelkers, hulst en zwarte bes. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1870-1920, maar is deels ook jonger.

De oude dorpskern kent aan de oostzijde een samenhang met het Dommeldal (E8.003) en aan de westzijde met het beekdal van de Keersop (E8.013).

Materiële patronen, structuren en objecten:

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Dommelen:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.24.5.009	Raadhuis Dommelen	Bestuurlijk	raadhuis	Gemeentelijk monument
8.26.1.016	Tweede parochiekerk van Dommelen Bergstraat 15	Kerkelijk	kerk	Gemeentelijk monument
8.26.13.005	R.K. Pastorie Bergstraat 17	Kerkelijk	pastorie	Gemeentelijk monument
8.26.2.004	Begraafplaats Sint Martinuskerkhof Dommelen	Kerkelijk	begraafplaats	Zeer hoog
8.26.5.005	Heilig Hartbeeld te Dommelen		heiligenbeeld	Hoog
8.26.3.002	Calvarieberg Dommelen	Kerkelijk	calvarieberg	Hoog
8.26.5.006	Beelden pastorietaan St. Martinuspark	Kerkelijk	heiligenbeeld	Hoog
8.27.22.002	Dommelstroom café	Meubilair	hotel/restaurant	Zeer hoog
8.27.9.024	Martinusschool	Meubilair	school	Hoog
8.27.9.026	Martinusschool, Bergstraat 67-69	Meubilair	school	Hoog
8.27.7.001	Dommelen	Meubilair	pomp	Redelijk hoog
8.27.9.027	Martinusschool, Brouwerijplein 85-86	Meubilair	school	Zeer hoog
8.29.2.002	Brouwerij Dommelsch Dommelen	Industrieel	brouwerij	Gemeentelijk monument
8.29.2.001	De Oranjeboom Westerhovenseweg 2	Industrieel	brouwerij	Rijksmonument
8.29.3.004	Brouwerijplein 88 Dommelen	Industrieel	Directeurswoning	Gemeentelijk monument
8.31.1.006	Bergstraat 57;59 Dommelen	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.3.002	Bergstraat 52 Dommelen	Historische bouwkunst	Villa	Zeer hoog
8.31.2.050	Bergstraat 58 Dommelen	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.003	Mgr. Smetsstraat 29	Historische bouwkunst	Boerderij	Gemeentelijk monument
8.31.1.071	Bergstraat 31	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.073	Bergstraat 41	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.074	Bergstraat 54	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.077	Bergstraat 60	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.078	Mgr. Smetsstraat 1 en 3	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.078	Mgr. Smetsstraat 1 en 3	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.2.016	Mgr. Smetsstraat 15	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.3.019	fabrikantenvilla Brouwerijplein 84	Historische bouwkunst	Villa	Gemeentelijk monument
1.14.1.105	Loveren	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.036	Kerkakkerstraat	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.249	Groenstraat	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.253	Pas bij Past. Bolsiusstraat	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.252	Mgr. Smetsstraat	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.261	Past. Bolsiusstraat	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.13.9.008	Dommelen-Weitens	Doorgaande wegen	plein	Hoog

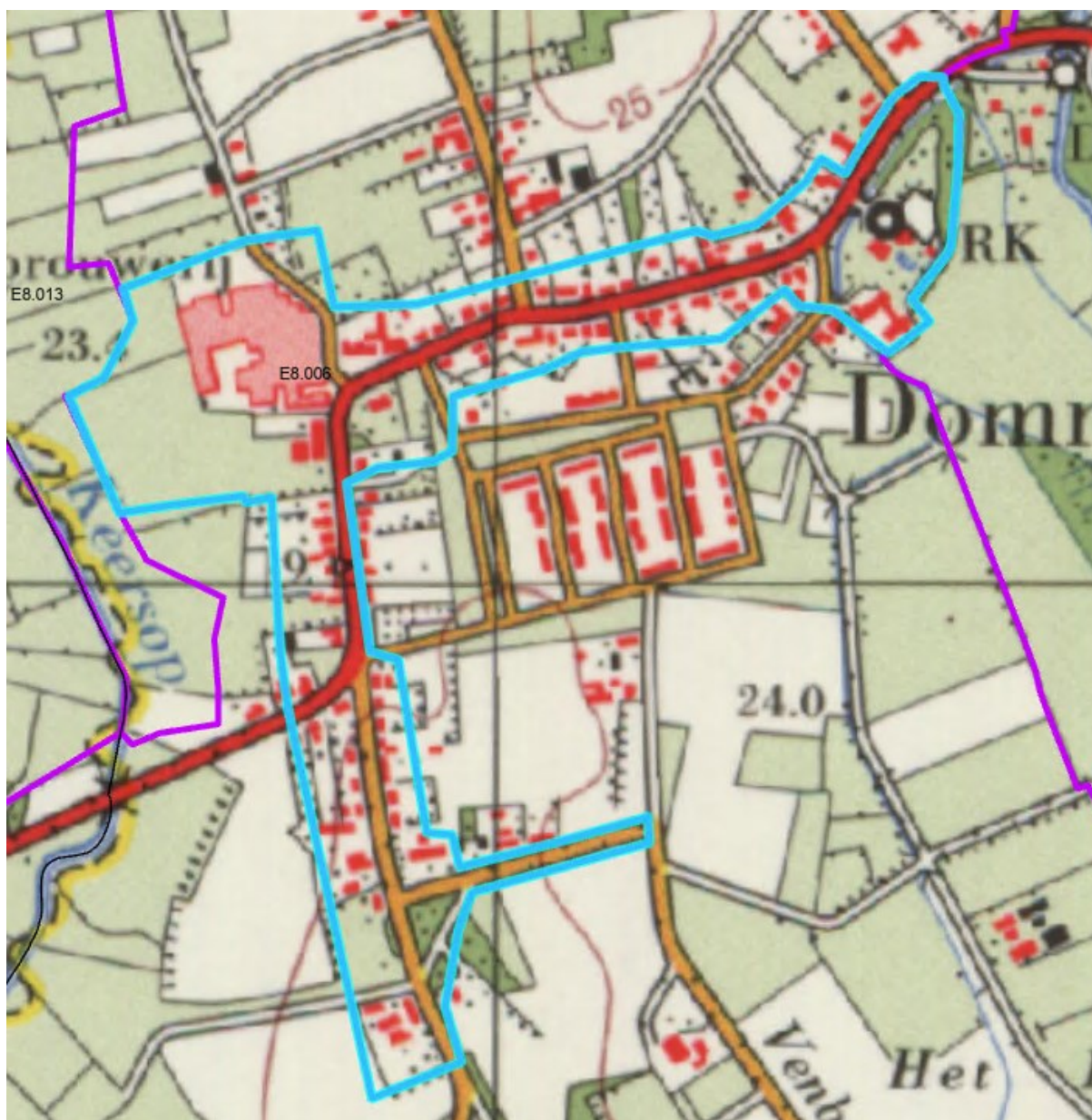
8.13.8.009	Dommelen	Doorgaande wegen	plein	Hoog
8.26.2.004	Begraafplaats St. Martinus Dommelen	Kerkelijk	begraafplaats	Zeer hoog
8.13.15.002	Bos en wegbeplanting Pastoor Bolsiusstraat e.o	Doorgaande wegen	Laanbeplanting	Hoog
8.19.12.001	Tuin Brouwerijplein Dommelen	Landgoederen	tuin	Hoog
8.27.1.218-265	bomen	Meubilair	bijzondere boom	Hoog

Lintbebouwing in de dorpskern van Dommelen (foto ODZOB 2018).

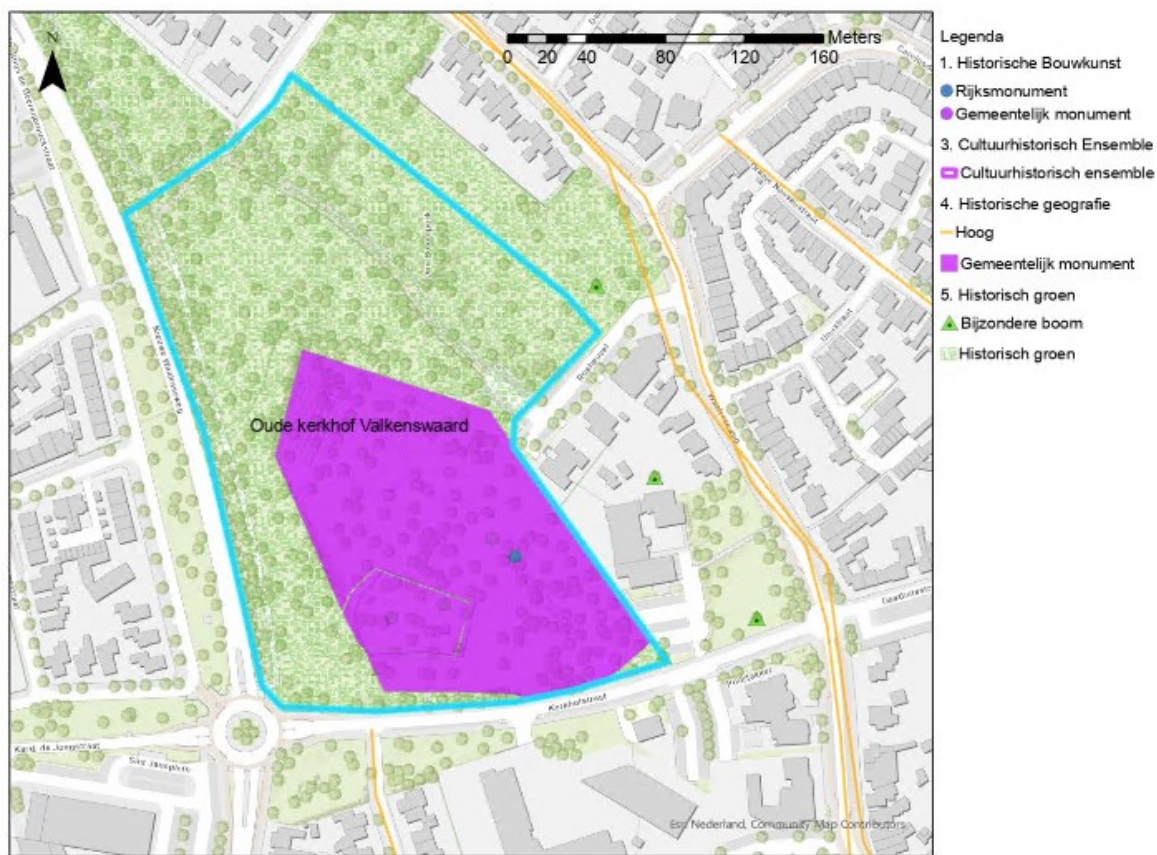
Luchtfoto van de Dommelsche bierbrouwerij in 1998 (foto beeldbank Weerderheem).

Het cultuurhistorisch ensemble dorpskern Dommelen op de topografische kaart van 1980.

E8.007 Oud Kerkhof Valkenswaard⁸

Ensemble met een hoge historische groen en cultuurhistorische waarde.

Het cultuurhistorisch ensemble Oud Kerkhof Valkenswaard op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

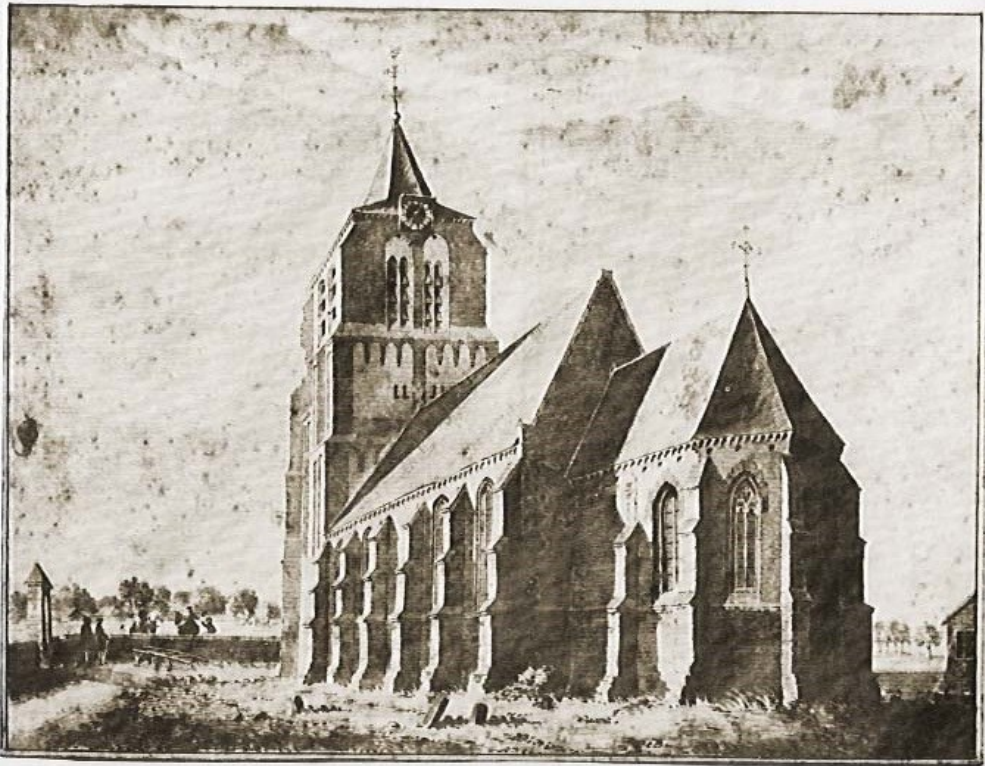
Op het oude kerkhof werd begraven tot 1975, lang nadat in 1929 de St. Nicolaaskerk op de Markt al in gebruik was.

In 1497 wordt door de kerkmeesters grond aangekocht nabij de Roshoevel voor de bouw van een nieuwe kerk in de stijl van de Kempische gotiek. In 1500 werd zij ingewijd en vanaf dat jaar werden hier ook de doden begraven. Straalsgewijs moeten de oude verbindingen hebben gelopen van de kerk naar de gehuchten. Opmerkelijk is in dit verband de aanduiding Lijckwech, zoals de Beemdstraat in 1606 wordt genoemd en zoals die ook op de Zeelberg voorkomt.

Het was een eenvoudige één-beukige dorpskerk met een totale lengte van ca. 39m. Het schip telde vijf traveeën en werd aan de oost-zijde afgesloten met een koor dat uit twee traveeën bestond en dat was voorzien van een driesijdige koorsluiting. Naar alle waarschijnlijkheid had het schip geen stenen overwelfing maar een houten kap met een houten tongewelf. Het koor kan ook op die wijze zijn overdekt, maar hier zou ook een gemetseld gewelf toegepast kunnen zijn. Aan de westzijde bevond zich een uit vier geledingen opgebouwde toren die werd bekroond door een betrekkelijk lage, geknikte spits volgens het model dat zo karakteristiek is voor de kempische gotiek. Aan de zuidoostzijde werd hij geflankeerd door een over de onderste drie geledingen doorlopende traptoren. Die opbouw in vier geledingen is toch wel opmerkelijk want de meeste vergelijkbare torens hebben slechts drie geledingen. De toren had daarmee een voor die tijd relatief weelderige uitstraling. Het gebouw is waarschijnlijk in twee fasen gebouwd, eerst het koor en het schip en daarna pas de toren.

⁸ <https://www.dodenakkers.nl/noord-brabant/valkenswaard-het-oude-kerkhof.html>;
<https://www.opdenrosheuvel.nl/wordpress/begraafplaatsen-in-valkenswaard/de-oude-begraafplaats/>

Zoals overal gebruikelijk werd niet alleen rond de kerk, maar ook in het gebouw zelf begraven. Omdat het begraafrecht in de kerk veel hoger was dan buiten op het kerkhof waren het de meer welgestelden die in de kerk hun laatste rustplaats vonden. Verder was er dan nog het verschil tussen het schip van de kerk en het koor. Het is een bekend gegeven dat er daarom in de kerken een weeige lijkenlucht hing waarbij de geur van wierook ook als 'luchtverfrisser' moest dienen.

De schets van De Beyer uit 1738 (bron OpdenRosheuvel.nl).

De instandhouding van de kerk en haar bediening werd in de middeleeuwen betaald uit de zogenaamde 'tienden'. Daaronder verstond men een soort belasting ter grootte van een tiende van de opbrengst van het land. Een groot deel van die tienden werd binnen de heerlijkheid Waalre-Valkenswaard geheven door de abt van Echternach. Op de abdij rustte bijgevolg de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de kerk. Als de abt erin slaagde de kosten lager te houden dan zijn inkomsten uit de tienden, dan was dat natuurlijk prettig voor de financiën van de abdij; met andere woorden: de abt probeerde de kosten zo veel mogelijk te drukken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er in 1555 een geschil aan de orde was over het onderhoud der kerken tussen de kerkmeesters van Waalre en Valkenswaard aan de ene zijde en de abt van Echternach aan de andere zijde. Ook tijdens de Generaliteitsperiode deed zich de merkwaardige situatie voor dat de Abdij van Echternach het onderhoud moest verzorgen van de kerk die in protestantse handen was.

Na de Vrede van Munster die in 1648 een einde maakte aan de Tachtigjarige Oorlog werden alle kerkelijke bezittingen verbeurd verklaard. De kerk werd toegewezen aan de Nederduitsch Gereformeerde Kerk die tot bevoorrechte staatsgodsdienst werd verklaard. Tijdens de periode waarin de kerk toegewezen was aan de protestanten, een numeriek overigens kleine minderheid, werd het kerkhof als openbare begraafplaats gebruikt waar dus ook de katholieken ter aarde werden besteld. (± 1650 – 1804) Daarbij gold als voorschrift: vier palmen aarde over de kist en geen kruis, noch op het graf, noch op de zwarte rouwdoek die de kist bedekte.

Voor een graf op het kerkhof was men 20 stuivers verschuldigd. Voor kinderen gold een tarief van 'half geld'. Naar oud gebruik kon er ook in de kerk worden begraven maar hier werd wel verschil gemaakt. Gereformeerden waren vrijgesteld van begrafenisrecht terwijl katholieken voor een graf in het koor 6 gulden en voor een graf in het schip 4 gulden verschuldigd waren aan de predikant. De koster was daar ook goed mee, want voor een graf in het koor kreeg hij ook nog eens 2 gulden en

voor een graf in de kerk 1 gulden en 10 stuivers. Het waren met name de rijke valkeniers die zich een graf in de kerk konden veroorloven. Het dagelijks beheer en de administratie van het kerkhof waren doorgaans de taak van de protestantse koster, een functie die vaak was gecombineerd met die van schoolmeester. Zo ook in Valkenswaard. Dat verklaart ook dat in de 18e eeuw het schooltje van Valkenswaard op het kerkhof stond. Op de tekening van Jan de Beyer zien we nog net in de uiterste hoek rechtsonder een fragment daarvan. Voor de jeugd was het kerkhof dus ook de speelplaats!

In 1798 kwam de kerk weer in katholieke handen. Het gebouw verkeerde in een bouwkundig slechte toestand. De toren en het omringende erf kwamen in handen van de burgerlijke gemeente en het kerkhof hield zodoende zijn algemeen karakter. In Frankrijk had Napoleon bij decreet van 12 juni 1804 in de Code Civil het begraven in de kerken en in de bebouwde kom verboden. Na de inlijving bij Frankrijk in 1810 ging dit decreet daarom ook op grond van de Code Pénal in ons land gelden. Dit verbod was niet van lange duur want koning Willem-I herstelde de oude begrafenisrechten met name ten behoeve van de bovenlaag in de maatschappij bij Soeverein Besluit van 24 december 1813. Zo kon er in 1814 dus gewoon weer in de kerk worden begraven. Door de veranderde maatschappelijke inzichten is daar echter maar weinig gebruik van gemaakt. Wat dat betreft laten de bronnen ons voor de Valkenswaardse situatie in de steek, maar waarschijnlijk is er niemand meer in de kerk begraven.

Materiële patronen, structuren en objecten:

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Oud Kerkhof:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.26.4.001	Grafkapel Maas-Leen	Kerkelijk	Graf	Rijksmonument
8.26.2.002	Kerkhof bij tweede parochiekerk van Valkenswaard	Kerkelijk	begraafplaats	Gemeentelijk monument
8.26.3.001	Calvarieberg Rosheuvel	Kerkelijk	calvarieberg	Gemeentelijk monument
8.26.4.002	Graf Richard Hamond	Kerkelijk	Graf	Gemeentelijk monument
8.26.2.001	Oud Kerkhof Valkenswaard	Kerkelijk	begraafplaats	Gemeentelijk monument
8.26.2.002	Uitbreiding Oude begraafplaats na 1887	Kerkelijk	begraafplaats	Gemeentelijk monument
8.26.15.001	Oude begraafplaats - DonBoscopark Valkenswaard	Kerkelijk	religieus groen	Zeer hoog
8.27.1.291 e.v.	Diverse soorten	Meubilair	bijzondere boom	Hoog

Oud Kerkhof van Valkenswaard (foto OpendenRosheuvel.nl).

Vanouds werden de protestanten begraven in de noordwesthoek van het kerkhof (foto OpdenRosheuvel.nl).

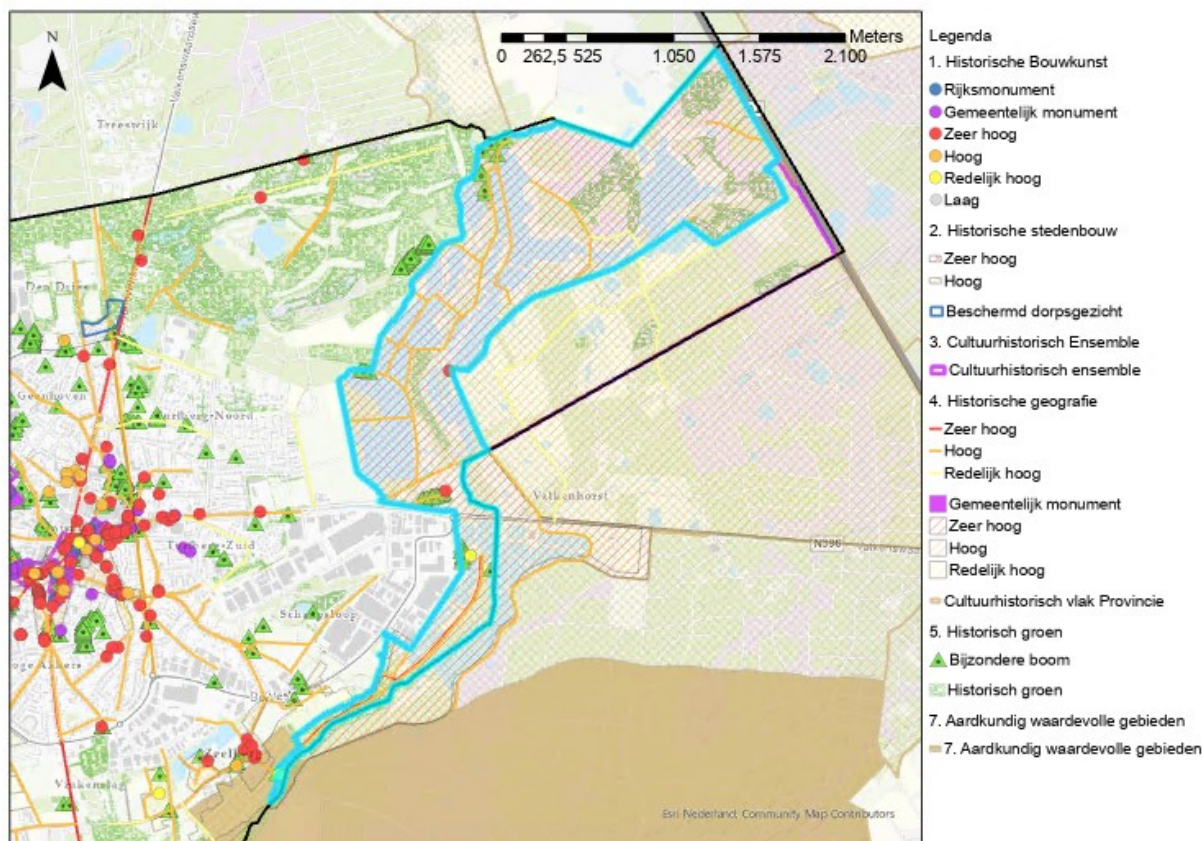
Het Oud Kerkhof van Valkenswaard op de topografische kaart van 1930.

E8.008 Viskwekerijen Tongelreep

Cultuurhistorisch vlak van provinciaal belang, CHW-code DO27

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde en zeer hoge historische groenwaarde.

De visvijvers bij Valkenswaard is een uniek complex van visvijvers met kaden, aanvoersloten en sluisjes. Samen met de beheerderswoning en de andere dienstgebouwen heeft de voormalige viskwekerij grote cultuurhistorische waarde. Het gebied staat bekend om de vele soorten vogels waaronder eenden, ganzen, zwanen en lepelaars, maar ook de meerkoet, fuut en geelgors. In de voedselrijke visvijvers komen zeldzame soorten voor, waaronder vijf populaties speerwaterjuffers en de gevlekte witsnuitlibel. Aan de waterkanten staat riet waar de roerdomp en woudaap broeden als de waterstand gunstig is. Het nabij gelegen Grevenschutsven herbergt zeven zeldzame libellensoorten.⁹

Het cultuurhistorisch ensemble Viskwekerijen Tongelreep op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

De visvijvers bij Valkenswaard is een uniek complex van visvijvers met kaden, aanvoersloten en sluisjes. Het is gelegen ten oosten van Valkenswaard in het beekdal van de Tongelreep, een zijrivier van de Dommel.

Tot de 19e eeuw werd het gebied gevormd door de kronkelende loop van de Tongelreep. De loop liep door een heidegebied, met de Turfbergse Heide aan de zuidwestelijke oever, de Nederheide aan de noordwestelijke oever en de Groote Heide aan de oostelijke oever. Rond het noordelijke deel van de beekloop lagen diverse vennen in de Nederheide en de Groote Heide zoals het Egelven, het Spit en Greveschutven. In de 19e eeuw werden vloeivelden aangelegd ten behoeve van de gras- en hooiproductie. In het begin van de 20e eeuw werden de vloeivelden omgezet in visvijvers, ook wel 'weijers' genoemd. Nadien werd het visvijvercomplex nog regelmatig uitgebreid.

Om kweekvijvers mogelijk te maken wordt in 1890 de Tongelreep ten westen van het huidige Leenderbos gekanaliseerd en in 1900 verpacht de gemeente aan de grens met Leende 20 ha grond.

⁹ Verbeek 2023, 206-209.

De sigarenfabrikanten Antoon en Jasper van Best (tevens burgemeester) gaan er, naar Duits voorbeeld, een karparkwekerij aanleggen. Met succes. Aan de Heezerzijde van de Tongelreep volgt baron Samuel John van Tuyll van Serooskerke dit voorbeeld. Hij realiseert twee visvijvers op een complex van 55

hectare. Ook het uitgestrekte Greveschutven (20 ha), op de overgang van het Dal van de Tongelreep naar de Groote Heide, wordt tot visvijver ingericht. De Tongelreep levert water. Bij de huidige Drie Bruggen, drie kilometer stroomopwaarts van het viskweekcentrum, wordt de Tongelreep in drieën gesplitst: de witte sloot, de Tongelreep zelf met een twee meter lagere waterstand, en de bronzen sloot. Dit gebeurt door twee kanaaltjes langs de rivier te graven. De namen witte sloot en bronzen sloot zijn verbasteringen van 'Weteringsloot' en 'de baron zijn sloot'. Er komt een slotenstelsel met sluisjes om het water en de waterstand voor de vijvers te regelen. Het gebruikte water wordt verderop geloosd in de Tongelreep. Als de pachttermijn van de heren Van Best afloopt neemt de gemeente Valkenswaard zelf de karperteelt over. De viskwekerij wordt aan weerszijden van de Tongelreep uitgebreid. Eind jaren twintig is het een aaneengesloten vijvergebied met 120 ha water.

Als in 1929 de economische crisis uitbreekt stopt de kweek in het hele gebied. Na de crisis pacht de Heidemaatschappij in 1936 de vijvers opnieuw voor de kweek van pootvis. De hengelsport groeit na de Tweede Wereldoorlog.¹⁰

In 2002 zijn de meeste visvijvers gesloten en is het gebied aangewezen als natuurgebied. Wat overblijft is een uniek landschap van 160 hectare, waar de natuurlijke loop van de Tongelreep is hersteld en waar een vistrap is aangelegd. De voormalige vijvers zijn tegenwoordig een vogelreservaat en vangen als overstromingsgebieden overschot aan water op. Het beekdal van Tongelreep en vencomplexen maken deel uit van Natura 2000 gebied en is benoemd als Natte Natuurparel.

De Tongelreep ten noorden van de Leenderweg (Google Maps foto F. Pijlman 2021).

Materiële patronen, structuren en objecten:

- de visvijvers;
- de kaden;
- het verdeelwerk bij Zeelberg;
- de stuw de Driebruggen.
- de Tongelreep;
- de aanvoersloten (Witsloot en Bronzesloot);

¹⁰ S. Tooten, 2023: Viskwekerij langs de Tongelreep, in: Canon van Valkenswaard, p. 146-149.

- sluisjes;
- de Zeelbergse brug;
- de Valkenswaardseweg;
- het tracé smalspoorlijn;
- het tracé goederenspoor Valkenswaard-Heeze-Geldrop.
- het viskweekcentrum Valkenswaard;
- de beheerderswoning met erf en visbakken.

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- de Heezerbrug, verlengde van de Oude Baan;
- de boerderij De Vloeiweide.

De visvijvers ten noorden van de Leenderweg (Google Maps foto's E. Hameleers 2022 en rechts D. Dings 2021).

Morfologische essentie

- De ontginning van het beekdal ten behoeve van grasland. Vanaf de middeleeuwen werd het moerasbos stukje bij beetje gekapt, voor timmer- en brandhout. In de laagstgelegen oevergronden bij de Nederheide en de Turfbergse heide, werd turf gestoken. Ook werden de oevers gebruikt als grasland voor het vee. De aanwezige vennen (Egelven, het Spit en Greveschutven) werden vanaf de late middeleeuwen gebruikt voor visvangst.
- Het aanleggen van sluizen tegen de overstromingen in de 17e eeuw.
- Al in de 19e eeuw werden pogingen gedaan de vennen te ontginnen om plaats te maken voor grasland, met name op de Nederheide. De westelijke oever ter hoogte van Valkenswaard was bijzonder drassig. In de 19e eeuw werden hier watergangen aangebracht om het water te laten wegllopen en de grond te gebruiken als grasland.
- Het aanleggen van de vloeiweiden in de tweede helft van de 19e eeuw. In 1886 werd ten zuiden van de N634 de Witsloot, een opgeleide beek aan de westzijde van de Tongelreep aangelegd ten behoeve van vloeiweiden. De vloeiweiden werden periodiek kunstmatig bevoeid met voedselrijk water uit de Tongelreep. Het natuurlijke overstromingsproces werd bevorderd om droge of zure gronden geschikt te maken als grasland.
- In 1890 werd de Tongelreep vrijwel geheel gekanaliseerd ten behoeve van de landbouw.
- De start van het aanleggen van de visvijvers in 1902. Aan het eind van de 19e eeuw loopt door overbevisning in de vennen en beken de visstand sterk terug. S.J. baron van Tuyll van Serooskerken

van Kasteel Heeze nam in 1902 het initiatief om een visvijvercomplex aan te leggen. Hij liet het geheel aanleggen in het beekdal van de Tongelreep, op de plek van de voormalige vloeivelden en op de plek van het Greveschutven, Spit en Egelven. De viskwekerijen kennen een uitgekiend systeem met opgeleide beken, kaden en sluisjes, voor het verversen van het water in de verschillende vijvers. De eerste visvijvers dateren uit de periode 1902-1910.

- De bouw van boerderij de vloeuweide in 1920 met bewerking van de gronden ten zuiden van de Valkenswaardseweg.
- In 1936 kwam het beheer van de visvijvers in bezit van de Nederlandse Heidemaatschappij, die een beheerderswoning bouwen (omstreeks 1950) en het complex verder uitbreiden.
- Via een smalspoor werd in 1949 een verbinding aangelegd met de goederenspoorweg Geldrop-Valkenswaard.
- Het opkopen van (de gronden rondom) boerderij De Vloeuweide en het aanleggen van nieuwe visvijvers op het voormalige landbouwterrein in 1976. In 1976 vond de laatste uitbreiding plaats, de boerderij De Vloeuweide werd gekocht en het bijbehorende land dat langs de aanvoersloot van het water voor de oostelijke vijvers (de Bronzesloot) lag, werd eveneens omgevormd tot visvijvers. In de jaren '90 wordt boerderij De Vloeuweide gesloopt en komt op het terrein een woonhuis (dat de naam De Vloeuweide draagt) met bedrijfshal annex kweekhal.
- De sluiting van de meeste visvijvers, het herstellen van de natuurlijke loop van de rivier en het aanwijzen van de visvijvers en de Tongelreep als natuurgebied vanaf 2002. In 2002 vestigt zich het Viskweekcentrum Valkenswaard in het gebied, met twaalf hectare grond in hun beheer. De andere helft van de grond komt in handen van Waterschap de Dommel, die een deel van de Tongelreep weer in de oorspronkelijke staat brengen. De visvijvers trekken zeer veel vogels, waaronder zeldzame soorten. Dit zorgde er in combinatie met strengere regels omtrent bemesting voor dat de kweekvijvers steeds minder rendabel werden. De noordelijke vijvers zijn sinds 2002 gesloten en vijf van de acht zuidelijke vijvers zijn sinds 2004 niet meer voor visproductie in gebruik. Vier zijn ingericht voor waterberging en één doet dienst als rietzuiveringsmoeras.

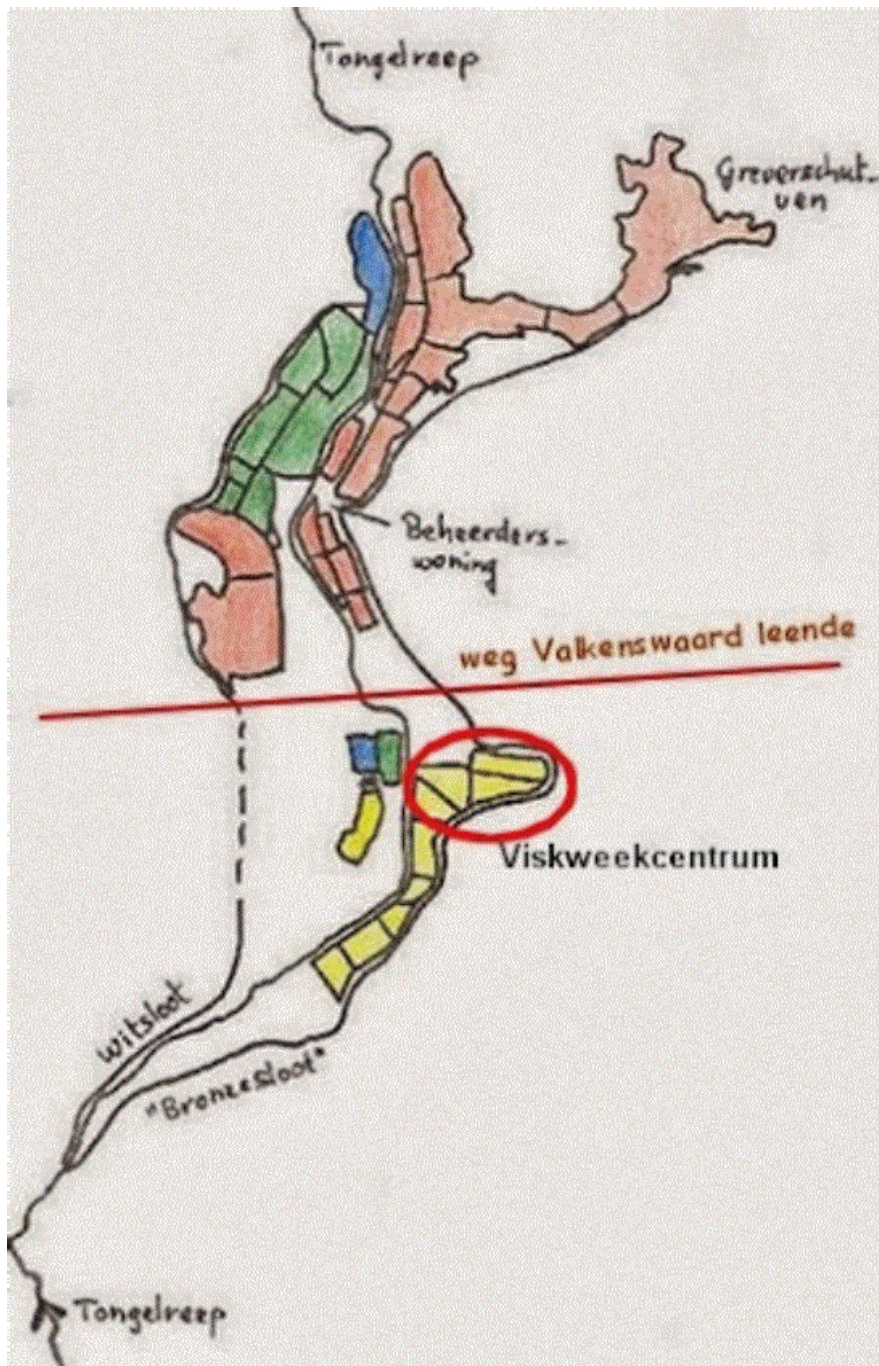
Semantische essentie

- De naam Valkenswaard is afgeleid van Wedert/Weerd dat "land aan water" betekent. Rond 1600 komt de naam "varkenswedert" op vanwege de varkenshandel in de omgeving. Een eeuw later verandert de naam in "Valkenswaard" door de internationaal bekende valkenjacht en -houderij.
- De naam Tongelreep is een samenstelling van de Germaanse woorden "tonger" (zandrug of vermelding van 'stam der Tungri') en "epe" (water).
- Natuurlijk grensgebied: tot het samengaan van de gemeente Heeze-Leende en het verplaatsen van de grens tussen Heeze-Leende en Valkenswaard in 1997 heeft de Tongelreep dienstgedaan als de natuurlijke grens tussen Valkenswaard en Heeze en Leende.
- De laaggelegen oevergronden maakten het gebied rondom de Tongelreep drassig. Het aanleggen van de visvijvers en de vloeivelden heeft deels de waterrijke oorspronkelijke staat van de oevers weer teruggebracht.
- Belang beekdal: de Tongelreep vormde een levensader voor de bewoners van Zeelberg. Van de beemden in de late middeleeuwen tot de visvijvers in de 20e eeuw en het hedendaagse natuurgebied speelt het beekdal al eeuwenlang een belangrijke rol in de directe omgeving en met name voor de nabijgelegen buurtschap .
- Samenhang: de Visvijvers bij Valkenswaard kennen een samenhang met het Akkercomplex Achtereind (E9.005), Landgoed Valkenhorst (E8.009) en Jonge heidebebossing Leenderbosheide (E5.003).

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Viskwekerijen Tongelreep:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
5.14.2.016	Zeelbergse brug	Lokale wegen	brug	Redelijk hoog
8.27.10.002	Openluchtwembad De Oase	Meubilair	sportterrein	Redelijk hoog
8.31.2.030	Greveschutweg 15	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog

8.31.2.070	Leenderweg 219	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.13.12.001	bij Grevenschutven	Doorgaande wegen	holle weg	Hoog
8.13.1.012	De Klapperstraat - Heistraat	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Hoog
8.13.4.002	Spoorlijn via Geldrop	Doorgaande wegen	railweg	Hoog
8.14.1.079	Zeelberg	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.134	zandpad	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.233	paden visvijvers	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.244	Pad langs Tongelreep	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.233	pad visvijvers	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.15.3.024	Weteringsloot of Witte sloot	Gegraven waterlopen	sloot	Zeer hoog
8.15.3.025	Turfbergsche Wetering	Gegraven waterlopen		Hoog
5.19.6.002	Landgoed Valkenhorst (Valkenswaardse weg)	Landgoederen	landgoedgebi ed	Hoog
8.28.15.001	Viskwekerijen Tongelreep	Grondstofwinning	visvijvers	Zeer hoog
8.23.7.004	geen naam	Beemden	hooiland	Redelijk hoog
8.23.12.003	De Wetering	Beemden	vloeiweide	Hoog
8.11.3.001	Tongelreep, Valkenhorst	restbos	oude boskernen	Hoog
8.11.3.008	Tongelreep, Zeelberg	restbos	oude boskernen	Redelijk hoog
8.9.3.329	Groote Heide	Hei	Hei in 1930	Hoog
8.9.2.826	Neder Heide	Hei	Hei in 1900	Hoog
8.9.1.024	Neder Heide	Hei	Hei in 1840	Hoog
8.20.4.034- 048	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.20.3.021- 055	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.2.169- 172	bos	Bosbouw	1750-1850	Hoog
8.27.1.267e. v.	bomen	Meubilair	bijzondere boom	Hoog

De oorspronkelijke viskweekvijvers links en rechts van de Tongelreep ten noorden van de Leenderweg, waar later het gele gebied bijkwam. Rood omcirkeld: Viskweekcentrum Valkenswaard (uit Canon van Valkenswaard, p. 149).

De verschillende fasen in de ontwikkeling van het totale vijvercomplex:

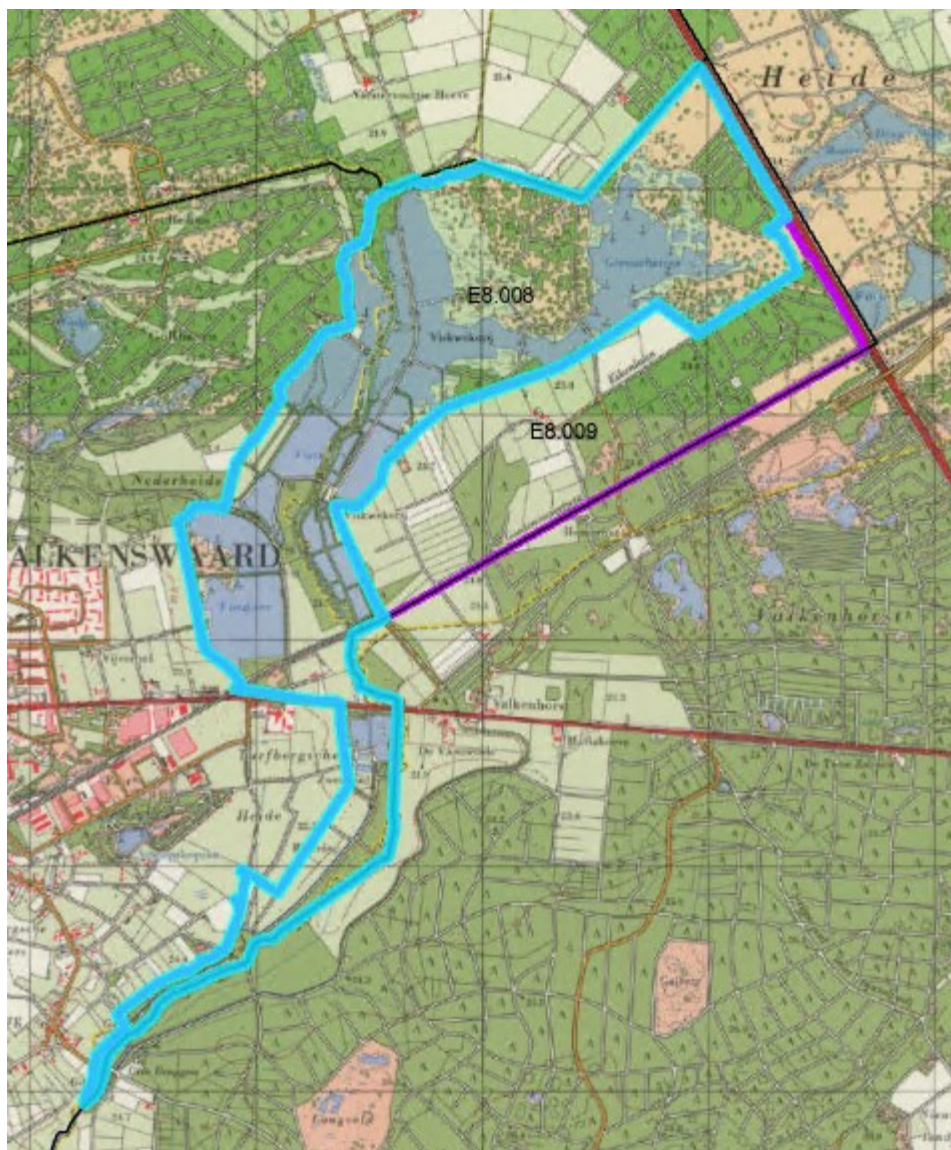
Rood : 1900-1922

Groen: 1922-1930

Blauw: 1950-1960

Geel: 1970-1980

Bron: <https://dekempvis.dse.nl/verslagen2013/21mei.html>

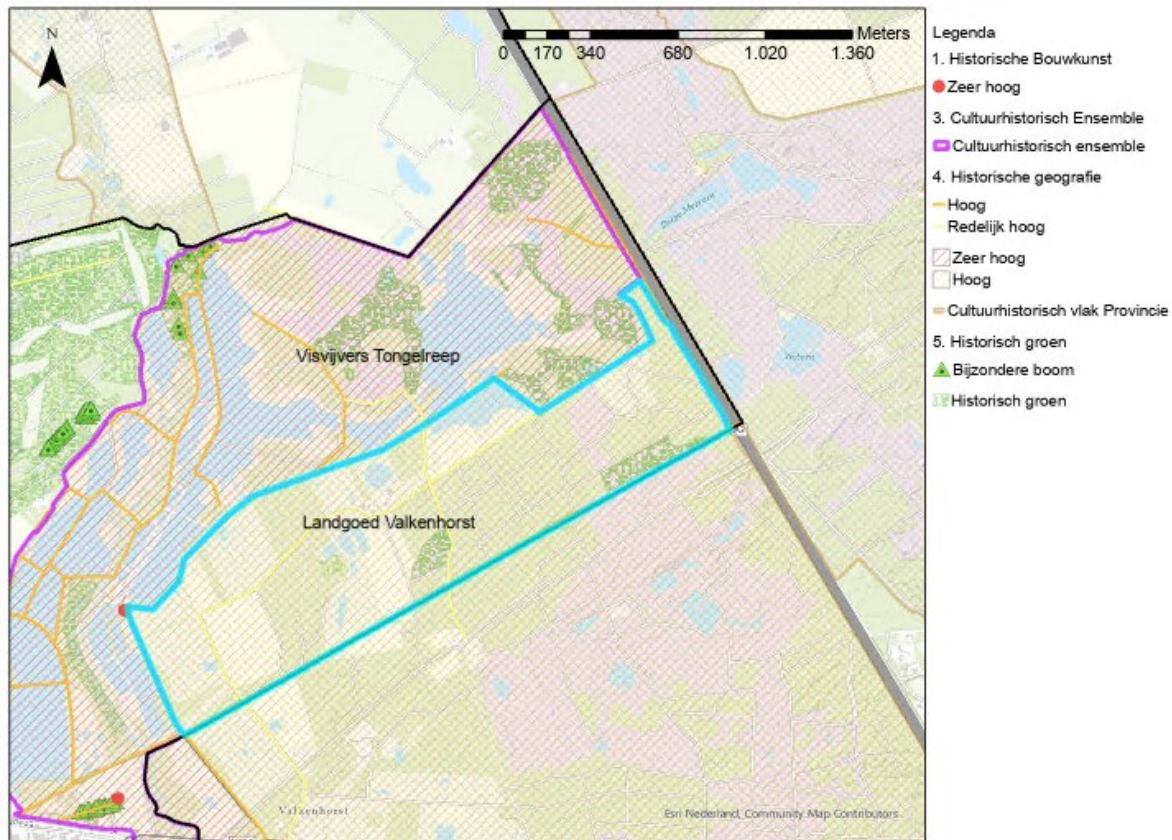

Het cultuurhistorisch ensemble Viskwekerijen Tongelreep op de topografische kaart van 1980.

E8.009 Landgoed Valkenhorst

Cultuurhistorisch vlak van provinciaal belang, CHW-code DO26
Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

Valkenhorst is een jong ontginningslandgoed, ontstaan op een deel van de Groote Heide. Het bestaat uit landbouwgronden, bos, heiderestanten en vennen. Bijzonder is de oude boerderij/herberg Heezerhut aan de Oude Baan.

Het cultuurhistorisch ensemble Valkenhorst op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Valkenhorst is een landgoed met landhuis, landschapspark, naald- en loofbossen, landbouwgronden en heiderelicten met vennen. Het wigvormige gebied, vanouds onderdeel van de Groote Heide, is verkaveld en ontgonnen in de periode 1920-1940. Het gebied is gelegen ten noorden van de Valkenswaardseweg, de historische verbindingsweg tussen Valkenswaard en Leende. Aan de noordwestzijde van het gebied liggen de Visvijvers bij Valkenswaard.

Centraal in het gebied lag de Heezerhut, waarschijnlijk gebouwd in het begin van de 18e eeuw. De hut deed dienst als postpunt, herberg en wisselpunt voor paarden en materieel. Rond de hut lagen bouwlandkampen en graslanden.

Tegen het einde van de 20e eeuw kwam er aandacht voor het behoud van het heidegebied en werd het gebied aangekocht door Stichting Brabants Landschap. In 1996 zijn diverse naaldbomen gekapt op initiatief van een plaatselijke vrijwilligersgroep uit Heeze-Leende, waardoor vennen als Eijerven en Brilven weer vrij in de open ruimte zijn komen te liggen. Vanaf 1999 werd een begrazingsproject op 100 hectare gestart met Schotse hooglanders. In 2000 werd de Heezerhut hersteld nadat deze door een grote brand ernstig beschadigd was geraakt.

Materiële patronen, structuren en objecten:

- houtwallen en (restanten van) houthout rond de Heezerhut, bestaande uit zomereik en grove den, daterend uit 1880-1920;

- oude bouwlandkampen en graslanden bij het voormalige ven ten westen van de Heezerhut;
- heiderestanten;
- de vennen, zoals Eijervan en Brilven;
- omliggend landschapspark bij landhuis Valkenhorst.
- tracé van de goederenspoorlijn die bekend stond als 'het Bels Lijntje';
- zandpaden:
 - o historische verbindingsweg tussen Valkenswaard en Leende: de Oude Baan;
 - o restanten van de historische verbindingsweg tussen Strijp en Aalst: het Strijperpad.
- de rechte kavels en wegen ten behoeve van de aanplant van productiebos tussen 1920 en 1940;
- de A2 die de lijn volgt van de historische verbindingsweg tussen Weert en Leende.
- landhuis Valkenhorst, een buitenhuis in Engelse Landhuisstijl met omliggend landschapspark, met dienstwoningen en garage, Valkenswaardseweg 48, Leende. Rijksmonumentnummer: 522685;
- voormalige boswachterswoning, Valkenswaardseweg 50, Leende;
- de Heezerhut (renovatie 2000): Oude Baan 4, Leende.

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- historische verbindingsweg tussen Strijp en Aalst;
- toegankelijkheid van de Heezerhut;
- het Bels Lijntje.

De Oude Baan ligt op de gemeentegrens met Heeze-Leende en hier lag de oude spoorbaan van Hasselt naar Eindhoven via Geldrop van 1959 tot 1973 (Google streetview 2020).

Morfologische essentie

- Het gebruik van de heide voor het laten grazen van schapen, het steken van plaggen en turf, visvangst vanaf de late middeleeuwen, met het ontstaan van stuifzand als gevolg.
- Het ontstaan van de rechte postroutes in de 17e eeuw en de Heezerhut in de 18e eeuw.
- De kleinschalige ontginningen van de heide voor de 20e eeuw, zoals graslanden die al voor 1840 waren ontgonnen aan de rand van een ven ten westen van de Heezerhut.
- De aanleg van de goederenspoorlijn Het Bels Lijntje in 1866.

- In 1920 en 1921 werden aan de noordzijde van de weg Leende-Valkenswaard grote stukken grond en visvijvers in bezit van de heer van Heeze verkocht aan jhr. Loudon uit Wassenaar. Dit werd landgoed "Valkenhorst" genoemd. Het landhuis met dezelfde naam ligt aan de Valkenswaardseweg in het westen van het gebied.
- Een groot gebied ten noorden van het landhuis werd tussen 1920 en 1940 ontgonnen tot landbouwgrond (droogleggen van kleine vennen) en het aanplanten van productiebos. Enkele kleinere vennen zoals Ronde Vlaas en Lange Vlaas liggen hierdoor besloten in het bosgebied. Tevens ontstonden enkele boerderijen waaruit de landbouwgrond werd bewerkt. Ten behoeve van de bosbouw werd het gebied verkaveld en werden rechte wegen aangelegd. Een gedeelte tussen de Heezerhut en de A2 bleef heidegebied.
- Het omvormen naar natuurgebied in de latere 20e eeuw.

Semantische essentie

- Het knooppuntennetwerk met de Heezerhut, Paassense Hut en de Aalsterhut was van groot belang voor reizigers en postkoetsen in de verder moeilijk toegankelijke heide. De herbergen waren een soort eiland in de woeste gronden.
- De naamgeving: landgoed Valkenhorst is vernoemd naar de valken die hier vroeger werden gevangen om te worden verkocht aan adellijke hoven in binnen- en buitenland.
- De Heezerhut: de hut lag aan een kruispunt van de doorgaande (post)route (de Oude Baan) tussen Heeze en Valkenswaard en het Strijperpad richting Leenderstrijp, dat in het noorden doorliep naar Aalst (via de Aalsterhut/Hut van Mie Pils) en Eindhoven. Ook liepen er diverse zandpaden vanuit de hut de heide op of naar omliggende gebieden zoals de Kraaienberg en de Spinsterberg in het oosten. Met de Paassense Hut en de Aalsterhut (de Hut van Mie Pils) vormde de Heesterhut een belangrijk knooppuntennetwerk op de weinige relatief rechte verbindingswegen door de verder zeer moeilijk begaanbare heide.
- Het Bels lijntje: door het gebied loopt parallel aan de Oude Baan het tracé van de oude spoorlijn Heeze-Valkenswaard, die in gebruik was tussen 1866 en 1959. De lijn maakte onderdeel uit van Spoorlijn 18 Winterslag – Eindhoven en vormde een verbinding tussen Nederland en België, en wordt daardoor in de volksmond 'het Bels Lijntje' genoemd. De spoorlijn diende vooral voor het vervoer van goederen ten behoeve van de mijnindustrie, maar vervoerde in de laatste jaren na de Tweede Wereldoorlog ook personen. Toen een nieuw verhoogd tracé werd geopend in Eindhoven in 1953, werd het lijntje tussen Heeze en Valkenswaard overbodig. De sporen werden in 1999 opgebroken, maar het tracé is nog steeds zichtbaar. De grens tussen de gemeenten Valkenswaard en Heeze-Leende volgt grotendeels het tracé. In 1972 werd de rijksweg tussen Weert en Leende opgenomen in de A2. Via een brug over de A2 loopt de Oude Baan nog steeds door het gebied.
- Valkenjacht: de Groote Heide stond bekend als valkenvangplaats, en leverde valken in heel Europa. Vanaf de 16e eeuw werden op de heide valken gevangen die werden getraind voor de valkenjacht die populair was bij de edelen. De valkenvangst gebeurde alleen in de herfst, omdat dan de trektijd van de valk is. In de winter werden de gevangen valken dan afgericht om op reigers, patrijzen, kraaien en eksters te jagen. De valkenvangplaats heette legge en bestond uit een ingegraven plaggenhut, twee heuveltjes en drie palen. Voor de dakconstructie van de hut werd een karrenwiel gebruikt en het geheel werd bedekt met heideplaggen. De hut werd door de valkeniers de tobhut genoemd. De laatste valkenvangst op de Goote Heide vond plaats in 1928.
- De cultivering van het gebied volgt een kenmerkende ontwikkeling voor deze regio: het ontstaan van de heide, het gebruik van de heide in de middeleeuwen, de pogingen de heide en de vennen te ontginnen tot productiebos en landbouwgrond tussen 1920-1940 en het aanwijzen van de heiderestanten als natuurgebied in de tweede helft van de 20e eeuw en de 21e eeuw.
- Samenhang: het gebied kent een samenhang met Jonge Heidebebossing Leenderheide (E5.003), Woeste gronden Meerven en omgeving (E5.007) en Visvijvers bij Valkenswaard (E8.008).

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Landgoed Valkenhorst:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.14.1.233	pad visvijvers	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.20.4.047	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog

De Eikenlaan op het landgoed Valkenhorst (Google streetview 2020).

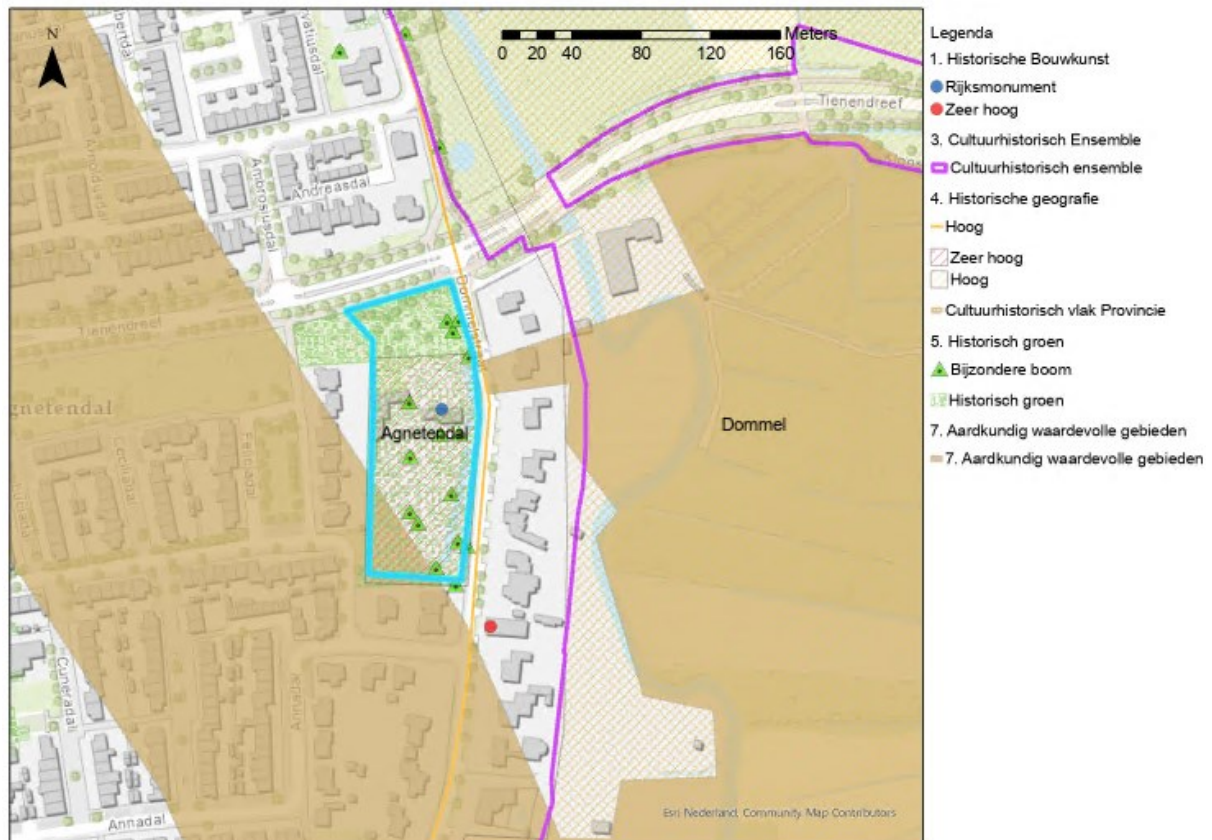

Landgoed Valkenhorst op de topografische kaart van 1970.

E8.010 Agnetendal

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

Voormalig kloosterterrein uit de late middeleeuwen. Het huidige complex heeft de status van rijksmonument.

Het cultuurhistorisch ensemble Agnetendal op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Aan de Dommelstraat ligt het voormalige kloostercomplex Agnetendal. Agnetendal was een vrouwenklooster te Dommelen, dat bestaan heeft van 1442 tot 1716. Het werd gesticht vanuit het in 1430 ontstane klooster te Achel, dat Catharinadal heette en waar de Zusters van de Derde Orde van St. Franciscus gevestigd waren. Het zou een bloeiende gemeenschap worden, die duurde tot 1716 toen de zusters onder dwang vanuit de Republiek het complex moesten verlaten. Behalve de 'kloostermuur' dateren de bestaande opstallen binnen het plangebied uit de 19e eeuw. Aan de noordwestzijde stond tot omstreeks 1970 een gebouw dat als boerderij werd gebruikt. Voor de sloop is het (globaal) onderzocht en in kaart gebracht. De conclusie was dat het geen gewone boerderij was, maar een gebouw dat tot het kloostercomplex behoorde. Eveneens in die buurt moet de kloosterkapel hebben gestaan, die in 1821 werd gesloopt. Bij bestudering van de historische kaarten is zichtbaar dat het hele kloostercomplex door een gracht omsloten was.

De huidige vormgeving van het pand dateert uit het derde kwart van de 19e eeuw. Het bouwblok staat echter al aangegeven op de topografische kaart van 1837, zodat de kern van het pand mogelijk uit het begin van de 17e eeuw dateert. Het is een witgepleisterd pand met verdieping onder een met leien gelegd zadeldak met hoekschorstenen. Tegen het huis werd in de 19e eeuw een witgepleisterd koetshuis met leien gedekt zadeldak met schild aangebouwd. Op het terrein staan ook enkele bijgebouwen. Hierin is sinds 1910 de wasblekerij en kaarsenmakerij gevestigd.

Het terrein is nog deels omgracht en bezit een tuin met enig ouder geboomte en enige tuinbeelden en vazen. De beplanting bestaat o.a. uit rode beuk, zomereik, Hollandse linde, grootbladige linde, tamme kastanje, plataan, valse acacia en witte wilg. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1840-1890.

Aan de noordwestzijde stond tot omstreeks 1970 een gebouw dat als boerderij werd gebruikt. Voor de sloop is het (globaal) door ir. De Haan uit Eindhoven voor de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek onderzocht en in kaart gebracht. De conclusie was dat het geen gewone boerderij was, maar een gebouw dat tot het kloostercomplex behoorde. De eerste aanzet werd naar schatting gedateerd op de tweede helft van de 17e eeuw.

Materiële patronen, structuren en objecten:

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Agnetendal:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.26.13.003	Oude Pastorie Agnetendal	Kerkelijk	pastorie	Rijksmonument
8.26.9.001	Klooster Agnetendal	Kerkelijk	kloosterterrein	Zeer hoog
8.26.15.001	Tuin bij Agnetendal vml. Klooster	Kerkelijk	religieus groen	Zeer hoog
8.27.1.225e.v.	Diverse soorten: - tamme kastanje uit 1840-1850 - Hollandse linde uit 1860-1870; - grootbladige linde uit 1860-1870; - Plataan uit 1860-1870; - zomereik 1870-1880; - Rode beuk uit 1880-1890; - witte wilg uit 1880-1890.	Meubilair	bijzondere boom	Hoog

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- klooster met omgrachting, kerk en begraafplaats.

Kadasterkaart uit 1832, dus ruim een eeuw na de sluiting van het klooster, met daarop de huidige villa met een gracht ervoor. Tevens een aantal boerderijen die hoogst waarschijnlijk deel waren van het klooster.

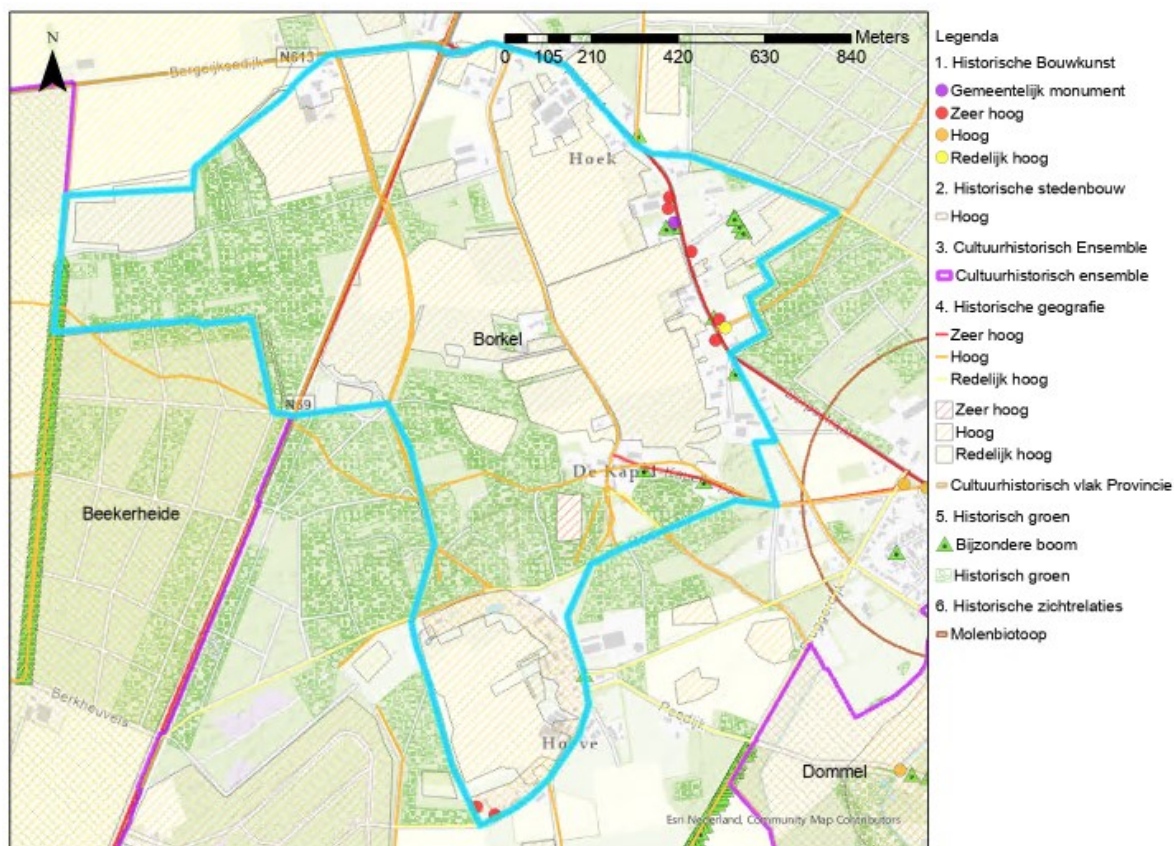
Het ensemble Agnetendal op een luchtfoto van 2024 en rechts op de topografische kaart van 1840 (schaal 1:25.000).

Het complex Agnetendal vanuit de lucht gezien.

E8.011 Borkel

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

Het cultuurhistorisch ensemble Borkel op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Borkel behoorde oorspronkelijk tot het hertogsdorp Bergeijk gelegen in het Kwartier van Kempenland in de Meierij van 's-Hertogenbosch. Het hoorde aanvankelijk onder de schepensbank van Eersel, vanaf 1469 onder die van Bergeijk, waarin het met Schaft samen één schepene leverde.

Langs de (Dorps)Straat van Borkel stonden in 1830 tien boerderijen aan de kant van de Borkelse Akkers (Hoge Akkers en Strater Akkers, gescheiden door de Kerkweg), en nog wat huisjes aan de overzijde, in de Nieuwe Erven. Dit is dus een typische akkerrandnederzetting.

De Hoef bestond in 1830 uit twaalf boerderijen langs een straat in een halve cirkel om de centrale open akker liep. Alle boerderijen stonden aan de akkerkant van de weg. De Hoef kunnen we nog herkennen aan het toponiem Hoevenakker op de kadasterkaart.

Open en besloten akkercomplexen rond Borkel. Houtwallen op de grens van oud cultuurland en een beboste jonge heideontginning. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, ruwe berk, robinia, hultst en brem. Het geheel dateert overwegend van omstreeks 1900.

Materiële patronen, structuren en objecten:

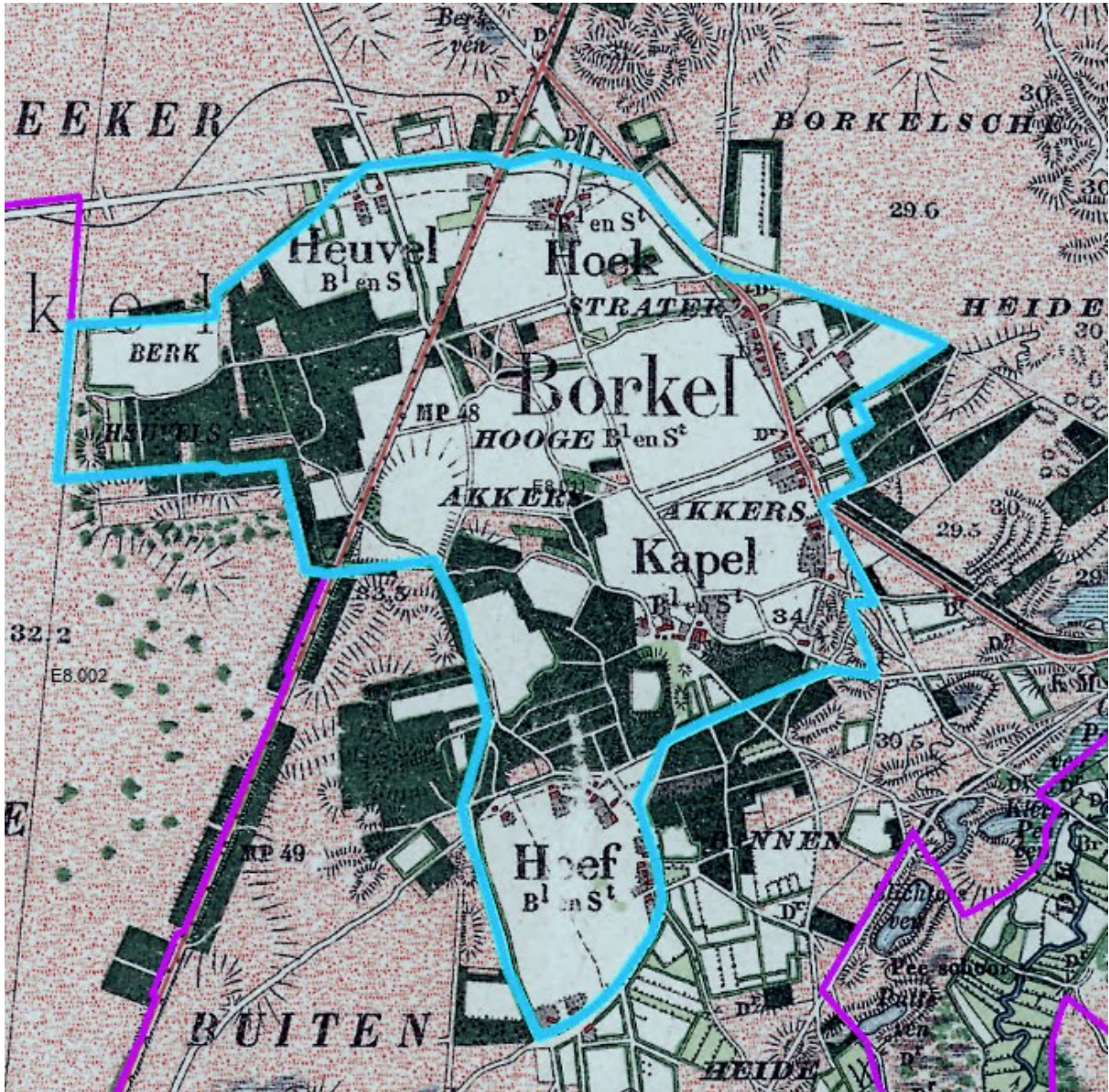
De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Borkel:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.27.16.001	Openluchtatelier De Stenen poort	Meubilair	kiosk	Redelijk hoog
8.31.2.020	Dorpsstraat 22 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Gemeentelijk monument
8.31.2.047	Buitenheide 4-4a Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.048	Dorpsstraat 13 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.064	Dorpsstraat 30	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog

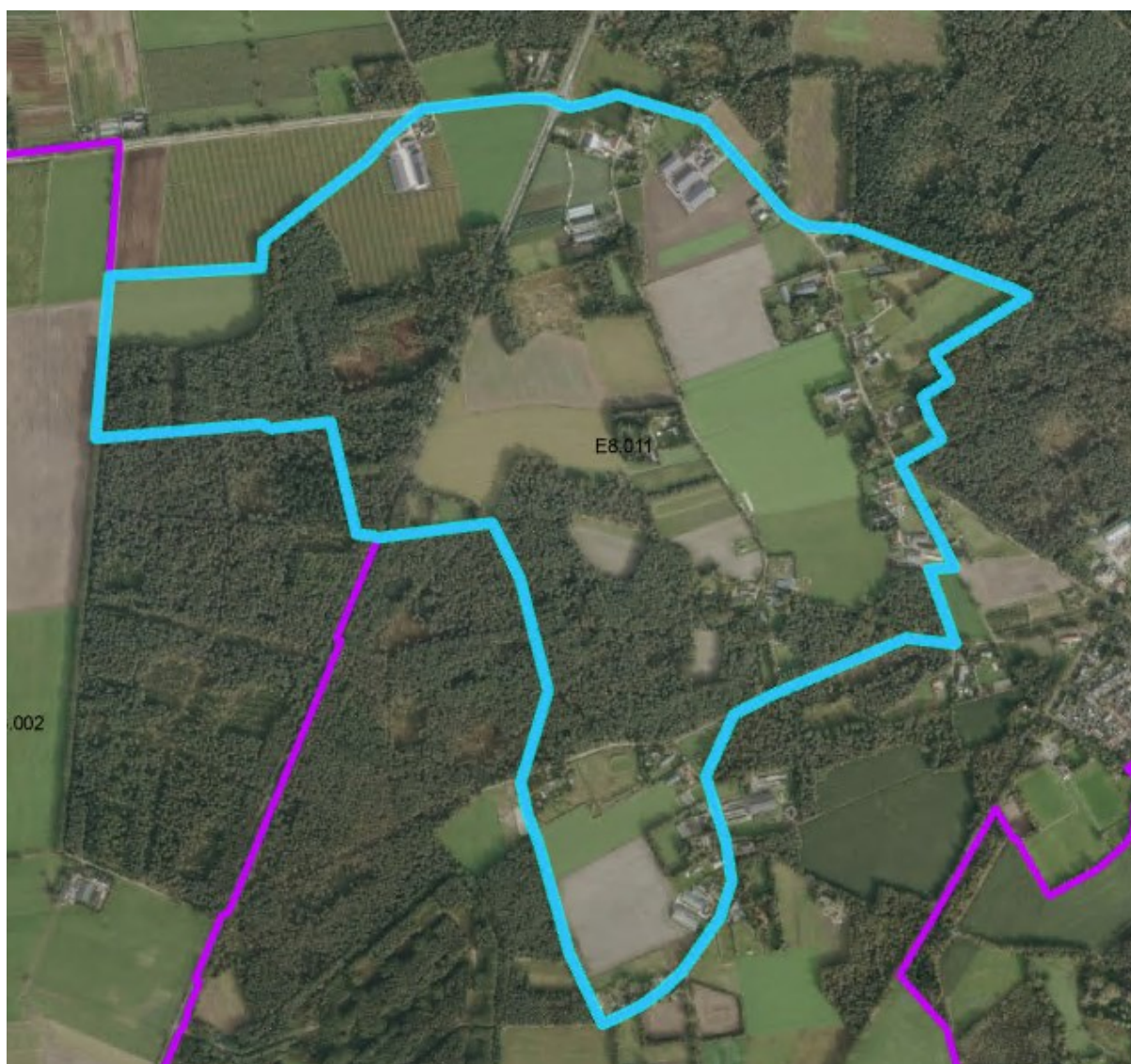
8.31.2.067	Dorpsstraat 15	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.068	Dorpsstraat 18	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.7.009	Buitenheide 4-4a	Historische bouwkunst	Schuur/bijgeb ouw	Zeer hoog
8.31.7.010	Dorpsstraat 18	Historische bouwkunst	Schuur/bijgeb ouw	Zeer hoog
8.13.1.001	Dorpsstraat	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Zeer hoog
8.13.12.016	akkerweg Borkel	Doorgaande wegen	holle weg	Hoog
8.13.12.017	Waaier Hoef	Doorgaande wegen	holle weg	Hoog
8.13.12.018	waaier Kapel	Doorgaande wegen	holle weg	Hoog
8.13.1.004	Oude Baan van Westerhoven naar Neerpelt	Doorgaande wegen	doorgaande weg	Hoog
8.14.1.004	Hoeve	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.107	Kapellerpad	lokale wegen	lokale weg	Zeer hoog
8.14.1.007	Bij het Mortelke	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.018	Kapelweg	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.214	Wegen Bekerheide	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.220	Zandwegen bij De Kapel	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.220	Zandwegen bij De Kapel	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.222	Bruggerdijk-Peedijk	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.223	Het Mortelke	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.227	Buitenheide	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.230	Hoeverdijk	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.14.1.234	Het Mortelke	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.21.3.005	Borkel, De Hoef	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.2.015	Borkel, om de Borkelse Akker	Oude akkers	Besloten akker	Hoog
8.21.3.019	Borkel, Borkelse Akker	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.3.020	Borkel, Borkelse Akker	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.1.021	Borkel, Borkelse Akker	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.21.3.021	Borkel, Borkelse Akker	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.3.023	Borkel, Borkelse Akker	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.21.1.024	Borkel, Borkelse Akker	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.21.1.030	Borkel, Borkelse akker	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.21.2.094	Borkel, om de Borkelse Akker	Oude akkers	Besloten akker	Zeer hoog
8.21.1.069	Houtwallen Borkelsche Heide	Oude akkers	akkerwal	Redelijk hoog
8.11.1.141t/m 158	restbos	Restbossen	restbos	Hoog
8.20.4.185t/m 207	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.20.3.109t/m 166	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.2.113t/m 123	bos	Bosbouw	1750-1850	Hoog
8.27.1.280e.v .	diverse bomen	Meubilair	bijzondere boom	Hoog
8.17.4.002	De Hoef	Gehuchten	Klein gehucht	Hoog

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- de kapel, kerk, begraafplaats en pastorie aan de Kapelweg.

Borkel op de Topografische Bonnekaart van 1900.

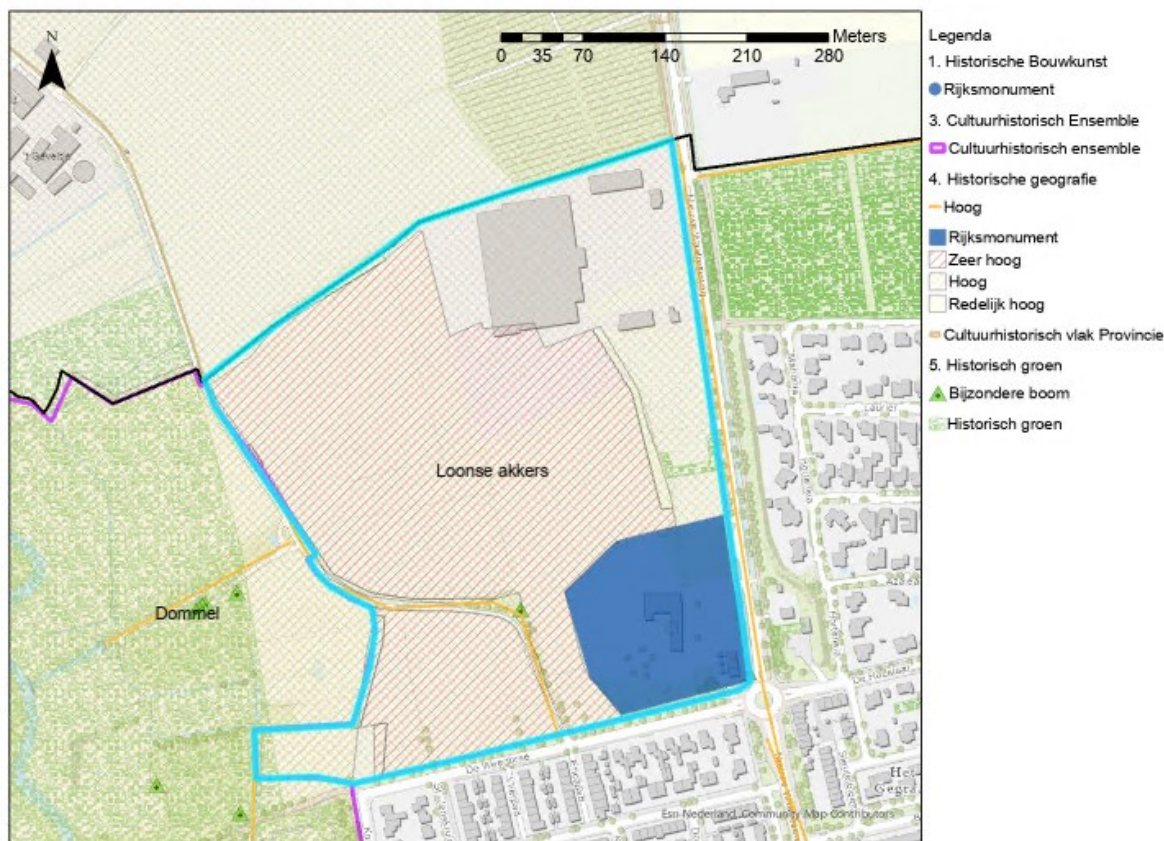

Het ensemble Borkel op een luchtfoto van 2024.

E8.012 Akkercomplex Loonse Akkers¹¹

Cultuurhistorisch vlak van provinciaal belang, CHW-code DO30
Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

De Loonse Akkers is een oud akkercomplex dat nu bestaat uit bouwland, grasland en bosjes. Het vormt een waardevol ensemble met het beschermde dorpsgebied van Loon.

Het cultuurhistorisch ensemble Loonse Akkers op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

Akkercomplex Loonse Akkers wordt gevormd door de akkerlanden en de buurtschappen Loon en Timmereind. De gehele westzijde van het gebied grenst aan het Beekdal van de Dommel. Bijzonder goed bewaard gebleven is de buurtschap Loon, met plaetse en het netwerk van historische zandpaden die de akkers met elkaar en de omgeving verbinden.

Aan de noordoostzijde is een deel van het oorspronkelijke akkercomplex bebouwd en in de jaren '70 van de twintigste eeuw is de kleinschalige percelering met heggen rond Timmereind en Loon verloren gegaan door ruilverkaveling. Naast akkerbouw wordt het gebied sindsdien gebruikt als hooi- en weiland.

Materiële patronen, structuren en objecten:

- het akkercomplex met grondgebonden agrarisch gebruik als akker- en weiland;
- de open akkers;
- de buurtschappen Loon (Rijksbeschermd dorpsgezicht met plaetse, onverhard driehoekig plein met boomweide van zomereik), Timmereind en Heikant;
- houtwallen met (restanten van) hakhout.
- de zandwegen over het gehele akkercomplex en met name rond de buurtschap Loon: Dommelseweg, de Frooyen, Loonderkerkpad, Mosbroekseweg en enkele zandwegen;

¹¹ R. Berkvens & K. Leenders, 2014: Cultuurhistorische Analyse Dommelkwartier Valkenswaard (ODZOB), Eindhoven.

- sommige oorspronkelijke zandwegen zijn in de loop der tijd geasfalteerd, maar maken nog steeds deel uit van de historische wegenstructuur: Timmereind (deels geasfalteerd), Loon, Loonderweg, Molenstraat, Dreefstraat.
- de (langgevel)boerderijen aan de Mosbroekseweg, de Rooisestraat, Heikant, Timmereind en Loon, waaronder de volgende rijksmonumenten:
 - o langgevelboerderij aan Loon 1, Waalre (rijksmonumentnr. 38.188);
 - o langgevelboerderij aan Loon 2, Waalre (rijksmonumentnr. 38.189);
 - o langgevelboerderij aan Loon 3, Waalre (rijksmonumentnr. 38.190);
 - o langgevelboerderij aan Loon 7, Waalre (rijksmonumentnr. 38.191);
 - o langgevelboerderij aan Loon 9, Waalre (rijksmonumentnr. 38.192).
- Duitse bunker gecamoufleerd als boerderij uit 1942 (rijksmonumentnr. 518.673,00).

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

- de openheid aan de noordoostzijde van het akkercomplex;
- de kleinschalige percelering met heggen rond Timmereind en Loon;
- de drenkkuil op de plaetse in Loon;
- zichtrelatie met de Oude Sint Willibrorduskerk in Waalre.

De Duitse bunker aan de Nieuwe Waalreseweg (foto ODZOB).

Morfologische essentie

- Het agrarische gebruik van het gebied en ontstaan van de zandwegen over de akkercomplexen in de volle middeleeuwen.
- Het verplaatsen van de voordien verspreide bevolking en het ontstaan van buurtschappen Loon en Timmereind aan de randen van de akkers op de overgang van de volle naar de late middeleeuwen.
- Het ophogen van het akkercomplex met plaggen waardoor het onderliggende kleinschaliger reliëf grotendeels werd afgedekt en een kunstmatige bodem, het plaggendek, is ontstaan. Delen van het akkercomplex (ten zuidwesten van Waalre, ten westen van Heikant en ten zuidwesten van Timmereind) waren niet omheind met heggen of houtwallen en kenmerken zich door openheid. Nabij de buurtschappen werden grenzen van de kleinschalige percelen juist wel met de nodige houtwallen aangegeven, al zijn deze grotendeels verloren gegaan rond 1950.
- De laanbeplanting van de wegen in het noorden van het gebied, daterend uit de periode 1880-1920. De begroeiing bestaat o.a. uit zomereik, zwarte els, zachte berk, ruwe berk, wilde lijsterbes en es.
- Het bos en de houtwallen met restanten van hakhout, aangelegd tussen 1900 en 1930. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, ruwe berk, wilde lijsterbes en sporkehout. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1900-1930, maar is deels ouder.

Semantische essentie

- De naamgeving: De naam 'Loon' is afgeleid van 'Loo' wat bos betekent. De gebiedsnamen De Rooij en De Rotten (in de noordelijke hoek akkercomplex) wijzen op ontginning uit bos. De Hollandsche Straat (nu Timmereind) wijst ook op de vroegere aanwezigheid van bos.
- De historische ontwikkeling van het akkercomplex, de omliggende buurtschappen en het Dommeldal, is een kenmerkend voorbeeld van de agrarische ontwikkeling in oost Brabant vanaf de late middeleeuwen.
- De zeer oude landschappelijke elementen en de dorpskern van Loon die bijzonder goed bewaard zijn gebleven: de vorm van de plaetse in Loon en het zandwegenpatroon op het akkercomplex. De plaetse vormde het centrale punt van de buurtschap en is een driehoekig onverhard plein waar het vee (veelal schapen) werd verzameld alvorens het naar de heide werd gedreven. Met name de zandpaden direct ten oosten van Loon, die het akkercomplex verbinden met het beekdal en de buurtschap, zijn zeer oud. Mogelijk zijn ze al in de volle middeleeuwen ontstaan. Het bebouwingsbeeld van Loon met overwegend langgevelboerderijen dateert met name uit de periode 1700-1900.
- De kenmerkende openheid van de akkers en de (verdwenen) kleinschalige percelering direct aan de buurtschappen: de kenmerkende openheid geldt voor de akker ten zuidwesten van Waalre, ten westen van Heikant en ten zuidwesten van Timmereind. Nabij de buurtschappen Timmereind en Loon en rond de hoeve Hulst in het zuiden van het gebied is juist wel kleinschalige percelering te zien op kaarten uit rond 1900. Deze kleinschalige percelering is niet bewaard gebleven.
- Gecamoufleerde Duitse bunker uit de Tweede Wereldoorlog: in 1942 werd ten noorden van Valkenswaard, aan de weg naar Waalre, een bunker met manschappenverblijven gebouwd. Het pand werd gecamoufleerd als boerderij, welke als een bakstenen schil om de bunker werd opgetrokken. Het gebouw had als functie het ontvangen en doorzenden van allerlei radiografische berichten, met name die van de Duitse marine (U-boten) en heeft een belangrijke rol gespeeld als af luisterpost van het geallieerde berichtenverkeer binnen het 'Englandspiel'. Na de oorlog heeft het pand o.a. dienstgedaan als marechausseekazerne (tot 1968) en als oefenplaats voor de plaatselijke brandweerkorpsen. Tegenwoordig is het in gebruik als woonhuis, kantoor en expositieruimte.
- Samenhang: het gebied kent een samenhang met het Beekdal van de Dommel (E8.003).

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Loonse Akkers:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.25.5.001	Bunker	Militair	kazemat	Rijksmonument
8.14.1.041	Molenpad	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.21.4.002	Valkenswaard, Geenhoven	Oude akkers	Steilrand	Hoog
8.21.4.003	Valkenswaard, Geenhoven	Oude akkers	Steilrand	Hoog
8.21.4.005	Valkenswaard, Geenhoven	Oude akkers	Steilrand	Zeer hoog
8.21.4.006	Valkenswaard, Geenhoven	Oude akkers	Steilrand	Zeer hoog
8.21.3.007	Valkenswaard, Geenhoven	Oude akkers	Open akker	Zeer hoog
8.21.1.052	Valkenswaard, Geenhoven	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.21.1.053	Valkenswaard, Geenhoven	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.25.5.001	De Bunker Nieuwe Waalreseweg	Militair	kazemat	Rijksmonument
8.23.7.002	Dommeldal Noord	Beemden	hooiland	Hoog
8.11.3.012	keersop, Dommel, Dommelen	Restbos	oude boskernen	Middelhoog
8.20.3.245	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.2.001	bos	Bosbouw	1750-1850	Hoog
8.27.1	diverse bomen	Meubilair	Bijzonder boom	Hoog

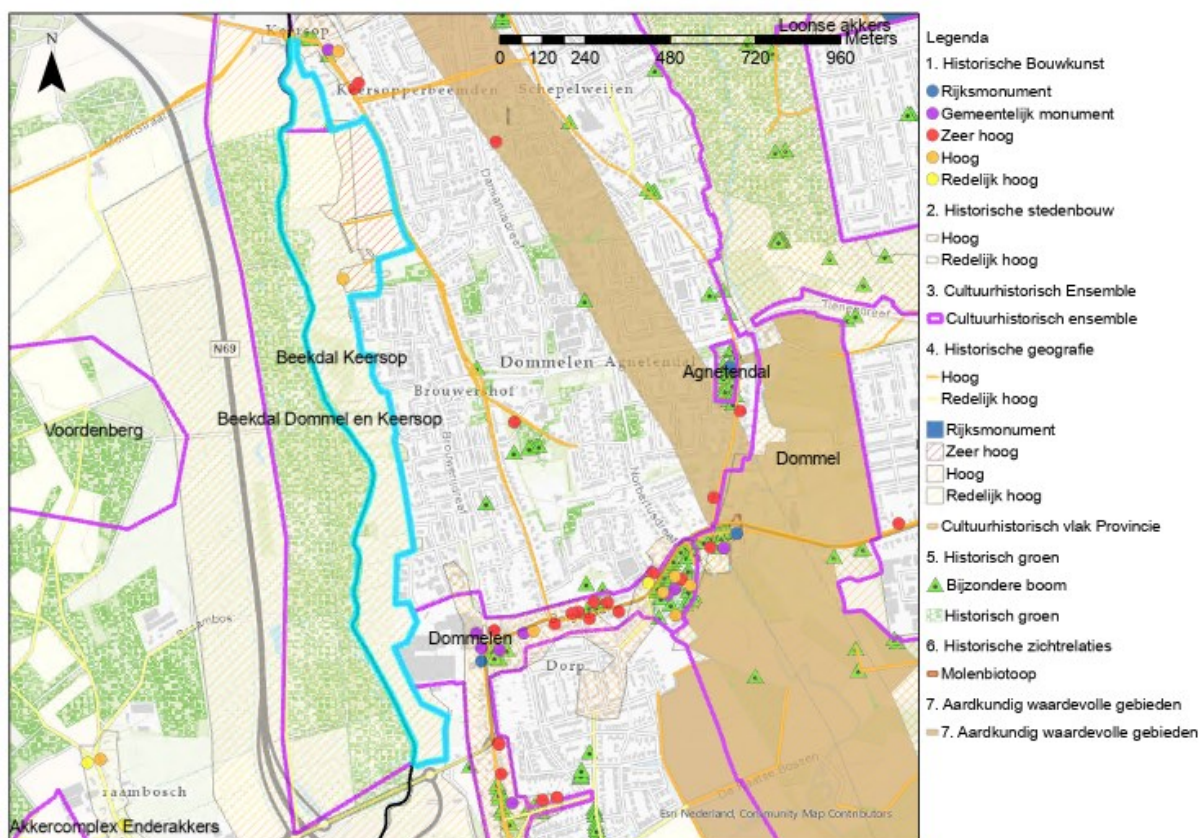
Het Oude Molenpad dat loopt naar de Loondermolen in Waalre (foto ODZOB 2024).

De Loonderakker op de topografische kaart van rond 1980.

E8.013 Beekdal Keersop

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde en zeer hoge historische groenwaarde.

Het cultuurhistorisch ensemble Keersop op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

De Keersop is een zijbeek van de rivier de Dommel. De bossen in dit gebied groeien op beekafzettingen en staan direct of indirect onder invloed van beekwater. Het is een beekdal met beemdgronden (oude hooi- en weilanden) en restanten van een kleinschalige percelering, met lange, smalle percelen, haaks op de beek. Veel perceel scheidingen worden nog gemarkeerd door greppels en (resten van) houtwallen. In het beekdal nog houtwallen en bos die bestaat o.a. uit zwarte els, zwarte bes, zachte berk, populier, es, zomereik, grove den, ruwe berk, wilde lijsterbes, grauwe wilg, ratelpopulier, sporkenhout, wilde kamperfoelie en vogelkers. Door de aanpassingen aan de Keersop in 2024 is het gebied beter bestand tegen extreme neerslag en droogte en wordt de natuur in het gebied versterkt.

Materiële patronen, structuren en objecten:

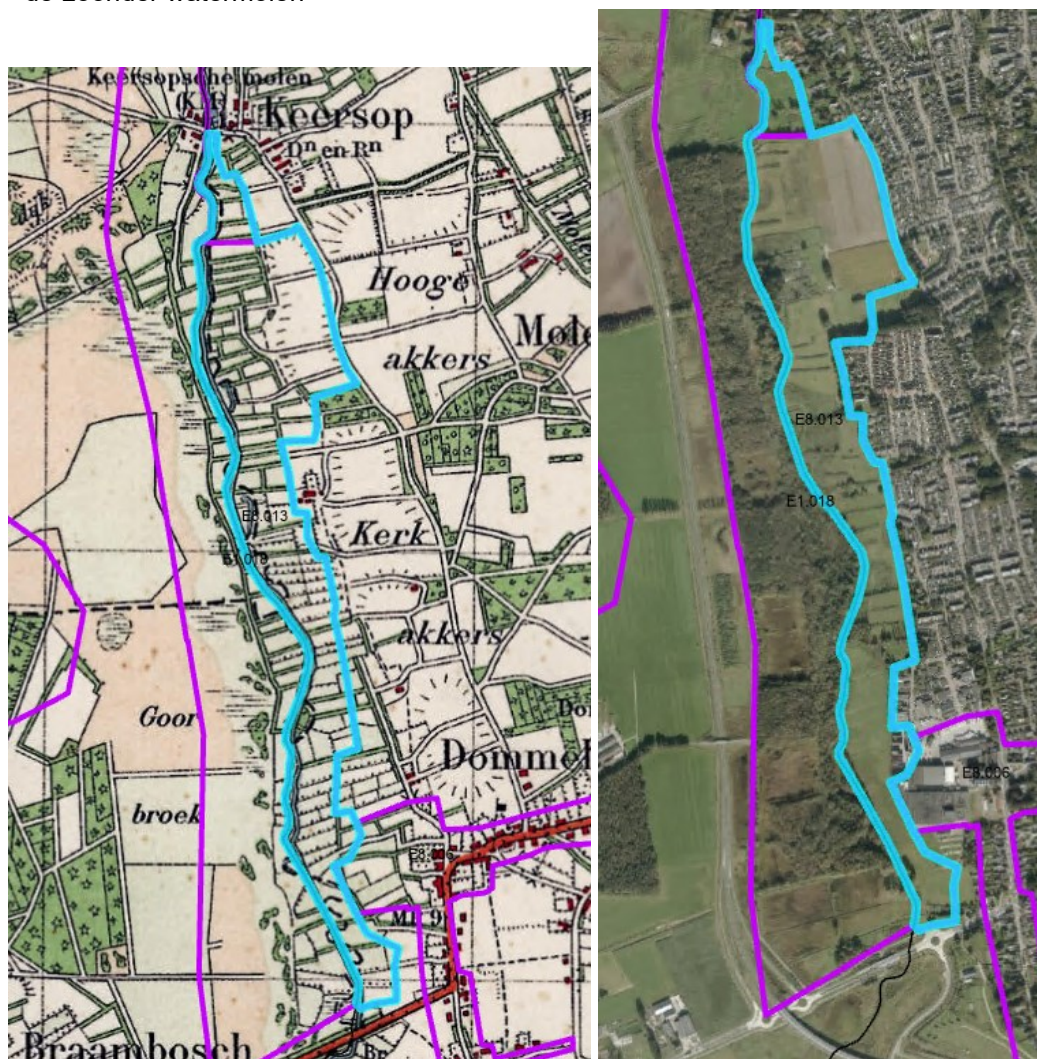
De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Keersop:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.27.8.297	Monumentale boom	Meubilair	Bijzondere boom	Hoog
8.14.1.197	Geen naam	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.205	Geen naam	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.21.1.008	Dommelen, Hoge Akkers	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.21.1.009	Dommelen, Hoge Akkers	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.21.3.015	Dommelen, Hoge Akkers	Oude akkers	Open akker	Zeer hoog
8.21.1.011	Dommelen, Kerkakkers	Oude akkers	Akkerwal	Redelijk hoog
8.23.7.001	Keersopperbeemden	Beemden	hooiland	Hoog

8.11.3.011	Keersop, Dommelen	Restbos	oude boskernen	Middelhoog
8.20.4.246	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.17.5.009	Keersop	Gehuchten	Huizengroep	Hoog

Verdwenen patronen, structuren en objecten:

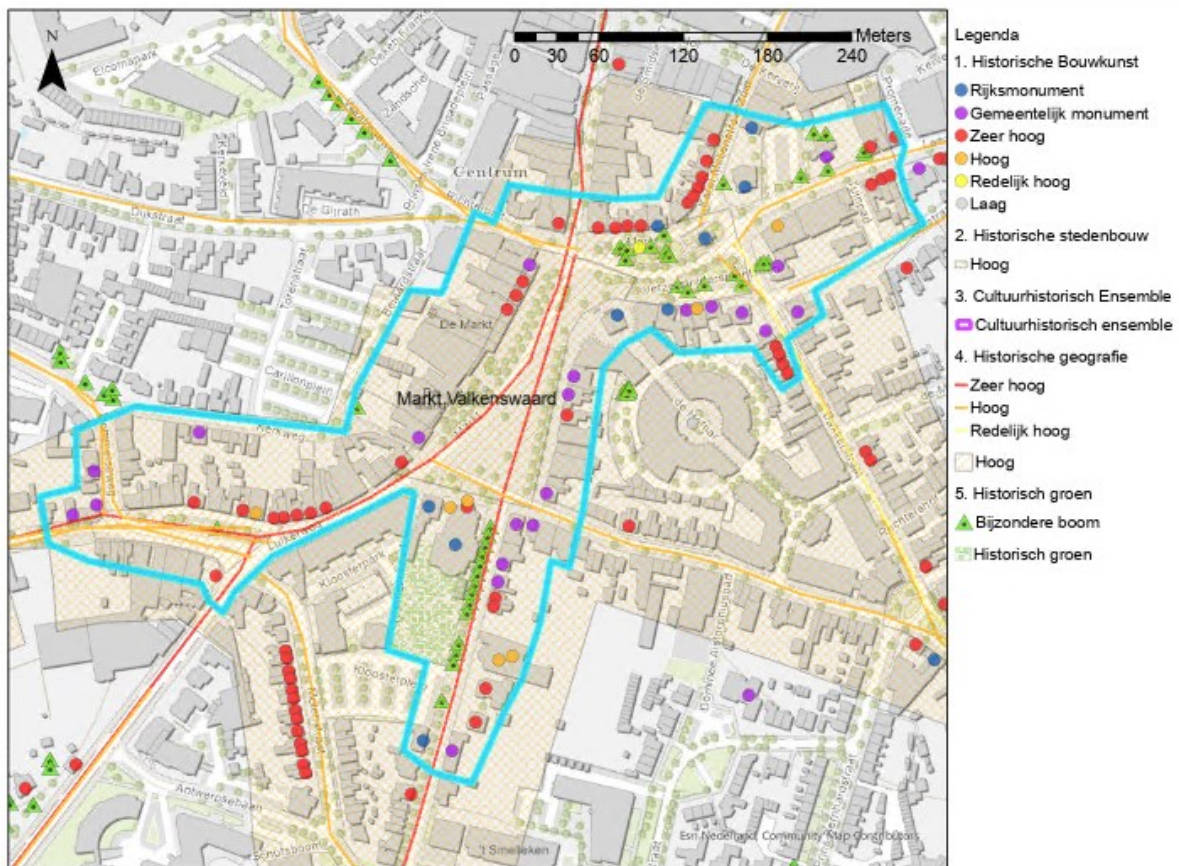
- de Loonder watermolen

Het ensemble Beekdal Keersop op de Bonnekaart van 1930 en rechts op de luchtfoto van 2024.

E8.014 Markt Valkenswaard

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

Het cultuurhistorisch ensemble Markt Valkenswaard op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

De ontwikkeling van de naam Wedert tot Valkenswaard is onderzocht middels archiefonderzoek en aan de hand van oude kaarten. Bij het archiefonderzoek ligt de focus met name op de periode vóór 1800. Geschreven bronnen voor deze regio gaan terug tot ongeveer 1200. De oudste gedrukte en bewaard gebleven kaarten van Brabant dateren van halverwege de 16^e eeuw. De oudste benaming 'Wederde' stamt uit de 13^e eeuw. Zowel in de archieven van Echternach als in de archieven van Postel komt deze schrijfwijze voor. Een oorkonde uit het eerste kwart van de 13^e eeuw vermeldt een lijst van hoeven en cijnsen van de abdij van Echternach waarin naast Waalre ook Valkenswaard wordt vermeld. Tot circa 1550 wordt daarna de naam 'Wedaert/Wedart/Wedert' gehanteerd. Deze oudste schrijfvormen wijzen erop dat we niet met 'weert', in de betekenis van riviereiland of laagliggend land tussen of langs waterlopen te doen hebben. Wel met een samenstelling, vermoedelijk van 'wede', wat kreupelhout, struikgewas betekent en 'aard' wat duidt op gemene gronden, gemeeynt, of vroente. Gemene gronden, gemeeynt of vroente zijn gronden die gemeenschappelijk gebruikt en beheerd worden door een groep gebruiksgerechtigden. Vanaf 1500 tot 1650 verandert de naam opnieuw en wordt het 'Weerde/Weerd/Weerd/Weert'. Naast deze naam wordt tussen 1600 en 1650 de plaatsnaam 'Ver(c)ken(s)weer(d)t' gebruikt, met name in de Bossche Protocolen maar niet in de lokale archieven. De toevoeging 'Verkens' is spottend bedoeld en verwijst naar de bloeiende varkensmarkt die hier wordt gehouden. Tot slot moeten na 1650 de 'varkens' het afleggen tegen de 'valken', gerelateerd aan het succes van de valkenvangst en de valkeniers, de plaatsnaam verandert dan snel in 'Valkensweert/weerd/ waerd/waard/waard'.

In de 15^e eeuw doet het gemeentebestuur van Valkenswaard verwoede pogingen om de plaatselijke economie te verbeteren door het stimuleren van veemarkten. Het is 1446 en het is Sint Jan, dus het is Weerder Mert. De schepenen Lambrecht Meus, Meus Schoenmakers en Jan Bruyninx hopen op een levendige handel op deze jaarlijkse veemarkt. Maendachs na die mert is het namelijk de

gewoonte om met de opbrengst de geleende penningen terug te betalen. Deze beestenmarkten vormen een belangrijke bron van inkomsten voor de lokale veehandelaren en varkenshouders. Deze veemarkten blijven als maand- en jaarmarkt bestaan tot aan het begin van de twintigste eeuw. In maart 1876 komt er een achttal vrije veemarkten. In 1924 schaft het gemeentebestuur deze weer af. Daarvoor in de plaats komt er een markt op iedere laatste maandag van de maand. Als kanttekening staat vermeld dat deze markten niet van grote betekenis zijn. Het gaat niet altijd even goed met deze beestenmarkt. Een ingezonden stuk in de Provinciale Noordbrabantsche 's Hertogenbossche Courant in 1879 gaat over de inspanningen van het gemeentebestuur en de 'ijvervolle' burgemeester van Valkenswaard om de bloei van de markt te bevorderen. Hiertoe worden de landbouwers van Valkenswaard en omliggende plaatsen opgeroepen hun vee naar de beestenmarkt in Valkenswaard te brengen. Het grote aanbod en de centrale ligging zullen ongetwijfeld kooplieden en slagers in grote getalen trekken. Het eerste resultaat van deze actie is dat het aantal aangeboden stuks vee stijgt van niet meer dan vijftig stuks naar minstens tweehonderd. Vanaf 8 december 1861 mag Valkenswaard ook zijn eigen botermarkt houden, wekelijks op vrijdag.

De huidige weekmarkt op de Markt vindt plaats op donderdag. Het is niet helemaal duidelijk sinds wanneer de markt in zijn huidige vorm bestaat, maar in ieder geval zeker vanaf de jaren vijftig. In 1951 besluit de raad om de dan inmiddels gebruikelijke weekmarkt open te stellen voor ook andere goederen dan vis en groente. De markt trekt veel bezoekers uit Valkenswaard en omliggende dorpen, waarbij zeker het grote aantal Belgen moet worden vermeld.¹²

Materiële patronen, structuren en objecten:

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Markt Valkenswaard:

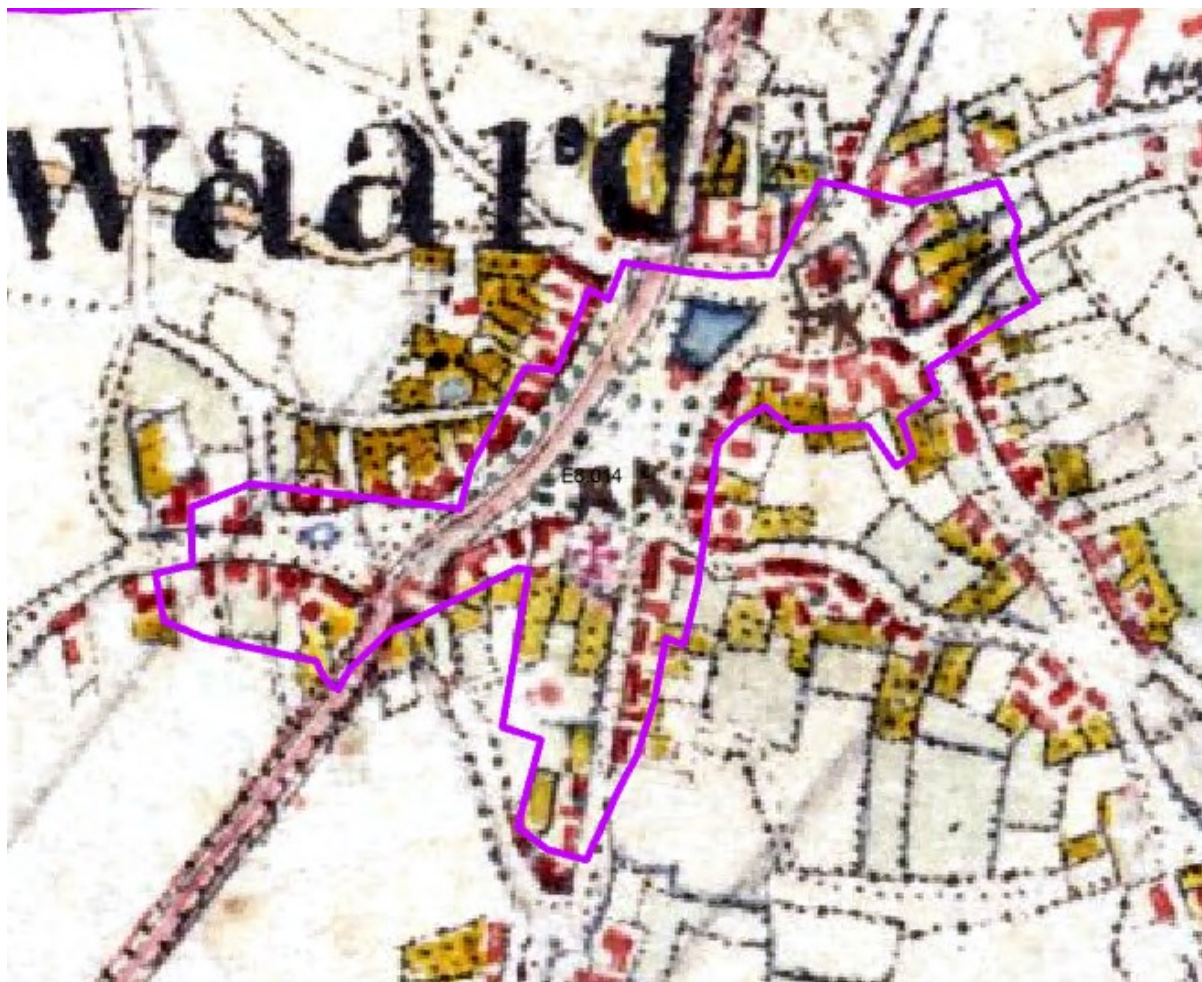
Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.24.5.007	Derde raadhuis Valkenswaard	Bestuurlijk	raadhuis	Rijksmonument
8.26.1.006	N.H. Kerk Het Weerderhuys	Kerkelijk	kerk	Rijksmonument
8.26.1.004	St. Nicolaaskerk	Kerkelijk	kerk	Rijksmonument
8.26.7.005	Mariakapelletje hoek Luikerweg - Dommelseweg	Kerkelijk	kapelleke	Zeer hoog
8.26.13.001	Pastorie Markt	Kerkelijk	pastorie	Rijksmonument
8.26.13.004	Domineeshuis	Kerkelijk	pastorie	Gemeentelijk monument
8.26.1.003	Derde parochiekerk van Valkenswaard	Kerkelijk	kerk	Zeer hoog
8.26.14.001	R.K. Verenigingsgebouw Were Di	Kerkelijk	patronaat	Hoog
8.26.5.007	Beeld HI Nicolaas	Kerkelijk	heiligenbeeld	Hoog
8.26.5.008	Mariabeeld St. Nicolaaskerk	Kerkelijk	heiligenbeeld	Hoog
8.27.11.001	Wilhelmina bank	Meubilair	straatmeubilair	Redelijk hoog
8.27.19.001	Drogisterij de Vijzel, Luikerweg 2	Meubilair	winkel	Zeer hoog
8.27.19.002	Kruidenier Markt 45	Meubilair	winkel	Gemeentelijk monument
8.27.22.003	Cafe op de Markt 28	Meubilair	hotel/restaurant	Zeer hoog
8.27.22.006	Markt 35 Le Troubadour	Meubilair	hotel/restaurant	Zeer hoog
8.27.9.013	Huishoudschool Maastrichterweg 15 en 25	Meubilair	school	Hoog
8.27.22.005	Restaurant Leenderweg 2-4	Meubilair	hotel/restaurant	Hoog
8.27.19.011	Winkel, Luikerweg 16-16a	Meubilair	winkel	Zeer hoog

¹² Peels 2023, Canon van Valkenswaard, p. 106 e.v.

8.27.19.012	Winkel-horecapand, Luikerweg 18	Meubilair	winkel	Zeer hoog
8.27.21.018	Markt 20 Herberg De Sleutel	Meubilair	herberg	Gemeentelijk monument
8.27.22.007	Voormalig hotel De Valk	Meubilair	hotel/restaurant	Gemeentelijk monument
8.27.19.014	Winkel Leenderweg 11a-13	Meubilair	winkel	Zeer hoog
8.27.19.015	Winkel Leenderweg 15	Meubilair	winkel	Zeer hoog
8.29.2.003	Brouwerij en Cafe markt 51	Industrieel	brouwerij	Gemeentelijk monument
8.29.3.001	Woning Sigarenfabrikant Moonen Markt 9	Industrieel	directeurs woning	Gemeentelijk monument
8.29.04.018	Sigarenfabriek W. de Natris	Industrieel	fabrieksgebouw	Gemeentelijk monument
8.29.04.036	Sigarenfabriek Kinjet	Industrieel	fabrieksgebouw	Gemeentelijk monument
8.29.3.003	Voormalige fabrikantenwoning, Markt 15-17	Industrieel	Directeurs woning	Rijksmonument
8.31.1.008	Dommelseweg 19-19a Dommelen	Historische bouwkunst	Woonhuis	Gemeentelijk monument
8.31.1.009	Dommelseweg 23 Dommelen	Historische bouwkunst	Woonhuis	Gemeentelijk monument
8.31.1.010	Dommelseweg 12 Dommelen	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.002	Maastrichterweg 16 Valkenswaard	Historische bouwkunst	Woonhuis	Rijksmonument
8.31.3.001	Villa Robijnenhof Leenderweg 1	Historische bouwkunst	Villa	Rijksmonument
8.31.1.011	Maastrichterweg 3 Valkenswaard	Historische bouwkunst	Woonhuis	Gemeentelijk monument
8.31.5.004	Markt 31a-33 Valkenswaard	Historische bouwkunst	Woonhuis met bedrijfsruimte	Gemeentelijk monument
8.31.3.005	Villa Den Hoek Bakkerstraat 1 -Hofstraat 2	Historische bouwkunst	Villa	Gemeentelijk monument
8.31.1.019	Markt 11-11a Valkenswaard	Historische bouwkunst	Woonhuis	Hoog
8.31.3.004	Bakkerstraat 4 Valkenswaard	Historische bouwkunst	Villa	Gemeentelijk monument
8.31.1.021	Maastrichterweg 5 Valkenswaard	Historische bouwkunst	Woonhuis	Gemeentelijk monument
8.31.3.009	Villa Zonnekant Leenderweg 7	Historische bouwkunst	Villa	Gemeentelijk monument
8.31.3.006	Markt 5	Historische bouwkunst	Villa	Gemeentelijk monument
8.31.8.001	Leenderweg 1 Valkenswaard (let op: koetshuis bij het pand op dit adres, dus niet het pand als zodanig op dit adres)	Historische bouwkunst	Koetshuis	Rijksmonument
8.31.1.025	Maastrichterweg 23	Historische bouwkunst	Woonhuis	Gemeentelijk monument
8.31.1.026	Markt 13	Historische bouwkunst	Woonhuis	Gemeentelijk monument
8.31.1.027	Markt 4	Historische bouwkunst	Woonhuis	Rijksmonument
8.31.1.031	Bakkerstraat 6 en 8	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.031	Bakkerstraat 6 en 8	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.032	Bakkerstraat 10 en 12	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.032	Bakkerstraat 10 en 12	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.038	Dommelseweg 2	Historische bouwkunst	Woonhuis	Hoog

8.31.1.044	Karel Mollenstraat Zuid 1, 3 en 5	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.044	Karel Mollenstraat Zuid 1, 3 en 5	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.046	Karel Mollenstraat Zuid 9, 9a en 11	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.046	Karel Mollenstraat Zuid 9, 9a en 11	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.045	Karel Mollenstraat Zuid 7	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.047	Karel Mollenstraat Zuid 13	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.049	Leenderweg 18	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.050	Leenderweg 20, 22 en 22a	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.050	Leenderweg 20, 22 en 22a	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.056	Maastrichterweg 7 en 9	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.056	Maastrichterweg 7 en 9	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.057	Markt 6	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.058	Markt 8	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.059	Markt 10	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.1.060	Markt 14	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.31.3.016	Maastrichterweg 19	Historische bouwkunst	Villa	Zeer hoog
8.31.3.017	Maastrichterweg 21	Historische bouwkunst	Villa	Zeer hoog
8.31.4.003	Markt 16	Historische bouwkunst	Cafe	Zeer hoog
8.31.4.004	Markt 22	Historische bouwkunst	Cafe	Zeer hoog
8.31.4.005	Markt 26	Historische bouwkunst	Cafe	Zeer hoog
8.31.4.006	Markt 49-49a-49b	Historische bouwkunst	Cafe	Gemeentelijk monument
8.31.4.001	Markt 66	Historische bouwkunst	Cafe	Gemeentelijk monument
8.31.5.005	Luikerweg 14-14a	Historische bouwkunst	Woonhuis met bedrijfsru imte	Zeer hoog
8.31.5.006	Luikerweg 20 en 22	Historische bouwkunst	Woonhuis met bedrijfsru imte	Zeer hoog
8.31.5.006	Luikerweg 20 en 22	Historische bouwkunst	Woonhuis met bedrijfsru imte	Zeer hoog
8.31.1.084	Dommelseweg 4	Historische bouwkunst	Woonhuis	Zeer hoog
8.13.1.009	Maastrichterweg	Doorgaande wegen	doorgaan de weg	Zeer hoog
8.13.1.012	De Klapperstraat - Heistraat	Doorgaande wegen	doorgaan de weg	Hoog
8.13.1.020	Leenderweg	Doorgaande wegen	doorgaan de weg	Hoog

8.13.12.006	akkerweg Kerkakker	Doorgaande wegen	holle weg	Hoog
8.13.12.013	Kromstraat	Doorgaande wegen	holle weg	Hoog
8.13.1.016	Dijk van Waalre naar Valkenswaard	Doorgaande wegen	doorgaan de weg	Hoog
8.14.1.060	Dommelseweg	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.098	Peperstraat	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.100	Hofstraat-Brakenstraat	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.109	Waalreseweg	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.104	Karel Mollenstraat	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.268	Bakkerstraat	Lokale wegen	lokale weg	Redelijk hoog
8.13.8.001	Grote Markt Valkenswaard	Doorgaande wegen	plein	Hoog
8.13.8.002	De Kleine Markt	Doorgaande wegen	plein	Hoog
8.13.8.003	Kromstraat	Doorgaande wegen	plein	Hoog
8.26.15.005	Pastorietuin, Markt 55	Kerkelijk	religieus groen	Hoog
8.27.1.243e. v.	diverse bijzondere bomen	Meubilair	bijzondere boom	Hoog
8.17.1.001	Valkenswaard	Gehuchten	Groot dorp	Hoog

Het ensemble Markt Valkenswaard op de topografische kaart van 1840 (schaal 1:25.000).

De weekmarkt van Valkenswaard in 2024 (foto Visit Valkenswaard).

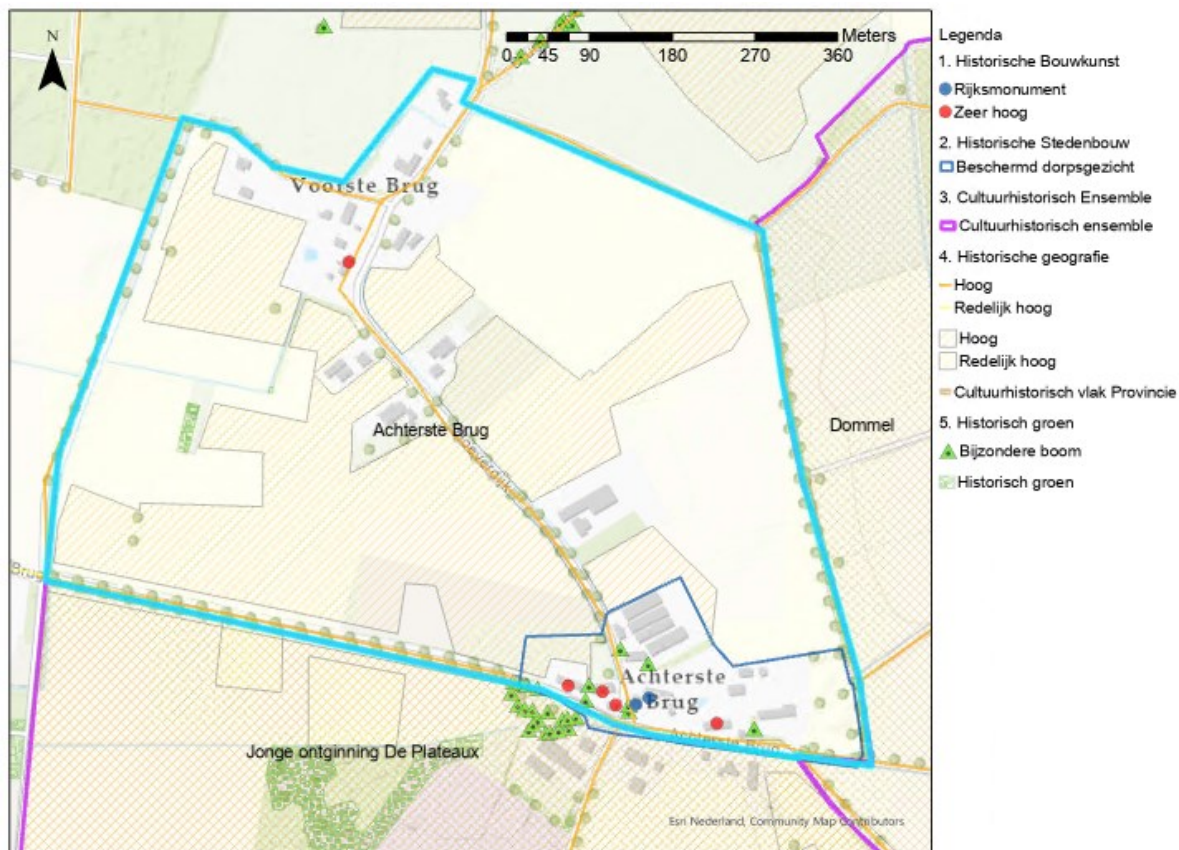
Koningisdag op de Markt van Valkenswaard in 2024 (foto Valkenswaard's Weekblad).

E8.015 Achterste Brug¹³

Ensemble met een hoge historisch geografische waarde.

De Achterste Brug is een zeldzaam goed bewaard agrarisch ensemble, waar landschap, perceelstructuur en boerderijtypen een samenhangend en authentiek cultuurhistorisch geheel vormen. Het gebied is waardevol door:

- zijn isolatie en daardoor bewaarde historische structuur,
- de unieke verzameling boerderijtypen,
- de sterke verwevenheid van bebouwing en landschap,
- de hoge mate van authenticiteit en stiltebeleving.

Het cultuurhistorisch ensemble Achterste Brug op de Cultuurhistorische waardenkaart 2025 van Valkenswaard.

Materiële essentie

De Achterste Brug ligt afgelegen in het buitengebied van Valkenswaard, vlakbij de Belgische grens en de Dommel. Het ontstaan van de buurtschap hangt samen met de ontginning van de heide én de nabijheid van de Dommel. Het gebied wordt gekenmerkt door:

- Veel groen
- Weilanden, akkers en bospercelen
- Historische agrarische bebouwing langs de weg

De buurtschap is moeilijk bereikbaar: de Hoeverdijk is de enige goede toegangsweg. Westwaarts is een slecht begaanbaar zandpad; oostwaarts loopt de weg dood bij de Dommel. Juist deze slechte bereikbaarheid heeft ervoor gezorgd dat het historische karakter goed bewaard is gebleven.

De nederzetting is organisch ontstaan op een oud kruispunt van wegen, in het verleden midden op de heide. Ontginning leidde tot honderden kleine percelen (duidelijk zichtbaar op de minuutkaart van

¹³ De Achterste Brug. Cultuurhistorische waardering (Cultuurhistorisch Bureau Hüsken en Zoon), Eindhoven, november 2019.

1832). Door ruilverkavelingen zijn percelen later vergroot. Grondgebruik veranderde door mechanisering en leidde tot verbreding van wegen en verminderde handarbeid, waardoor boerenbedrijven na 1970 vaak verdwenen en werden ingevuld door nieuwe bewoners.

Het gebied is rijk aan groen: hoge bomen, houtwallen, greppels, beukenhagen en erfbeplanting. Bomen hadden vroeger functionele waarde (beschutting, hout, fruit). Kenmerkend zijn kleine paden tussen akkers, vooral gebruikt door de lokale boerenbevolking. De omgeving wordt ervaren als authentiek agrarisch cultuurlandschap, versterkt door de heide, vennen en de Dommel.

In het gebied komt een mix van historische boerderijtypen voor:

- Hallenhuizen (oudste vorm, met lemen wanden en rieten daken)
- Langgevelboerderijen (vanaf 18e/19e eeuw, vaak 'versteend' uit oudere hallenhuizen)
- Kortgevelboerderijen (o.a. Achterste Brug 14, 17e eeuw)

Dakvormen variëren: wolfdaken (vóór 1850), zadeldaken, later mansardedaken.

In de loop van de eeuwen zijn boerderijen uitgebreid en aangepast (bijgebouwen, bakhuisjes). Na 1970 verdwenen veel agrarische functies en werden boerderijen woonhuizen. Nieuwe bewoners houden doorgaans het agrarische karakter in ere, maar moderne verstoringen zijn wel een aandachtspunt.

Algemene kenmerken van de bebouwing

- Homogeen agrarisch karakter; vrijwel geen afwijkende elementen.
- Stilte en rust typeren het gebied; weinig verkeer.
- Toeristen bezoeken de omgeving vooral per (elektrische) fiets.

Beschrijving van de boerderijen (beknopt)

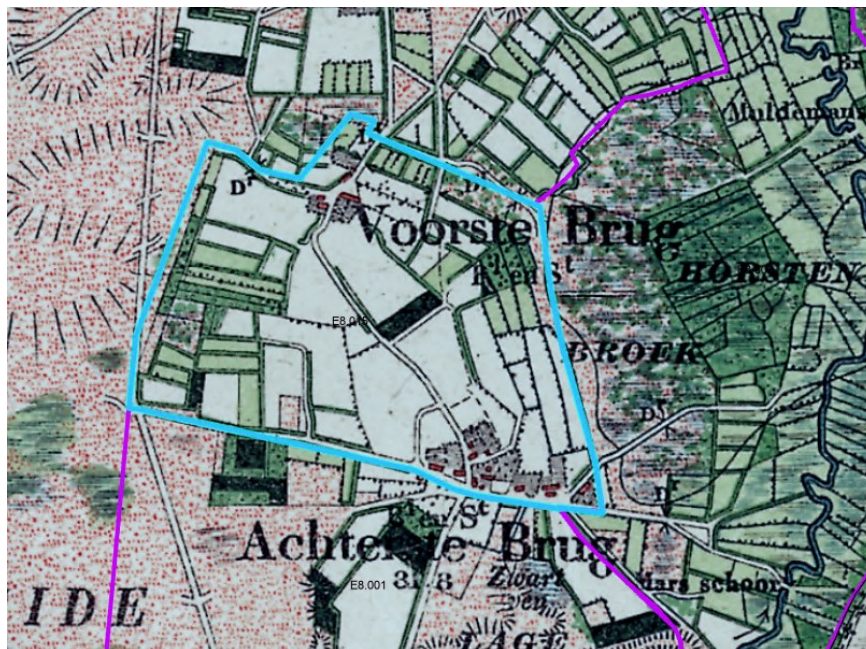
- Achterste Brug 6–8: langgevelboerderij (1877), agrarische functie verdwenen.
- Achterste Brug 12: langgevelboerderij (1878), met standaardindeling; sterstatus.
- Achterste Brug 14: kortgevelboerderij, rijksmonument; 17e-eeuwse oorsprong; unieke achthoekige schoorsteen.
- Achterste Brug 16–16a: langgevelboerderij (herbouw 1885), deels rietgedekt; sterstatus.
- Achterste Brug 20: langgevelboerderij (1864), sterstatus.
- Hoeverdijk 109: boerderij al aanwezig in 1832, later verlengd; nog agrarisch/industrieel in gebruik.

Materiële patronen, structuren en objecten:

De volgende losse onderdelen maken deel uit van Ensemble Achterste Brug:

Uniek nr.	Naam	Thema naam	Sub thema	Waarde
8.31.2.045	Achterste Brug 12	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.001	Achterste Brug 14	Historische bouwkunst	Boerderij	Rijksmonu- ment
8.31.7.001	Achterste Brug 14 (let op schuur bij het pand) (Let op: twee schuren)	Historische bouwkunst	Schuur/bijge- bouw	Rijksmonu- ment
8.31.2.046	Achterste Brug 20	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.027	Achterstebrug 16 Borkel en Schaft	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.2.069	Hoeverdijk 94	Historische bouwkunst	Boerderij	Zeer hoog
8.31.7.008	Achterste Brug 16	Historische bouwkunst	Schuur/bijge- bouw	Zeer hoog
8.14.1.009	Hoeverdijk	lokale wegen	lokale weg	hoog
8.14.1.156 -157	zandpaden	Lokale wegen	lokale weg	Hoog

8.14.1.215	Wegen Voorste Brug	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.14.1.217	Wegen Achterste Brug	Lokale wegen	lokale weg	Hoog
8.21.3.003	Borkel, Achterste Brug	Oude akkers	Open akker	Hoog
8.11.1.161 -162	restbos	Restbossen	restbos	Hoog
8.20.4.161	bos	Bosbouw	1900-1930	Hoog
8.20.3.138	bos	Bosbouw	1850-1900	Hoog
8.20.2.131	bos	Bosbouw	1750-1850	Hoog
8.27.1.261 e.v.	bijzondere bomen	Meubilair	bijzondere boom	Hoog

De Achterste Brug op de Topografische Bonnekaart van 1900.

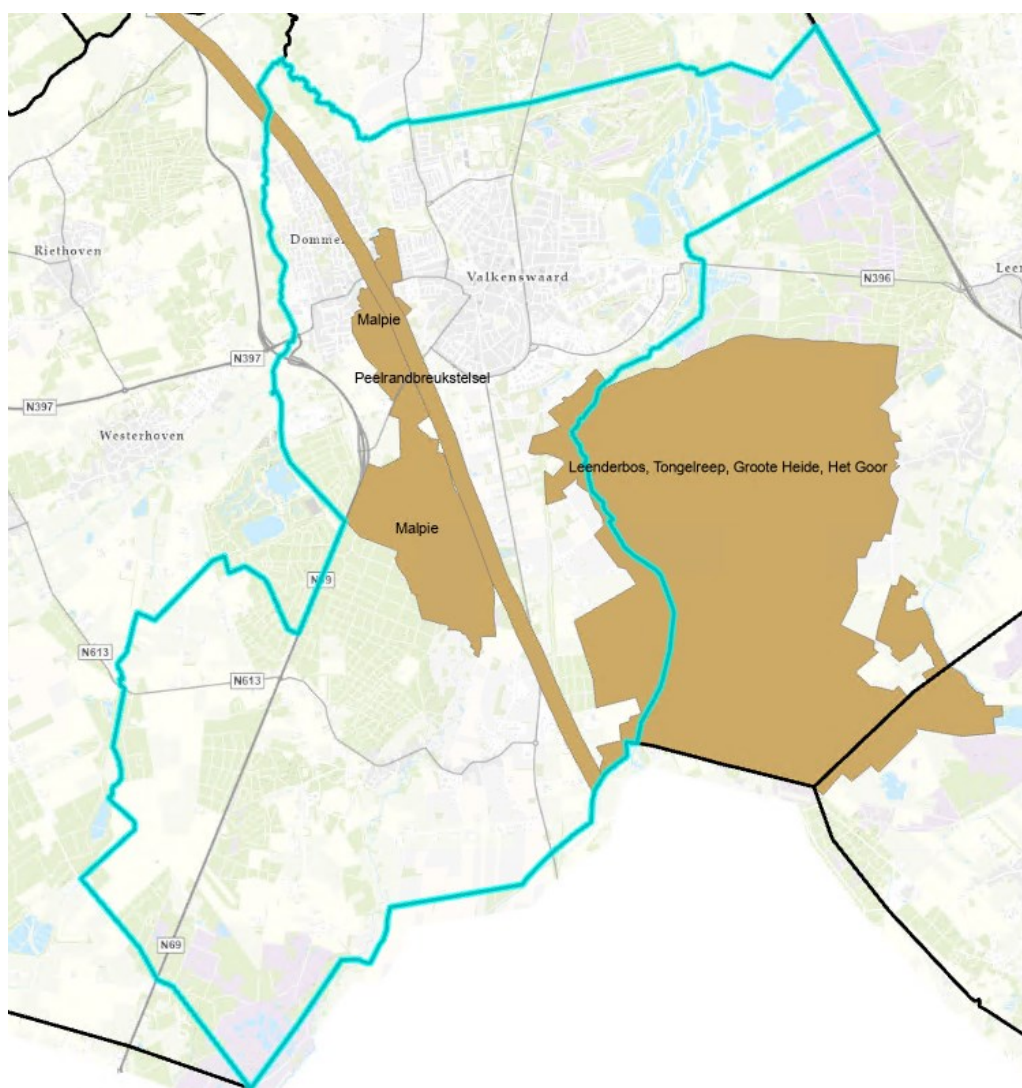

Het ensemble Achterste Brug op een luchtfoto van 2024.

3.4. Overzicht van aardkundige waarden

Onderstaande gegevens zijn ontleend uit de bijlagen bij de 'Aardkundig Waardevolle Gebiedenkaart Noord-Brabant', zoals opgesteld door de provincie Noord-Brabant. De provincie wil de gebieden met onvervangbare aardkundige waarden behouden vanwege de ecologische en cultuurhistorische betekenis. In Brabant zijn daarom circa 40 gebieden met aardkundige waarden van provinciale of nationale betekenis begrensd in de Omgevingsverordening Noord-Brabant. De provincie geeft op deze manier een impuls aan behoud en ontwikkeling van aardkundige waarden, in én buiten de veertig gebieden.¹⁴

In onderstaande gebiedsbeschrijvingen worden de aardkundige waarden van de gebieden toegelicht. Daarbij wordt een relatie gelegd met grondgebruik en cultuurhistorische en ecologische kenmerken. Om bescherming van aardkundige waarden te bevorderen, is ook aandacht voor bestaande en potentiële aantastingen en voor ontwikkelingen en kansen. Gemeenten moeten deze waarden en kenmerken ook in het omgevingsplan opnemen en beschermen. De aardkundig waardevolle gebiedenkaart is opgenomen in de Beleidsregel omgevingsrecht (paragraaf 7.2).

Afbeelding: Overzicht van de aardkundig waardevolle gebieden in de gemeente Valkenswaard.

¹⁴ <https://www.brabant.nl/onderwerpen/natuur-landschap/brabantse-landschappen/aardkundig-waardevolle-gebieden/>

1. De Malpie

Naam gebied	Malpie
Oppervlakte	361 ha
Reliëf	Ca. 12 m
Aardkundige betekenis	Kleinschalig afwisselend landschap met natuurlijke overgangen tussen gave voorbeelden van duinen, vennen en beekdal
Aardkundige fenomenen	Beekdal; dekzandrelief; stuifzandduinen
Vormende processen	Verstuiving en duinvorming (windwerking), beekdalerosie en -afzetting; meerafzetting (vennen), verlanding, veenvorming
Actuele processen	Verlanding, veenvorming (oeverzones vennen), beekdalerosie en -afzetting, verstuiving, hellingerosie
Geologische formaties en afzettingen	Formatie van Boxtel (Twente, Singraven, organogeen; fluvioperiglaciaal bedekt met dun dekzand; dekzand); Formatie van Sterksel
Geologische ontstaansperiode	Beekdalen en dekzand: Pleistoceen, vnl. Weichselien; landduinen en vennen: vnl. Laatglaciaal
Geomorfologische fenomenen	Beekdalbodem; lage landduinen; laagte zonder randwal; terrasafzettingsswelingen
Bodemtypen	Enkeerdgrond; Gooreerdgrond; Veldpodzolgrond; Duinvaaggrond; Venige beekdalgrond
Wetenschappelijke & educatieve betekenis	Vele verschillende ijstijd-landvormen in een klein en goed toegankelijk gebied: bv. de vaarvennen ontstaan in de gedeeltelijk verlande Dommelloop uit het einde van de laatste ijstijd (uniek voor Noord-Brabant); duinen en vennen als getuigen van Laatglaciale landschapsvormende processen; relatie tussen paraboolduinen en vennen in de uitwaaiingslaagten

Algemeen

Aardkundig waardevol gebied Malpie is een relatief klein gebied in het zuidoosten van de provincie, op het grondgebied van de gemeente Valkenswaard. Het omvat het Dommeldal ten zuiden van Valkenswaard en het aangrenzende bos-, heide- en vengebied van de Malpie ten westen ervan.

Aardkunde

Het natuurreservaat De Malpie bestaat overwegend uit een kleinschalig en venrijk duinen heidegebied ten westen van en aansluitend op het beekdal van de Dommel. De vennen hebben een verschillende oorsprong. Het Groot Malpieven is een mooi voorbeeld van een ven gevormd in de uitwaaiingslaagte aan de open kant van een U-vormig paraboolduin uit de eindfase van de laatste ijstijd. Ook in het westelijk deel van het bos- en heidegebied van de Malpie komen enkele kleinere paraboolduinen met ingesloten vennen of vochtige laagten voor. De Vaarvennen daarentegen zijn gevormd in een gedeeltelijk verlande oude loop van de Dommel uit het einde van de laatste ijstijd. Deze ontstaanswijze is uniek; er zijn in Brabant geen andere voorbeelden bekend van vennen die op deze manier zijn ontstaan. In alle vennen in het gebied zijn verschillende stadia van verlandings- en veenvormingsprocessen waar te nemen. Het gebied omvat ook het beekdal van de Dommel inclusief de dalwanden en plaatselijk een deel van het aangrenzende dekzandlandschap. De nog vrij gave overgang beekdal - heidegebied ter hoogte van de Malpie is dus ook in het gebied vertegenwoordigd. Plaatselijk is de Dommel nog vrij meanderend maar de beek is toch sterk door de mens beïnvloed (verbreed en rechtgetrokken). Hiervan getuigen een aantal afgesneden meanders die in het dal voorkomen.

Afbeelding: De Vaarvennen

Cultuurhistorie

In het Dommeldal liggen kleinschalig verkavelde beemdgronden, hakhout en moerasbos. Even ten noorden van het gebied van de Malpie komt bevindt zich langs de Dommel een oude watermolen.

Grondgebruik en ecologie

Langs de Dommel komen kleine oppervlakten moeras voor. In het zuidelijk deel van het Dommeldal naast de Malpie komen vooral elzenbroek en kleinere oppervlakten vochtig schraalland voor. Het noordelijk deel van het Dommeldal bestaat voornamelijk uit akker- en weiland. Het centrale deel van de Malpie bestaat uit natte en droge heide, die min of meer sterk vergrast is. Zeer lokaal, op de hoogste delen van het duin ten oosten van het Groot Malpieven, komen kleine zandverstuivingen voor. Het drogere duingebied in het zuiden en westen van de Malpie bestaat uit naaldbos.

Kwetsbaarheid en aantastingen

Aan de zuidoosthoek van het gebied net buiten gebiedsbegrenzing ligt een kleine ontgronding. Vergravingen in het kader van natuurontwikkeling zouden de natuurlijke reliëfvormen kunnen beschadigen. Sterke recreatieve betreding in de Malpie kan mogelijk de kleine zones open stuifzand rond het Groot Malpieven aan verdere verstuiving en daardoor erosie blootstellen. Verdergaande verlanding van de vennen van de Malpie zou het sterk gevarieerde karakter van het gebied, met zijn afwisseling van waterplassen en duingebieden met vochtige en drogere zones reduceren.

Ontwikkeling, kansen

De bereikbaarheid van het zuidelijk deel van het gebied (de Malpie) is redelijk, met slechts één belangrijke toegangsweg met beperkte parkeermogelijkheid. De interne toegankelijkheid en ontsluiting voor fietsers en wandelaars is daarentegen erg goed, met onder andere wandelpaden met knuppelbruggetjes over natte terreindelen en verharde fietspaden, voorzien van picknick- en rustgelegenheden. Bij de voornaamste toegangswegen zijn informatiepanelen geplaatst, en ook zijn folders beschikbaar met fiets- en wandelroutes. De informatieborden en folders zouden nog verbeterd kunnen worden door meer specifiek aardkundige informatie over dit drukbezochte gebied op te nemen. Het noordelijk deel (Dommeldal) is beter bereikbaar, maar veel moeilijker toegankelijk. Dit deel is grotendeels in gebruik als landbouwland en wandel- en fietspaden en informatiepanelen ontbreken. Dit zou sterk verbeterd kunnen worden, vooral omdat het noordelijk deel van het Dommeldal als een groene open strook tussen de bebouwing van Valkenswaard een aantrekkelijk rust- en recreatiegebied zou kunnen vormen.

Afbeelding: De Dommel ten noorden van de Malpie gezien vanaf de Victoriebrug

Basisregel	het aardkundige karakter in het gebied De Malpie mag niet worden aangetast.
Algemene omschrijving aardkundige waarden	Dommeldal ten zuiden van Valkenswaard en het aangrenzende bos-, heide- en vengebied van de Malpie.
Belangrijkste aardkundige verschijnsel en aardkundige betekenis	De Vaarvennen, voor Brabant unieke ontstaanswijze uit oude verlande rivierloop: Kleinschalig afwisselend landschap met natuurlijke overgangen tussen gave voorbeelden van duinen, vennen en beekdal (ijstijd-landvormen).
Te beschermen aardkundige elementen	Vaarvennen; Paraboolduinen met ingesloten vennen (waarvan sommige met veenvorming) of vochtige laagten; Kleine zandverstuivingen; Beekdal Dommel (plaatselijk nog vrij meanderend) met kenmerkende reliëfvormen (met name de dalwanden) en bijbehorende beekdalglouingen en aangrenzend dekzandlandschap; Afgesneden meanders Dommel; Gave overgang beekdal-heidegebied in de Malpie; Historische beemdenpercelering in beekdal Dommel.
Aanwijzing voor beschermregels in bestemmingsplannen	Reliëfverschillen samenhangend met bovengenoemde verschijnselen mogen niet worden ver- of afgegraven of anderszins aangetast (ontgroningen / ophogingen), met name in het kader van natuurontwikkeling; Intensieve recreatie mag niet leiden tot uitbreiding van de zandverstuivingen; Al te vergaande verlanding van de verschillende vennen gaat ten koste van de variatie in het landschap en moet worden voorkomen; Natuurlijke meanderpatroon van de Dommel mag niet gewijzigd worden; Afgraving en afplagging van de vergraste heideterreinen mag niet leiden tot aantasting waardevol bodemarchief en microreliëfvormen; Historische beemden percelering mag niet aangetast worden.

2. Leenderbos, Tongelreep, Groote Heide, Het Goor

Oppervlakte	1926 ha
Reliëf	Ca. 10 m
Aardkundige betekenis	Gaaf bewaarde heide- en duinenvelden, met overgang naar beekdal en een zeldzame pingo-restant (Klein Hasselsven)
Aardkundige fenomenen	Beekdal; dekzandrelief; laagveen
Vormende processen	Verstuiving en duinvorming (windwerking), beekdalerosie en -afzetting; meerafzetting (vennen, afgesneden beekmeanders), verlanding, veenvorming, vorstwerking (pingo)
Actuele processen	Beekdalerosie en -afzetting; meerafzetting (vennen, afgesneden beekmeanders) verlanding, veenvorming
Geologische formaties en afzettingen	Formatie van Bortel (Twente, dekzand; Laagpakket van Kootwijk (stuifzand) fluvioperiglaciaal bedekt met dun dekzand; Singraven, organogeen)
Geologische ontstaansperiode	Dekzand (Formatie van Bortel): Weichselien (tot Laatglaciaal); Beekdalen: Weichselien/Holoceen; stuifzand (Laagpakket van Kootwijk) : Holoceen; opvulling vennen (Laagpakket van Singraven) Laatglaciaal/Holoceen
Geomorfologische fenomenen	Lage landduinen; dekzandruggen; vlakte (verspoeld) dekzand; dalvormige laagte, beekdalbodem; dekzandrug; laagte zonder randwal
Bodemtypen	Duinvaaggrond, Gooreerdgrond, Haarpodzolgrond, Hoge zwarte enkeerdgrond, Lage enkeerdgrond, Veldpodzolgrond, Vlakvaaggrond, Vlierveengrond
Wetenschappelijke & educatieve betekenis	Goed toegankelijk heidelandschap met diversiteit aan gaaf bewaarde duinenvelden en vennen, waaronder zeldzame pingo restant in de vorm van het morfologisch mooi ontwikkelde en gave Klein Hasselsven. Het voorkomen van dergelijke structuren is zeer zeldzaam in Zuid-Nederland

Algemeen

Het aardkundig waardevolle gebied Leenderbos, Tongelreep, Groote Heide, Het Goor (deelkaart 38) ligt op het grondgebied van de gemeenten Heeze-Leende, Valkenswaard en Cranendonck. Het bestaat uit het bos- en heidegebied van het Leenderbos, het ten zuiden ervan gelegen heidegebied de Groote Heide, het westelijk gelegen beekdal van de Tongelreep en het laaggelegen bosgebied van Het Goor in het oosten. Ook het Brugven ten westen van de Tongelreep werd in het gebied opgenomen.

Aardkunde

Het westelijk deel van het Leenderbos en de Groote Heide bestaat uit een licht golvend dekzandlandschap met dekzandruggen en tussenliggende laagten met vennen. Het westelijk deel bestaat grotendeels uit lage land- en stuifduinen met tussenliggende laagten waarin nog enkele verspreide vennen voorkomen. Vooral in het noordoosten van het gebied liggen plaatselijk ook enkele lage stuifzandwallen. Het Klein Hasselsven (coördinaten 164/371) is een gaaf en voor Zuid-Nederland zeer zeldzaam voorbeeld van een pingo-ruïne: een kleine (80-100m doorsnede) maar zeer goed

bewaarde laagte met een 1 tot 2 meter hoge randwal en een typische verlandings-vegetatiesuccessie in het centrale lage deel. Het is het overblijfsel van een afgesmolten ijslens in de bodem uit de eindfase van de laatste ijstijd. Het Brugven is een mooi voorbeeld van een ven dat ontstaan is in de uitwaaiingslaagte van een noordoostwaarts gericht paraboolduin. In het beekdal van de Tongelreep werd de rechtgetrokken beekloop op een nogal kunstmatige manier opnieuw in een meanderende staat teruggebracht. Het Goor vormt een onderdeel van een laaggelegen en vochtige dekzandvlakte.

Afbeelding: Het Klein Hasselsven: een pingo-restaurant uit de laatste ijstijd, met duidelijke ringwal en centrale depressie.

Cultuurhistorie

Het Leenderbos is grotendeels een productiebos (1932-1941) dat moest helpen om zandverstuivingen vast te leggen en te voorkomen. De stuifzandwallen aan de noordoostzijde van het gebied getuigen nog van deze periode van zandverstuiving. In de beekdalen van de Tongelreep en de Warmbeek zijn nog de contouren zichtbaar van oude experimenten met heide-irrigatie. De Kluizerweg is een oude klinkerweg.

Grondgebruik en ecologie

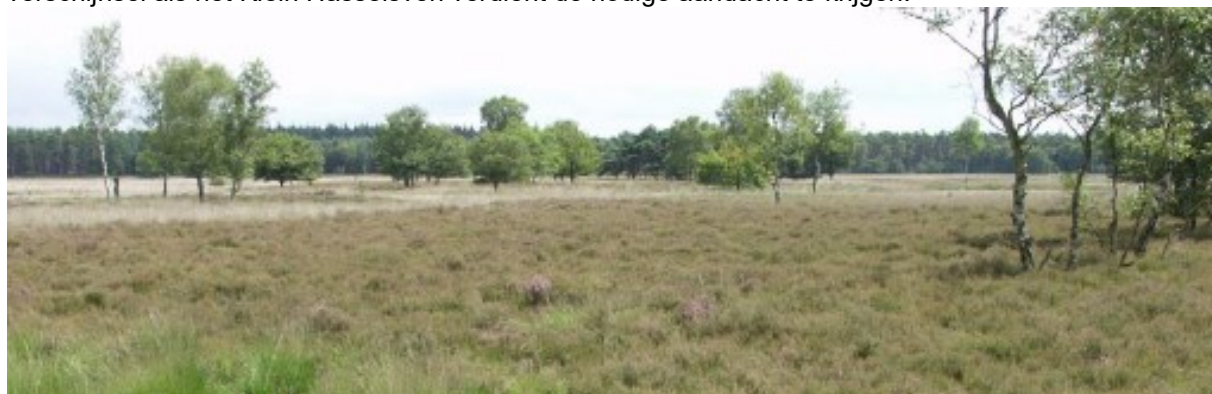
Het Leenderbos bestaat grotendeels uit naaldbos. Op de Groote Heide komen voornamelijk droge en natte heide en enkele vennen voor. Ook in het Leenderbos komen kleine heideterreintjes voor. Het noordelijk deel van het Tongelreep-dal is in agrarisch gebruik. In het zuidelijk deel ontwikkelt zich sinds de hermeandering een wilgenbroekbos. Het Goor bestaat overwegend uit elzen- en berkenbroekbos, met kleinere oppervlakten rietmoeras/struweel/ruigte bij de waterplassen.

Kwetsbaarheid en aantastingen

Het archeologisch en aardkundig bodemarchief dat bewaard is gebleven onder het maaiveld of in vennen is gevoelig voor grootschalige graaf- of baggerwerkzaamheden in het kader van natuurontwikkeling en -beheer. De pingo-ruïne van het Klein Hasselsven is aardkundig zeer waardevol maar ook kwetsbaar. De opvulling van het smeltgat bevat waarschijnlijk een klimaatarchief van de periode sinds het einde van de laatste ijstijd, maar dat gaat verloren wanneer het ven in het kader van natuurontwikkeling zou worden uitgebaggerd om verdere verlanding tegen te gaan. De gave bijna cirkelvormige vorm en randwal kunnen gemakkelijk beschadigd worden bij graaf- of natuurbeheerwerkzaamheden waarbij machines worden ingezet. In het landbouwgebied hebben plaatselijk egalisaties en/of oppervlakkige ontgroningen plaatsgevonden. In het dal van de Tongelreep is de belangrijkste aantasting de vroegere rechte trekking van grote delen van de natuurlijke beekbedding. Een potentiële bedreiging, vooral in het noordwesten van het gebied, is verdere uitbreiding van de bebouwing rond Valkenswaard.

Ontwikkeling, kansen

De bereikbaarheid en toegankelijkheid van het gebied is goed. Op diverse plaatsen zijn informatieborden geplaatst en er zijn gemarkeerde fiets- en wandelpaden die het gebied doorkruisen. Sommige wegen zijn zelfs per auto toegankelijk. De aardkundige informatie zou echter verder uitgebreid kunnen worden. Vooral een goed toegankelijk, gaaf bewaard en zeldzaam aardkundig verschijnsel als het Klein Hasselsven verdient de nodige aandacht te krijgen.

Afbeelding: Open en vlak heidelandschap rond de Hasselsvennen (juli 2011)

Basisregel	het aardkundige karakter het Leenderbos, Tongelreep, Groote Heide, Het Goor mag niet worden aangetast
Algemene omschrijving aardkundige waarden	Grote bos- en heidegebieden met beekdal.
Belangrijkste aardkundige verschijnsel en aardkundige betekenis	De pingo-ruïne van het Klein Hasselsven: Gaaf bewaarde heide- en duinenvelden, met overgang naar beekdal en een zeldzame pingo-restant.
Te beschermen aardkundige elementen	Pingo-ruïne Klein Hasselsven met kenmerkende randwal; Paraboolduin met Brugven in uitwaaiingslaagte; Land- en stuifduinen met tussenliggende laagten; Vennen; Stuifzandwallen; Laaggelegen, vochtige dekzandvlakte van Het Goor.
Aanwijzing voor beschermregels in bestemmingsplannen	Reliëfverschillen samenhangend met bovengenoemde verschijnselen mogen niet worden ver- of afgegraven of anderszins aangetast (ontgroningen / ophogingen); Het archeologisch en aardkundig bodemarchief in vennen of onder het maaiveld mag niet aangetast worden bij grootschalige graaf- of baggerwerkzaamheden in het kader van natuurontwikkeling, met name de pingo-ruïne (ook de randwal kan dan gemakkelijk beschadigd worden door machines); Afgraving en afplagging van de vergraste heideterreinen mag niet leiden tot aantasting waardevol bodemarchief en microreliëfvormen; De bebouwing van Valkenswaard mag niet verder uitgebreid worden (in het noordwesten van het gebied) met als gevolg aantasting van het landschap.

3. Peelrandbreukenstelsel

Oppervlakte	12.257 ha
Reliëf	Max. 3 m
Aardkundige betekenis	De Peelrandbreuk en Feldbissbreuk zijn unieke voorbeelden van actieve breuken in los 'gesteente', met duidelijk zichtbare wisselwerking met hydrologie en vegetatie (voorkomen wijstgronden). Ook in de rest van het gebied is de invloed van breukwerking in het landschap.
Aardkundige fenomenen	Breuktrede; wijstgronden; actieve breuken in ondergrond
Vormende processen	Breukwerking en bodembewegingen (tektoniek), hellingerosie
Actuele processen	Breukwerking en bodembewegingen (tektoniek), hellingerosie
Geologische formaties en afzettingen	Formatie van Beegden (Veghel); Formatie van Bostel (Twente, fluvioperiglaciaal bedekt met dun dekzand); Formatie van Waalre (Tegelen), formatie van Oosterhout en formatie van Breda
Geologische ontstaansperiode	Breuken, w.o. Peelrandbreuk zelf: Tertiair en Pleistoceen tot recent (nu nog werkzaam); Maashorst (Formatie van Beegden), beekdalen: Pleistoceen; dekzand (Formatie van Bostel); Weichselien
Geomorfologische fenomenen	Plateau-achtige horst; horstglooiing; dalvormige laagte; laagte zonder randwal
Bodemtypen	Broekerdgronden voor wijstgronden, Gooreerdgrond; Laarpodzolgrond; Beekeerdgrond; Hoge zwarte enkeerdgrond; Moerige eerdgrond; Haarpodzolgrond; Kampodzolgrond; Duinvaaggrond; Vlakvaaggrond
Wetenschappelijke & educatieve betekenis	De Peelrandbreuk, met name bij Uden-Bedaf, vormt een unieke locatie voor demonstratie en studie van tektonische bodembewegingen in losse gesteenten, en de invloed daarvan op de geologische opbouw, het landschap, de geohydrologie en ecologie van het gebied

Algemeen

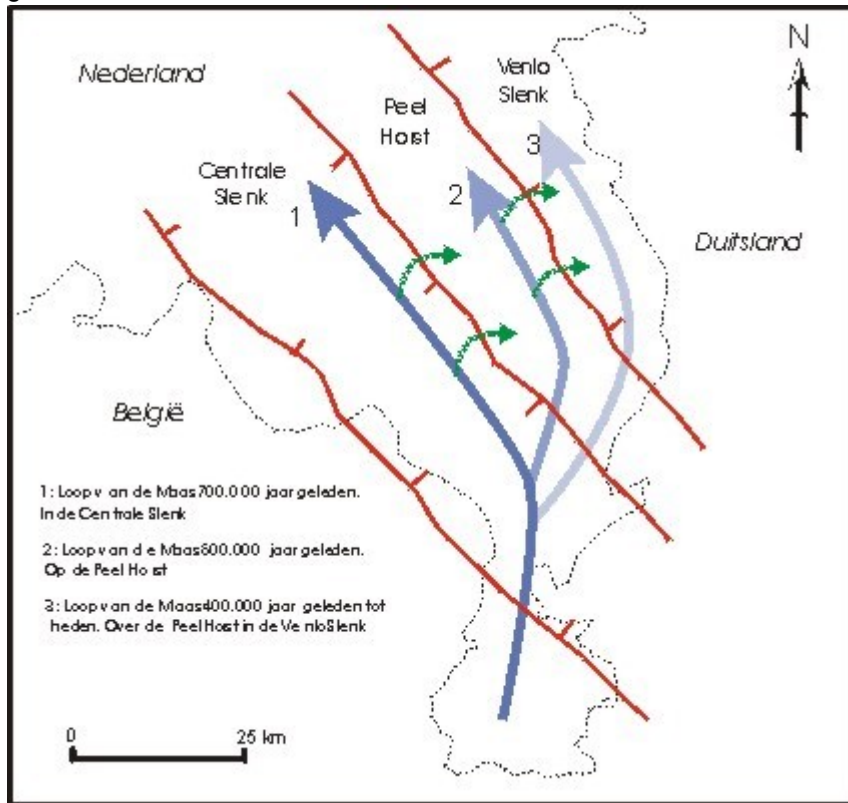
Het aardkundig waardevolle gebied van het Peelrandbreukenstelsel ligt op het grondgebied van diverse gemeenten. Het gebied bestaat eigenlijk uit twee deelgebieden: (1) de Peelrandbreuk met meerdere nevenbreuken gelegen op de Peelhorst in Oost Brabant en (2) de Feldbissbreuk met enkele kleine nevenbreuken van Valkenswaard tot ongeveer Oosterhout. De westrand van het deelgebied van de Peelrandbreuk grenst aan gebied 34 Bedafsche Bergen en overlapt met delen van gebied 33 de Maashorst en gebied 35 de Stippelberg.

Aardkunde

Het deelgebied van de Peelrandbreuk ligt als een lange smalle strook aan beide zijden van de genoemde breuk die hier ongeveer noordnoordwest - zuidzuidoost verloopt. De Peelrandbreuk vormt een opvallende terreintrede die plaatselijk tot meer dan 3 meter hoog kan zijn (bv. ten westen van Uden). De breuk vormt de scheiding tussen de grote landschappelijke eenheden van Midden-Brabant, de Roerdalslenk (ook wel Centrale Slenk) en de Peelhorst. Ze is nog steeds actief, getuige de aardbeving van 1932 in Uden en die bij Roermond in 1992 langs dezelfde breuk. Aan de hoge (oost-) kant van de breuk komen plaatselijk de zogenoemde natte wijstgronden voor, ontstaan door kwel van ijzerrijk grondwater dat van de Peelhorst afstroomt maar door het breukvlak gehinderd wordt en naar het oppervlak wordt gestuwd. Recent onderzoek heeft aangetoond dat dergelijke wijstgronden ook kunnen voorkomen bij de Feldbissbreuk.

Het grootste deel van het Peelrandbreukenstelsel ligt op het plateau-achtige horstlandschap van de Peelhorst. In het zuidwestelijke deel komen nog enkele breuken voor ten noorden van Uden

(bijvoorbeeld die van Hoeven), maar deze zijn in het terrein minder duidelijk zichtbaar dan de Peelrandbreuk. Aan de hoge kant van deze breuken komen plaatselijk ook wijstgronden voor. Actuele processen die in het gebied spelen zijn bodembewegingen (breukwerking, tektoniek) en grondwaterkwel.

Afbeelding: de breukzones in Zuidoost-Nederland.

Cultuurhistorie

Vanuit de middeleeuwen was de rand van de Peelhorst het meest aantrekkelijk om te wonen. De constante aanvoer van (grond)water van de Peelhorst en de wijst waren ze altijd verzekerd van grachten gevuld met water. Bovendien kon het wijstwater, dat een vaste temperatuur heeft, minder gauw bevriezen. Langs de breuken werden watermolens gebouwd. Dit had alles te maken met de constante wateraanvoer en het hoogteverschil tussen slenk en horst. Boeren kozen vroeger voor een perceel in een wijstgebied, omdat er zelfs in de heetste zomers nog grondwater aanwezig was. Een aantal wijstgronden (bijvoorbeeld bij Bedaf, Kooldert) vormen omwille van hun specifieke vegetatie en percelering historisch interessante groenstructuren.

Grondgebruik en ecologie

Het gebied waar het Peelrandbreukenstelsel onder valt is grotendeels in agrarisch gebruik, waarbij grasland overheerst. In het zuidoosten van Brabant bevinden de breuken zich in veenachtige gebieden, zoals de Peelvenen. De wijstgronden (voorbeeld St. Annabos, Kooldert) worden gekenmerkt door vochtig schraalland, bloemrijk grasland en elzenbroekbosjes. Wijstgronden kunnen, door de aanwezigheid van het unieke opkwellende grondwater, zeer gevarieerde en hoogwaardig natuur opleveren. Vooral op het gebied van flora met meer dan 200 soorten, zoals zeggenvegetaties en blauwgraslanden.

Kwetsbaarheid en aantastingen

Op de meeste plekken in Brabant zijn de oorspronkelijke hoogteverschillen van de breuken geëgaliseerd door toedoen van menselijk handelen en natuurlijke winderosie. Wegenaanleg (bijvoorbeeld A50) en bebouwing (bijvoorbeeld uitbreiding Uden) tasten de natuurlijke reliëfvormen, bijvoorbeeld breuksteilranden, aan of verminderen de zichtbaarheid (bijvoorbeeld wegtaluds).

Waterwinning en ontwatering ten behoeve van de landbouw veroorzaken een vermindering van de grondwaterkwel waardoor de wijstgronden verdrogen.

Ontwikkeling, kansen

Voor al het gebied van de Peelrandbreuk is één van de weinige plaatsen in Nederland (en zelfs omstreken) waar de landschappelijke en hydrologische verschijnselen als gevolg van actieve breukwerking in zachte afzettingen bekeken en bestudeerd kunnen worden. Het beheer van de wijstgronden is erop gericht de grondwaterstand te verhogen en ze zo voor verdroging te behoeden. Wandel- en fietsroutes laten bezoekers kennis maken met deze aardkundige waarden. De wijstgebieden tussen Vorstenbosch en Uden zijn door de Provincie Noord-Brabant benoemd tot 'Aardkundig Monument' en voorzien van bijbehorend informatiepaneel. Mede door samenwerkingsverbanden tussen gemeentes, waterschap en provincie worden de aardkundige waarden van het Peelrandbreukenstelsel beter benut. Zo worden de breuken en wijstgronden nu gebruikt voor educatie en voorlichting, als aantrekkelijke elementen in woningbouwontwikkeling (zoals in de wijk "de Burgt" in Boekel) en indirect als economisch product in de recreatie en toerisme sector. Men hoeft de breuk niet langer te zien als belemmering, maar als kans door de unieke verschijnselen.

Basisregel	het aardkundige karakter het Peelrandbreukenstelsel mag niet worden aangetast
Algemene omschrijving aardkundige waarden	Stelsel van breuken in de ondiepe ondergrond met de Peelrandbreuk en Feldbissbreuk als belangrijkste actieve hoofdbreuken. Aan de breukzones van het Peelrandbreukenstelsel komen de natte wijstgronden voor. Meer westelijk gelegen in Brabant, in de buurt van Eindhoven en Tilburg, bevindt zich de eveneens ondiepe gelegen actieve Feldbissbreuk.
Belangrijkste aardkundige verschijnsel en aardkundige betekenis	De Peelrandbreuk en Feldbissbreuk zijn unieke typevoorbeelden van actieve breuken in los 'gesteente', met duidelijk zichtbare wisselwerking met hydrologie en vegetatie. Hierdoor kunnen wijstgronden ontstaan, waarbij de hoger gelegen kant van de breuk natter is dan het lagergelegen land.
Te beschermen aardkundige elementen	• Breukzones van het Peelrandbreukenstelsel en Feldbissbreuk. • (Potentiële) Wijstgronden. • (zichtbare) hoogteverschillen bij breuken. • Hydrologische werking bij breukzones (voorkomen van "lekprikken breuk")
Aanwijzing voor beschermregels in bestemmingsplannen	• In zijn algemeenheid mogen geen activiteiten plaatsvinden welke zorgen voor negatieve effecten voor de geologische, geomorfologische, bodemkundige en (geo)hydrologische waarden van de breuk. Daarbij mogen geen activiteiten plaatsvinden die leiden tot een verdere achteruitgang van wijst en die een eventueel toekomstig herstel bemoeilijkt. • Bij voorgenomen (her)ontwikkeling, bouwplannen, ontgrondingen etc. (zoals omschreven in de Omgevingsverordening), ter plaatse van de breukzones, moet eerst een quick-scan worden uitgevoerd om een meer exacte ligging van de breuk te achterhalen. Hiervoor kunnen in eerste instantie de door de provincie beschikbaar gestelde breukenkaarten (Georegister provincie Noord-Brabant) worden gebruikt, waaruit blijkt wat een indicatie is van de ligging van de breuk en tot welke diepte deze zich bevindt. Hieruit moet blijken dat de voorgenomen ontwikkelingen geen negatieve effecten optreden voor de geologische, geomorfologische, bodemkundige en (geo)hydrologische waarden van de breuk en/of wijstgronden. Als uit de quick-scan geen duidelijkheid naar voren komt met betrekking tot de ligging van de breuk, kan een veldonderzoek nodig zijn om inzicht te verkrijgen naar de exacte ligging van de

	breuk, om de breuk daarmee te beschermen en/of niet verder aan te tasten. Dit is ook ten gunste voor eventuele woningbouw, wegconstructies etc., gezien de mogelijke negatieve effecten van een actieve breuk op constructies. • Zichtbare reliëfverschillen samenhangend met bovengenoemde verschijnselen mogen niet worden ver- of afgegraven of anderszins aangetast (ontgroningen / ophogingen), met name verdere egalisatie voor landbouwdoeleinden; • De breuksteil randen mogen niet aangetast worden, door bijvoorbeeld aanleg van infrastructuur of egalisering voor landbouwdoeleinden. Ook mogen uitbreiding infrastructuur (wegtaluds) en bebouwing geen zicht belemmerend effect sorteren op de natuurlijke reliëfvormen; • Waterwinning en ontwatering, bijvoorbeeld ten behoeve van de landbouw of verstedelijking, zijn niet toegestaan wanneer deze een vermindering van de grondwaterkwel veroorzaken die leidt tot verdroging van wijstgronden; • Omzetting van grasland in bouwland, sierteelt of boomteelt is niet toegestaan in de wijstgronden; • Ook mogen geen activiteiten, ontgroningen, boringen etc. plaatsvinden die de breuken in de ondergrond beschadigen.
--	--